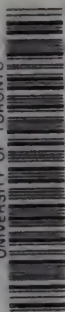

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01082047 0

Jyotisha
Jyotishasiddhata
sang
raha

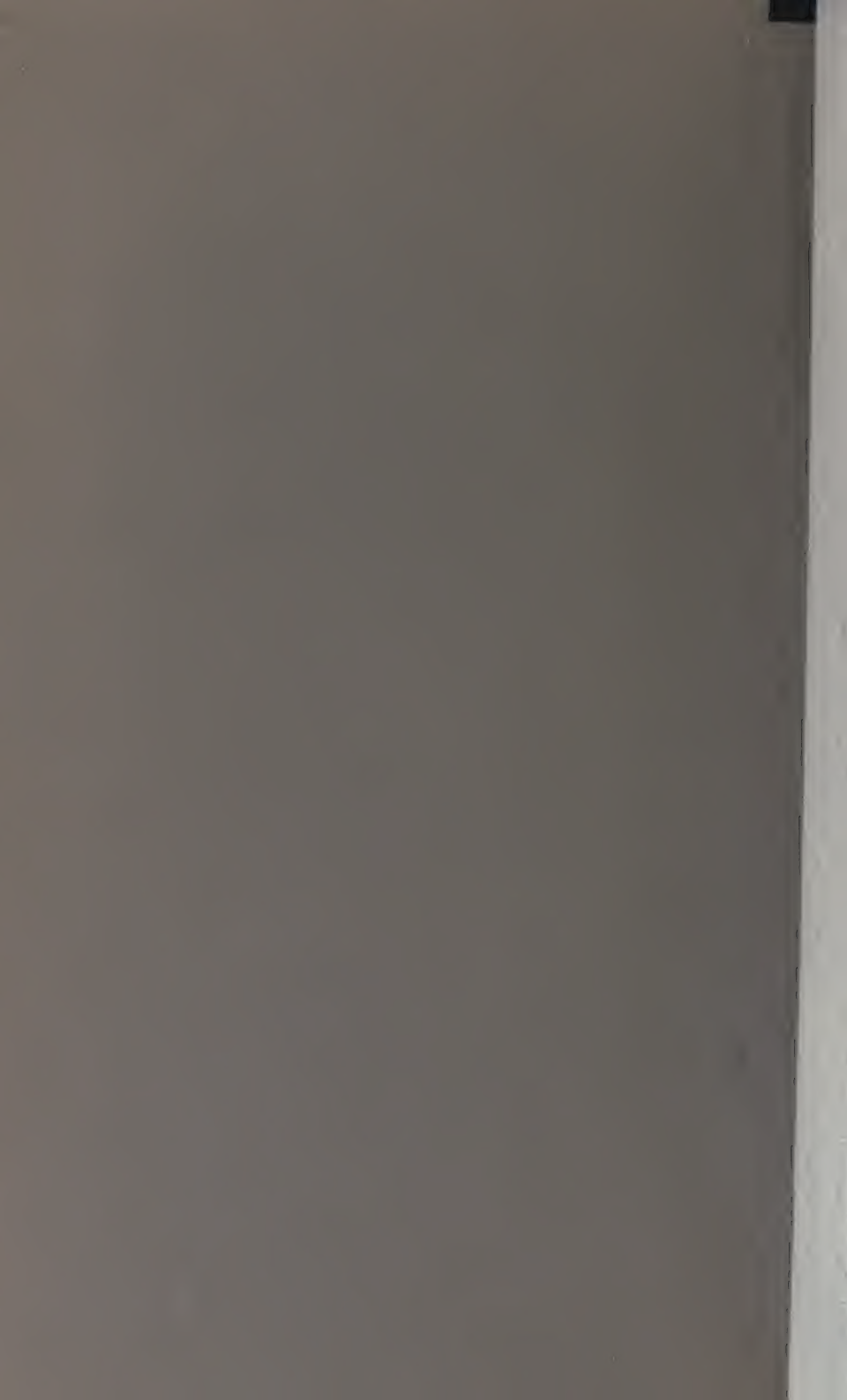
QB

41

J9

1912

v.1

BENARES SANSKRIT SERIES;

A
COLLECTION OF SANSKRIT WORKS

EDITED BY THE
PANDITS OF THE BENARES SANSKRIT COLLEGE,
UNDER THE SUPERINTENDENCE OF

G. THIBAUT, PH. D, C. I. E. &c. &c.

No. 152.

ज्यौतिषसिद्धान्तसंग्रहः ।

तत्र

सोमसिद्धान्तः, ब्रह्मसिद्धान्तश्च ।

बाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयपुस्तकालयाध्यक्षेण
पण्डितविन्ध्येश्वरीप्रसादद्विवेदिना संस्कृतः ।

YAUTISHA SIDDHĀNTA SANGRAHA;

A COLLECTION OF
ANCIENT HINDU ASTRONOMICAL WORKS.

SOMASIDDHĀNTA & BRAHMASIDDHĀNTA

EDITED BY

PANDIT VINDHYEŚVARĪ PRASĀD DVIVEDI,

LIBRARIAN, GOVT. SANSKRIT COLLEGE, BENARES.

Fasciculus F.

BENARES:

PUBLISHED BY BRAJ BHUSHAN* DAS & Co.,

C. K. $\frac{40}{5}$ Thatberi Bazar, Near the Chauri.

Subject matter printed by KRISHNA DAS GUPTA at the Benares Printing Press.

AND COVER

Printed by GAURI SHANKER LAL, at Chandraprabha Press, Benares.

1912.

*Formerly the publisher's name was put down in the abstract form "BRAJ BHUSHAN DAS & Co.," but now the full name is given i. e. "BRAJ BHUSHAN DAS & Co.," customers are requested not to take it as another firm altogether.

QB

41

J9

1912

V.1.

ॐ नमः परमात्मने ।

ज्योतिषसिद्धान्तसंग्रहस्य

भूमिका ।

पाणिनीयशिक्षायाम् ।

“ छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्ती कल्पोऽथ पठ्यते ।
शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम् ॥
ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ।
तस्मात् साङ्गमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते ॥ ”

वेदाङ्गज्योतिषे च ।

“ वेदा हि यज्ञार्थमभिप्रवृत्ताः कालानुपूर्वा विहिताश्च यज्ञाः ।
तस्मादिदं कालविधानशास्त्रं यो ज्योतिषं वेद स वेद यज्ञान् ॥

यथा शिखा मयूराणां नागानां मणयो यथा ।

तद्वद् वेदाङ्गशास्त्राणां ज्योतिषं मूर्धनि स्थितम् ॥ ”

ऋग्वेदीयचरणव्यूहपरिशिष्टे शौनकेनोक्तम् ।

“ लक्षं तु चतुरो वेदा लक्षमेकं तु भारतम् ।

लक्षं व्याकरणं प्रोक्तं चतुर्लक्षं तु ज्योतिषम् ॥ ”

इत्यनेन वेदाङ्गेषु चतुर्लक्षश्लोकात्मकज्योतिषशास्त्रस्य प्राधान्यात् तदन्वेषणे प्रवृत्तेन मया नारदसंहितारम्भे दृष्टम् ।

“ब्रह्माऽऽचार्यो वसिष्ठोऽत्रिर्मनुः पौलस्त्यलोमशौ ।
 मरीचिरङ्गिरा व्यासो नारदः शौनको भृगुः ॥
 च्यवनो यवनो गर्गः कश्यपोऽथ पराशरः ।
 अष्टादशैते गम्भीरा ज्योतिःशास्त्रप्रवर्तकाः ॥
 सिद्धान्तसंहिता होरारूपस्कन्धत्रयात्मकम् ।
 वेदस्य निर्मलं चक्षुर्ज्योतिःशास्त्रमिहोच्यते ॥
 अस्य शास्त्रस्य सम्बन्धो वेदाङ्ग इति धातुतः ।
 अभिधेयं च जगतः शुभाशुभनिरूपणम् ॥” इति ।

तथा कश्यपेनोक्तम् ।

“सूर्यः पितामहो व्यासो वसिष्ठोऽत्रिः पराशरः ।
 कश्यपो नारदो गर्गो मरीचिर्मनुरङ्गिराः ॥
 लोमशः पौलिशश्चैव च्यवनो यवनो भृगुः ।
 शौनकोऽष्टादशैते ज्योतिःशास्त्रप्रवर्तकाः ॥” इति ॥

एवं पराशरेणाप्युक्तम् ।

“विश्वसृङ् नारदो व्यासो वसिष्ठोऽत्रिः पराशरः ।
 लोमशो यवनः सूर्यश्च्यवनः कश्यपो भृगुः ॥
 पुलस्त्यो मनुराचार्यः पौलिशः शौनकोऽङ्गिराः ।
 गर्गो मरीचिरित्येते ज्ञेया ज्योतिःप्रवर्तकाः ॥” इति ॥

अत्र नारदवचनेषु “ब्रह्माऽऽचार्य” इत्यनेन ब्रह्मा पितामहो
 ग्राह्यः “ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठो पितामहः” इत्यमरकोशात् ।
 आचार्यपदेन च ब्रह्मस्यतिः ।

“देवाचार्यः सुराचार्यो नीतिज्ञो नीतिकारकः ।
 गुरुर्जीवोऽथ वागीशो वेदवेदाङ्गपारगः ॥
 सौम्यमूर्तिः सुधादृष्टिः पीतवासा ब्रह्मस्यतिः ॥”

इति पुराणाद् बृहस्पतिसंहितोपलम्भाच्च । तस्मादष्टादशा एव ज्योतिःशास्त्रप्रवर्तका इति सिद्धम् ॥

कश्यपवचनेषु पौलिशशब्देन नारदोक्तपुलस्त्यस्य ग्रहणान्नाष्टादशत्वव्याघातः किन्तु निर्दिष्टनारदवचनेषु सूर्यस्यानुक्तत्वाद् ब्रह्मा सूर्यो वसिष्ठोऽत्रिरिति पाठान्तरं वदन्ति केचित् तच्चिन्त्यम् ॥

पराशरवचनेष्वपि आचार्यपदोपादानात् पूर्वोक्तरीत्या बृहस्पतिरेव एवं विश्वसृग् ब्रह्मैव “ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः ।—विधाता विश्वसृङ् विधिः” इत्यमरकोशाद् अत्र सूर्यस्योपादानात् पुलस्त्यपौलिशयोः पार्थक्येनोपादानाच्च विंशतिराचार्या ज्योतिःशास्त्रप्रवर्तका इति निष्पन्नं भवति इदं च मतान्तरमिति सर्वं समञ्जसम् ॥

ततश्च सिद्धान्त—संहिता—होरा—रूपस्कन्धत्रयात्मके(१) ज्योतिःशास्त्रे सूर्यसिद्धान्त—सोमसिद्धान्त—ब्रह्मसिद्धान्त(२)—वसिष्ठसिद्धान्त(३)—लोमशसिद्धान्त(४)—व्याससिद्धान्त—भृगुसिद्धान्त—पराशरसिद्धान्त—पुस्तकानि प्राप्तानि । अपि च ब्रह्मसं-

(१) सिद्धान्तलक्षणं संहितालक्षणं होरालक्षणं च आर्यभटीयलघुसिद्धान्ते प्रतिपादितम् ।

(२) ब्रह्मसिद्धान्तस्त्रिविधः प्रथमस्त्वयमेव मुद्रितः । द्वितीयस्तु पितामहसिद्धान्तनाम्ना विष्णुधर्मोत्तरपुराणे प्रतिपादितः स चानुपदमेव प्रकाशितो भविष्यति यश्च सिद्धान्ततत्त्वविवेके कमलाकरभट्टेन भृशमुपपादितः । तृतीयस्तु ब्रह्मगुप्तकृतः । अयमपि द्विविधः । प्रथमो ब्रह्मस्फुटसिद्धान्तश्चतुर्वेदाचार्यपृथूदकस्वामिकृतटीकासहितः । द्वितीयः खण्डनखण्डखाद्यनाम्ना प्रसिद्धो भट्टोत्पलकृतटीकासहितः । उभयमपि यथावकाशं प्रकाशितं भविष्यति ।

(३) वसिष्ठसिद्धान्तोऽपि लघुवृद्धभेदेन द्विविधः ।

(४) लोमशसिद्धान्तो रोमकसिद्धान्तश्चैक एवेति वृद्धाः । गणकतरङ्गिण्यामपि २ पृष्ठेऽवलोकनीयम् ॥

हिता—बृहस्पतिसंहिता—वसिष्ठसंहिता—लोमशसंहिता—नारदसंहिता—भृगुसंहिता(१)—गर्गसंहिता(२)—पुस्तकान्यपि लब्धानीत्येतेषां पुस्तकानां मुद्रणद्वारा प्रकाशनाय ज्यौतिषसिद्धान्तसंग्रहनाम्ना तानि संकलय्यात्राहं तेषां प्रकाशने प्रवृत्तः ॥

तत्रेदानीं पठनपाठनादिषु प्रचलितोऽनेकविधभाष्यटीकासहितः सूर्यसिद्धान्तो नारदपुराणान्तर्गतः(३) यानि च वचनानि सूर्यसिद्धान्तनाम्ना भट्टोत्पलेन बृहत्संहिताटीकायां समुद्धृतानि तान्यस्मिन् सूर्यसिद्धान्ते नोपलभ्यन्ते । उपलभ्यन्ते चापरस्मिन् सूर्यसिद्धान्ते स चायोध्याधिपतिश्रीमानसिंहमहाराजानां पुस्तकालये विद्यमानो दृष्टो महामहोपाध्यायश्रीसुधाकरद्विवेदिभिरिति स एवोपात्तविंशतिसिद्धान्तान्तर्गत इति । किन्त्विदानीं तस्य दुर्लभत्वात् तन्मुद्रणमुपेक्षितम् ॥

ततश्च सोमसिद्धान्तस्य मुद्रणाय वाराणसीस्थमुप्रसिद्धज्योतिर्विदां श्रीमयूरभट्टानां पुस्तकं प्रथमादर्शत्वेन कल्पितम् । द्वितीयत्वेन च वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयं यस्यान्ते लिपिकाल एवं लिखितः ॥

(१) उपलभ्यमाना जगत्प्रसिद्धा भृगुसंहिता तु हेरालक्षणाक्रान्तत्वान्न संहितापदवाच्या अस्याश्च पादोक्तोऽश्लोकात्मकत्वान्न चतुर्लक्षज्यौतिषान्तर्गतत्वम् । वास्तवीया भृगुसंहिता तु श्लोकानां षट्साहस्री वसिष्ठादिसंहितासमाना वर्तते ।

(२) गर्गसंहिता त्वयमतीव प्रामाणिकी भट्टोत्पलेन बृहत्संहिताटीकायां समुद्धृतानि तद्वचनानि अत्र सर्वाण्युपलभ्यन्ते ।

(३) नारदपुराणं चतुर्विधम् । एकं १८ महापुराणान्तर्गतम् । द्वितीयमाधुनिककथोपेतमपि १८ पुराणान्तर्गतं मन्यन्ते वैष्णवाः । तृतीयमुपपुराणान्तर्गतम् । चतुर्थं बृहन्नारदीयं पुराणम् ।

“समाश्रित्युन्मितशाककाले १५२७
भवालये(१) कृष्ण इदं लिलेख ।

अजोक्तशास्त्रं गणिताभिधं तु
यत्नेन धार्यं गणकैर्विचार्यम् ॥”

“पुस्तकमिदं नृसिंहदैवज्ञस्य” ।

सूर्यसिद्धान्तभाष्यस्य सिद्धान्तशिरोमणिवासनावार्त्तिकस्य च कर्तुर्नृसिंहदैवज्ञस्य(२) पुस्तकं तत्पित्रा भास्करोयबीजगणितटी-
कानवाङ्मुरादिकर्त्रा कृष्णदैवज्ञेन(३) लिखितं किन्तु अत्रत्याध्यायः
पञ्च पृष्ठं वा दूरे गतमेका पङ्क्तिरपि परिष्कृता नोपलभ्यते परमाद्-
शदोषादनेकेषु स्थानेषु त्रिलुभाच्चरसूचकानि चिह्नान्येव वर्तन्त इत्या-
श्चर्यजनकम् । किन्तु पूर्वोक्तपुस्तकद्वयसंयोगेन याथातथ्येन संशोध्य
पाठान्तराणि चाधोभागे सन्निवेश्य मुद्रितमिदं पुस्तकम् । अस्य संशो-
धने वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालायां प्रधानजोतिषाध्याप-
कैरिदानीं परलोकवासिभिर्महामहोपाध्यायैः श्रीसुधाकरद्विवेदि-
भिर्महत् साहाय्यं कृतम् ॥

अमुमेव सोमसिद्धान्तं सोमः शौनकाय दत्तवान् शौनकः स्वशि-
ष्यायेति शौनकसिद्धान्तनाम्ना व्यवहरन्ति केचित् ॥

ततश्चास्य ब्रह्मसिद्धान्तस्य मुद्रणे समुपक्रान्ते एकं पुरातनमस-
त्पुस्तकालये वर्तमानं पुस्तकं प्रथमत्वेन कल्पितम् द्वितीयत्वेन च
वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयमशुद्धिबहुलम् किन्तु सो

(१) भवालये काश्याम् । एतद्वंशीया अनेकं विद्वांसः काश्यामेव विश्रान्ता
इति तत्तद्ग्रन्थेषु प्रतिपादितम् ॥

(२) महामहोपाध्यायश्रीसुधाकरद्विवेदिसङ्कलितायां गणकतरङ्गिण्यां ८२ पृष्ठे-
ऽवलोकनीयम् ॥

(३) गणकतरङ्गिण्यां ६९ पृष्ठे ऽवलोकनीयम् ॥

मसिद्धान्तदशापत्रमिति पूर्वरीत्यैव मुद्रितमिदं पुस्तकम् । अस्य
संशोधने वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयप्रधानज्यौतिषा-
ध्यापकैज्यौतिषाचार्यश्रीमुरलीधरशर्मभिर्महानायासः कृतस्तेन
विनास्य मुद्रणं कथमपि मम साध्यं न भवेदिति ॥

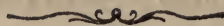
एव तेषुतेषु त्रिस्तन्वात्मकज्यौतिषग्रन्थेषु मुद्रितेषु तत्तद्विशेषव-
र्णनं तत्रतत्र करिष्यामीति विज्ञापयामि । तदिदानीं मुद्रितग्रन्थान्
दृष्टिपूर्तान् कृत्वा विद्वांसो मामकीनं परिश्रमं सफलयन्तु प्रसीद-
त्वनेन व्यापारेण परमात्मा श्रीविश्वेश्वर इति ॥

वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीय-

पुस्तकानये

३० मई १८१२

} विन्ध्येश्वरीप्रसादद्विवेदी

सोमसिद्धान्तः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

बृहस्पतिसुतं शान्तं सुखासीनं प्रियेक्षणम् ।
अभिवन्द्यं मुनिधीमान् शौनकः परिष्टच्छति ॥ १ ॥
भगवन् सर्वशास्त्रज्ञ सर्वभूतहिते रत ।
कथं ग्रहस्थितिर्यावल्लग्नकालविधाः क्रमात् ॥ २ ॥
उपरागश्च खेटानां योगश्चारग्रहाः क्रमात् ।
ग्रहर्क्षस्वोदयः पातस्तत्रापि ग्रहरूपिणः ॥ ३ ॥
शृङ्गोन्नतिर्जगत्पृष्टिस्थितिसंहृतयोऽपि च ।
एतन्मे संशयं छिन्धि भगवन्नौषधीपते ॥ ४ ॥
श्रुत्वा चैतत् त्रिलोकेशश्चन्द्रमाः शौनकोदितम् ।
प्रत्युवाच महाभाग इदं वचनमादरात् ॥ ५ ॥
महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेतदशेषतः ।
शृणु शौनक वक्ष्यामि शास्त्रं परमदुर्लभम् ॥ ६ ॥
वेदाङ्गमखिलं श्रेष्ठं यत्पृष्टोऽहं त्वया मुने ।
दशगुर्वर्क्षरः प्राणः षड्भिः प्राणैर्विनाडिका ॥ ७ ॥
तत्षष्ठ्याहं नाडिका प्रोक्ता नाडीषष्ठ्या दिवानिशम् ।
तत्त्रिंशतार्क्षमासः स्यात् सावनोऽर्कोदयैस्तथा ॥ ८ ॥
तयैन्दवस्तत्तिथिभिः सङ्क्रान्त्या सौर उच्यते ।

तथा द्वादशभिर्मासैर्दिननाडो विनाडिकाः ॥ ९ ॥

षष्टिर्मधुवसन्ताद्यैर्वत्सरास्तु ऋतुर्भवेत् (१) ।

सुरासुराणां तद्दिव्यमहोरात्रं विपर्ययात् ॥ १० ॥

तत्षष्टिः षड्गुणा दिव्यं वर्षमासुरमेव च ।

चतुस्त्रिंशद्वेकगुणितं पूर्वोक्तं दिव्यसंख्यया ॥ ११ ॥

द्वादशाब्दसहस्रं तु युगवर्षमितिः क्रमात् ।

शतं तादृक्समं तेषामादौ सन्ध्याभिधीयते ॥ १२ ॥

सन्ध्यांशस्ते च तत्पूर्वापरधर्मे प्रवृत्तयः ।

सन्ध्यासन्ध्यांशसहितं विज्ञेयं तच्चतुर्युगम् ॥ १३ ॥

कृतादीनां व्यवस्थेयं धर्मपादव्यवस्थया ।

चतुर्युगानां सैका स्यात् सप्ततिः ११र्मनुसम्भवः ॥ १४ ॥

सन्धीकृतमितस्यान्ते धातोपिण्डजल्लवः ।

ससन्धयस्ते मनवः कल्पे ज्ञेयाश्चतुर्दश ॥ १५ ॥

कृतप्रमाणः कल्पादौ सन्धिः पञ्चदश स्मृतः ।

द्वयं युगसहस्रेण भूतसंहारकारकः ॥ १६ ॥

कल्पो ब्राह्ममहः प्रोक्तं शर्वरी तस्य तावती ।

परमायुः शतं तस्य तथाहोरात्रसंख्यया ॥ १७ ॥

सर्वेषामेव जीवानां शतमेवायुरुच्यते ।

तत्तच्छ्रासप्राणकालस्तमशेषविनिर्णयः ॥ १८ ॥

विकलानां कला षष्ठ्या तत्षष्ठ्या भाग उच्यते ।

(१) षड्भिर्मधुवसन्ताद्यैर्वत्सरो ऋतुर्भवेत् ॥

पुतादृशः पाठः साधुः ।

तत्त्रिंशता भवेद्राशिर्भगणो द्वादशैव ते ॥ १९ ॥

प्राक्चरास्ते ग्रहास्तुङ्गाः पाताः प्रत्यक्चराः स्मृताः ।

प्रत्यक्षभगणस्तेषां पौष्णान्ते भगणस्तथा ॥ २० ॥

कुजार्किगुरुशीघ्राणां सूर्यज्ञोशनसां युगे ।

पूर्णाम्बरनभोव्योमरदवेदा ४३२०००० भसञ्च-
याः ॥ २१ ॥

रसाद्रिसुरवाणाद्रिशैलार्थाः ५७७५३३७६
शीतगोस्तथा ।

दन्ताष्टरसनन्दाक्षिनयनानि

२२६६८३२ कुजस्य च ॥ २२ ॥

क्षशीघ्रस्य नभस्तर्कखागच्यङ्कनगेन्द्रवः

१७६३७०६० ।

बृहस्पतेः खदस्ताश्विवेदषड्वह्नयस्तथा

३६४२२० ॥ २३ ॥

शुक्रशीघ्रस्य तर्काद्रिवह्नाकृतिनभोऽद्रयः ७०२२३७६ ।

शनेर्भुजङ्गषट्पञ्चतर्काब्धिसितरश्मयः १४६५६८ ॥ २४ ॥

इन्द्रस्य त्रिकृत्यष्टभुजङ्गमपयोधयः ४८८२०३ ।

नागाग्नियमदृग्वह्निहस्ताः २३२२३८ पातस्य शीत-
गोः ॥ २५ ॥

भूसावनदिनार्कस्य उदयादुदयास्तथा ।

अष्टनेत्राष्टशैलेन्दुगोशैलाद्रिशरेन्द्रवः

१५७७६१७८२८ ॥ २६ ॥

भानामष्टाक्षिसर्पाद्रित्विद्विद्यष्टशरेन्दुवः

१५८२२३ ७८२८ ॥

प्राग्याधिभगणोनास्ते युगे तस्योदयः स्मृतः ॥ २७ ॥

शशिमासा भवन्त्येव सूर्येन्दुभगणान्तरम् ।

चान्द्राः खाष्टखखव्योमखखाग्न्योमषट्धराः

१६०३०० ०००८० ॥ २८ ॥

षड्विद्विज्जताशाङ्कतिथयश्चा१५६३३३ ईधिमासकाः ।

तिथिचया यमार्थाक्षिद्यष्टव्योमशराश्विनः

२५०८२२५२ ॥ २९ ॥

सहस्रगुणितं कल्पे तद्भग्नगे(१) यत्प्रकीर्तितम् ।

सूर्यमन्दस्य भगणाः कल्पे सप्ताष्टवह्वयः ३८७ ॥ ३० ॥

कौजस्याश्विनभोनेवा २०४ बौधस्याष्टर्तुवह्वयः ३६८ ।

जीवस्य खखरन्धाणि ६०० शौक्रस्यार्थगुणेष्ववः

५३५ ॥ ३१ ॥

गोग्नयः ३६ शनिमन्दस्य पातानामथ कीर्यते ।

कौजस्य मनुनेवाणि २१४ बौधस्याष्टाष्टसागराः

४८८ ॥ ३२ ॥

जीवस्य कृतशैलेन्दु १७४ शौक्रस्य विनभोनव ६०३ ।

शनिपातस्य भगणाः कल्पे यमरसर्तवः ६६२ ॥ ३३ ॥

कल्पादौ खखवेदाद्रिकृतै ४७४०० र्यद्विद्यहायनैः ।

सृज्यते विधिना विश्वं तद्वेयादब्दसञ्चयात् ॥ ३४ ॥

गार्ग्यश्लोकः ।

अथ माहेश्वरामुख्यो*** ब्रह्मणोऽधुना (१) ।

सप्तमस्य मनोर्याता द्वापरान्ते गजाश्विनः २८ ॥ ३५ ॥

खचतुष्कभुजङ्गाष्टशररन्ध्रनिशाकराः १६५८८०००० ।

सृष्टेरतोताः सूर्याब्दा वर्तमानात् कलेरथ ॥ ३६ ॥

मासीकताब्दाश्चैवाद्यैर्गतमासैर्युताः पृथक् ।

अधिमासहताः सूर्यमासैर्लब्धाधिमासकैः ॥ ३७ ॥

युक्ता दिनीकता युक्तास्तिथिभिर्निहताः पृथक् ।

क्षयाहैश्चन्द्रमासाप्ता विशोद्ध्यावमवासराः ॥ ३८ ॥

सावनो द्युगणः सूर्यादित्यं योऽसौ नगैर्हृतः ।

सूर्याद्यो वासराधीशो लङ्कायामर्द्धरात्रिकः ॥ ३९ ॥

सिद्धपुर्यां तु मध्याह्ने यमकोऽध्यामिनोदये ।

वारप्रवृत्तिः सन्ध्यायां रोमकायामिति स्थितिः ॥ ४० ॥

रात्र्यर्द्धपरतो वाच्या प्रवृत्तिः पूर्वदेशजा ।

लङ्कायामन्यथा पश्चात्तद्देशान्तरकालतः ॥ ४१ ॥

वारप्रवृत्तेर्घटिका द्विघ्न्यो २ वाण ५ हृताः क्रमात् ।

पञ्चभिः स्वस्वदिनपात् क्षेपा वारादिभिः स्मृताः ॥ ४२ ॥

प्राक्पञ्चोद्धृतशेषार्द्धं कालहोरेति नाडिकाः ।

द्युगणस्त्रिंशता षड्मपञ्च्या द्वित्रिहते फले ॥ ४३ ॥

सैके सप्ताविशेषे ते मासवर्षपती क्रमात् ।

(१) अथ माहेश्वरामुख्य दिवसे ब्रह्मणोऽधुना ।

इति पाठः साधुः ।

यथा स्वभगणघ्राहा भगणादिग्रहाः कृहैः ॥ ४४ ॥
 द्युगणो भगणाभ्यस्तो भगणादि कुवासरैः ।
 भगणेभ्यस्तथा भुक्तिः पातश्चक्रादिशोधिताः ॥ ४५ ॥
 गुरोरतीतभगणा द्वादशघ्रा गृहैर्युताः ।
 वर्तमानैर्गतेभ्योब्दा विजयाद्याः खषट्६०हताः ॥ ४६ ॥
 लङ्कामेर्वन्तराभ्यस्ताः काञ्ची लोहितकं सरः ।
 अवन्तीवत्सगुल्मौ च तत्परीतेन्दुतेग्रहाः ॥ ४७ ॥
 उन्मीलनादतीताद्वा दृक्सिद्धं गणितागतात् ।
 यदा तदा मध्यगस्य स्वस्थानं प्रत्यगन्यथा ॥ ४८ ॥
 देशान्तरघ्राः षष्टिघ्राः स्वभूपरिधिना हृताः ।
 तन्नाडिका स्यात्तद्दद्यात्ताभ्य एव तदन्यथा ॥ ४९ ॥
 तालवर्गो ४० महीकर्ण १६०० स्तद्वर्गाद्दशताडितात् ।
 मूलं भूपरिधिस्थोऽयं लम्बज्यामस्तिभज्यया ॥ ५० ॥
 भक्तः स्वकस्तेन भुक्तिर्देशान्तरहता हृता ।
 लिप्तादि प्रागृणं पश्चात् स्वङ्ग्रहे स स्वकः स्मृतः ॥ ५१ ॥
 स्वदेशजा ग्रहास्तेपि मध्यरात्रिभवाः स्वके ।
 दृष्टनाडोहता भुक्तिः पथ्या स्वर्णं गतैष्ययोः ॥ ५२ ॥
 वक्रिणः फणिपाः पश्चात्प्राग्यायी व्यामगः स्वकः ॥ ५३ ॥
 इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे शौनकप्रश्ने मध्यमा-
 धिकारः प्रथमः ॥
 भचक्रात् पणवत्यंशाः ६६ समभूया च सैव हि ।
 आद्याग्रखण्डदीपार्द्धे पिण्डज्या तद्दलाभिधा ॥ १ ॥

प्रथमज्याप्तखण्डोनः खण्डः खण्डः परस्य च ।

अन्यापरज्योत्यखण्डा ज्याश्चतुर्विंशतिश्च हि ॥ २ ॥

उत्क्रमात् पिण्डकाः खण्डा उत्क्रमज्याप्तपिण्डकाः ।

यदोत्क्रमेण ज्योनान्त्या ज्यार्द्धपिण्डाः क्रमादमी ॥ ३ ॥

तत्त्वनेत्राणि गोब्ध्यभिस्तथारूपनगर्तवः ।

खाङ्गाष्टौ बाणशून्येशाः शरचन्द्रगुणेन्द्रवः ॥ ४ ॥

कृतिबाणेन्द्रवो गोभूमहीधरहिमांशवः ।

दिगङ्गचन्द्रास्त्रिनवनखाः सप्तर्तुद्वाराः ॥ ५ ॥

चन्द्रानलाभियमला बाणनागशराश्विनः ।

अष्टाश्विनगनेत्राणि नन्दपञ्चभगाश्विनः ॥ ६ ॥

नागाद्रिनवनेत्राणि कृताष्टगगनानलाः ।

सप्तात्यष्टिगुणास्तर्कपञ्चनेत्रज्जताशनाः ॥ ७ ॥

प्रकृतिविदशा नेत्रमुनिदेवा यथाक्रमाः ।

नवाम्बराभिवज्जला रूपाग्निकृतपावकाः ॥ ८ ॥

इभतिगत्यवस्थाश्चोत्क्रमज्यां प्रब्रवीम्यथ ।

शैला नवाश्विनस्तर्करसा मुनिपिनाकिनः ॥ ९ ॥

द्विष्टतिः क्षोत्कृतिर्वेदार्थत्रि पूर्णरसाब्धयः ।

गोद्युर्था दिक्नगाख्यर्थद्वीपाः शैलवियद्विशः ॥ १० ॥

क्ष्मात्यष्टिचन्द्रा बाणाभिविष्वेष्टाश्विशरेन्द्रवः ।

अतिधृत्यद्विशशिनो धृतिनन्दनिशाकराः ॥ ११ ॥

विहस्तशशिनेत्राणि देवपावकवाहवः ।

अष्टाभितत्त्वं शैलर्तुभान्यङ्गाष्टनवाश्विनः ॥ १२ ॥

गुणचन्द्रविदहना वसुत्विकतवह्वयः ।

ग्रहं स्वतुङ्गात् संशोध्योच्छिष्टं केन्द्रं पदे समे ॥ १३ ॥

गम्या दोर्ज्या गतात्कोटिरोजे पादे ऽन्यथा भवेत् ।

लिप्ता हृता तत्त्वयमैः शिष्टजान्तरयोर्वधात् ॥ १४ ॥

तत्त्वाम्बिभिः फलं योज्यं गतज्यायां कलादिकम् ।

संख्या	जीवाः	ज्याखण्डा.	संख्या	उत्क्रमज्याः	खण्डानि
१	२२५	२२४	१	७	२२
२	४४६	२२२	२	२६	३७
३	६७१	२१६	३	६६	५१
४	८६०	२१५	४	११७	६५
५	११०५	२१०	५	१८२	७८
६	१३१५	२०५	६	२६१	९३
७	१५२०	१९९	७	३५४	१०६
८	१७१६	१९१	८	४६०	११९
९	१९१०	१८३	९	५७६	१३१
१०	२०९३	१७४	१०	७१०	१४३
११	२२६७	१६४	११	८५३	१५४
१२	२४३१	१५४	१२	१००७	१६४
१३	२५८५	१४३	१३	११७१	१७४
१४	२७२८	१३१	१४	१३४५	१८३
१५	२८५६	११९	१५	१५२८	१९१
१६	२९७८	१०६	१६	१७१६	१९९
१७	३०८४	९३	१७	१९१८	२०५
१८	३१७७	७९	१८	२१२३	२१०
१९	३२५६	६५	१९	२३३३	२१५
२०	३३२१	५१	२०	२५४८	२१९
२१	३३७२	३७	२१	२७६७	२२२
२२	३४०९	२२	२२	२९८९	२२४
२३	३४३१	७	२३	३२१३	२२५
२४	३४३८	०	२४	३४३८	०

रवेर्मन्दपरिध्यंशा मनवो यमलाग्नयः ॥ १५ ॥

अर्थाद्रथो वेदगुणाः सुराः सूर्या नवार्णवाः ।

कुजादीनामथो शैध्या विषयानलदस्त्रकाः ॥ १६ ॥

मन्दपरिध्यः ।							शीघ्रपरिध्यः ।						
र	चं	भौ	बु	वृ	शु	श	र	चं	भौ	बु	गु	शु	श
१४	३२	७५	३४	३३	१२	४६	०	०	२३५	१३३	७०	२६२	३६

गुणविश्वे खशैलाश्च द्युत्कृतिर्नवपावकाः ।

परमन्विन्दुहता दोर्ज्या ज्ञेया वृत्ता कुजस्य तु ॥ १७ ॥

अर्केन्दोर्मनुवह्न्यभ्रशशाङ्कैश्च त्रिभज्यया ।

अन्येषां ज्ञोच्चमान्देऽथ शैध्ये शुक्रे ज्ञभूभुवाम् ॥ १८ ॥

एकज्यया ऋणं शैध्ये जीवाकर्षास्तद्धनं भवेत् ।

स्फुटवृत्तहते बाहुकोटिज्ये भगणांगकैः ॥ १९ ॥

फलज्यो मन्दजो(१) चापं भुजात् फलकलाः स्मृताः ।

मृगकर्कादिजस्वर्णव्यासार्धे शीघ्रकोटितः ॥ २० ॥

फलज्यातो दोःफलज्या वर्गेक्याद्यत् पदं श्रुतिः ।

दोःफलज्या त्रिजीवाग्री श्रुत्याप्तं स्यात्तु तद्वनुः ॥ २१ ॥

शैध्यं तद्दोःफलं प्रोक्तं चापानयनमुच्यते ।

आसन्नज्याथवा शिष्टं शिष्टं तत्त्वाश्विभिर्हतम् ॥ २२ ॥

शुद्धाशुद्धज्यान्तराप्तं शुद्धज्यासंख्यया हतैः ।

तत्त्वाश्विभिः समायोज्यं धनुर्लिप्ताः प्रकीर्तिताः ॥ २३ ॥

(१) फलज्या मन्दजा इति पाठः साधुः ॥

स्वर्णं बाहुफलं केन्द्रे मेषजूकादिके ग्रहे ।
 शीघ्राईमन्दाईखगे फलाई कृतसञ्ज्ञकः ॥ २४ ॥
 मध्ये शैघ्रफलस्याई मान्दमईफलं तथा ।
 शैघ्राई मध्यगे मन्दे मान्दं शीघ्रफलैः क्रमात् ॥ २५ ॥
 भौमादीनामयं मार्गो मन्दकर्मैकमन्ययोः ।
 भानुबाहुफलाभ्यस्ता ग्रहभुक्तिः समुद्धृता ॥ २६ ॥
 लिप्ताभचक्रलिप्ताभिरर्कवत् खचरेऽपि तत् ।
 नात्यन्तरादृग्रहयोः षष्टिभं शेषलिप्तिकाः (१) ॥ २७ ॥
 तद्युतं केन्द्रमुक्तेर्वा (२) ग्रहवन्मन्दकर्मणि ।
 यत् फलं कर्किनक्रादौ स्वर्णं तज्ज्योतिषां गतौ ॥ २८ ॥
 शीघ्रकेन्द्रगतिस्त्रिज्याक्षुणा कर्णेऽद्धृता ऋणम् ।
 शीघ्रोच्चभुक्तेः स्याद्भुक्तिर्वक्रभुक्तिर्विपर्यये ॥ २९ ॥
 तद्वर्णं मध्यभुक्तिश्च हित्वा शीघ्रोच्चभुक्तिः ।
 शेषाईमध्यभुक्त्यैक्यं शीघ्राईगतिरुच्यते ॥ ३० ॥
 युगे च षट्शतैकत्वे भचक्रं प्राक् च लम्बते ।
 तद्गुणो भूदिनैर्भक्तो द्युगणोऽयनखेचरः ॥ ३१ ॥
 तच्छुद्धचक्रदोर्लिप्ता दिशत्याप्तायनांशकाः ।
 संस्कार्या जूकमेषादौ केन्द्रे स्वर्णं ग्रहे किल ॥ ३२ ॥
 तत्संस्कृतग्रहात् क्रान्तिलग्नमप्युन्नतिः स्फुटा ।

(१) नात्यन्तरं दृग्ग्रहयोः षष्टिभं शेषलिप्तिकाः ॥ २७ ॥

(२) तद्वतिः केन्द्रमुक्तेर्वा इति पाठः साधुः ॥

हरिजकालभागाश्च लग्नं यस्तं तु साधयेत् (१) ॥ ३३ ॥
 ग्रहदोर्ज्याद्रिगोविश्वैर्हता विज्योद्धृता धनुः ।
 तस्याः क्रान्तिरुदग्याम्या तत्पूर्वापरभागजा ॥ ३४ ॥
 क्रान्त्यन्तक्षेपमानेन ग्रहाणां सञ्चरं कियत् ।
 तुलाभिन्नककुप्क्रान्तिक्षेपयोगान्तरं क्रमात् ॥ ३५ ॥
 शुक्रजपातयोर्मान्दं फलं मान्दं तृतीयकम् ।
 चतुर्थं ग्रहवच्छैथ्यं पातेष्वर्काङ्गिरोत्सृजाम् ॥ ३६ ॥
 पातान् ग्रहेभ्यः शीघ्रोच्चात् प्रोक्ष्य दोर्ज्यां क्षणीतयोः ।
 चन्द्रात् खतारकैः खाङ्गैः खार्कैः प्रध्या खभास्करैः ॥ ३७ ॥
 नभोर्कैस्ताडयेदन्यचलकर्णैः स्वकैर्भजेत् ।
 विज्ययेन्दोः फलधनुर्विक्षेपः क्रान्तिवत्ककुप् ॥
 चं. २७० भौ. ६० बु. १२० बृ. ६० शु. १२० श. १२० ॥ ३८ ॥
 क्रान्तिज्या विषुवद्गाम्नी विसप्तशरसंगुणा ।
 क्रान्तेः कोटिज्यया भक्ता द्विघ्नं यातरहासवः (२) ॥ ३९ ॥
 तच्चापं स्वदिनाब्ध्यांशे स्वर्णं याम्येऽन्यथोत्तरे ।
 क्षेपा दिनार्धे क्रमशो भानामपि विजिस्त्वयम् (३) ॥ ४० ॥
 ग्रहोदयप्राणहता राशिलिप्ताहता गतिः ।
 स्वाहोरात्रासुभिः स्वर्णं चक्रासुकृजुवक्रितः ॥ ४१ ॥
 अर्कोनचन्द्रलिप्ताभ्यस्तिथयो नखपर्वतैः ।

(१) हरिजात् कालभागाच्च लग्नं यन्तत्प्रसाधयेत् इति पाठः साधुः ॥

(२) द्विघ्नया चरजासवः इति पाठः साधुः ॥

(३) क्षपादिनार्धे क्रमशो भानामपि विधिस्त्वयम् ॥

गतगम्या च षष्टिमा नाड्यो गत्यन्तरोद्धृताः ॥ ४२ ॥

ध्रुवाणि शकुनं चैव चतुष्पान्नागमर्द्धतः ।

किंस्तुभ्रं कृष्णभूतायाश्चत्वारि करणानि च ॥ ४३ ॥

बबादीनां ततः सप्त चराख्यकरणानि तु ।

मासेऽष्टकृत्व एकैकं करणानां प्रकल्पयेत् ॥ ४४ ॥

तिथ्यर्द्धभोगं सर्वेषां करणानां प्रकल्पयेत् ।

गतगम्यकलाराशेर्गत्या हानिस्तु संक्रमे ॥ ४५ ॥

संस्कृतायनभागार्कसंक्रमस्त्वयनं किल ।

स्नानदानादिषु श्रेष्ठं मध्यमं स्थानसंक्रमः ॥ ४६ ॥

ग्रहलिप्ताष्टशत्या भं गम्याहानिगतैष्यकम् ।

तथार्केन्दुयुतेर्योगो गत्यैकेन दिनानि तु ॥ ४७ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते स्पष्टाधिकारो द्वितीयः ॥

छाया वैषुवती या सा नाम माध्याह्निकी च सा ।

तथार्केण हिते त्रिज्ये (१) विषुवत्कर्णभाजिते ॥ १ ॥

अक्षज्यालम्बजीवे तच्चापे याम्येक्षलम्बने ।

शङ्कुच्छायाकृतियुतेर्मूलं कर्णेऽन्यथापि वा ॥ २ ॥

तुल्यभिन्नदिगक्षांशक्रान्त्योर्विश्लेषणं नतम् ।

तद्दोस्त्रिज्ये हते सूर्ये कोट्याच हरभाश्रुती (२) ॥ ३ ॥

सौम्याक्षोना यदाक्रान्तिरक्षज्या द्वादशाहता ।

क्रान्तिज्याप्ता श्रुतिर्भानौ प्राचीरेखां समागते ॥ ४ ॥

(१) तथार्केण हते त्रिज्ये इति साधुः ॥

(२) तद्दोस्त्रिज्याहते सूर्ये कोट्याप्ते हरिभाश्रुती ॥

सममण्डलकर्णाप्ता एतद्द्वादशसंगुणा (१) ।

सममण्डलशङ्कुः स्यादक्षज्यागुणिता नरः ॥ ५ ॥

परमाप्रक्रमज्याप्ता भुजज्या तद्वनू रविः ।

क्रान्तिज्येष्ट्युतिप्ता च लम्बाप्ताग्राङ्गुलादिका ॥ ६ ॥

विषुवत्या तद्वनू याम्ये स्यादुत्तरे भुजे ।

अन्यथा वा भुजोऽनेन दिशां संसाधनं ब्रुवे ॥ ७ ॥

क्रान्तिज्याविषुवत्कर्णबधोर्कैरग्रमौर्विका ।

त्रिज्यावर्गाद्विज्यावर्गोनाद् द्वादशाहतात् ॥ ८ ॥

पुनर्द्वादशनिम्नाच्च लभ्यते यत्फलं बुधैः ।

शङ्कुवर्गाद्विसंयुक्तविषुवत्कर्णभाजिता ॥ ९ ॥

लब्धं तु करणी नाम तां दृष्ट्वा स्थापयेत्तु सः ।

विषुवच्छायार्कबधादग्रज्यासंगुणात्तथा ॥ १० ॥

भक्ता फलाख्यं तद्वर्गसंयुक्तकरणीपदे ।

फलेन हीनसंयुक्तं दक्षिणोत्तरगोलयोः ॥ ११ ॥

याम्ययोर्विदिशोः शङ्कुरेव याम्योत्तरे रवौ ।

उदक् चरति तस्यार्के शङ्कुस्तूत्तरयोस्तु सः ॥ १२ ॥

तत्त्रिज्यावर्गविश्लेषान्मूलं दृग्ज्याभिधीयते ।

स्वशङ्कुना विभज्याप्ते दृक्त्रिज्याद्द्वादशाहते ॥ १३ ॥

छायाकर्णौ तु कोणेषु यथा स्वं देशकालयोः ।

कोणप्रभागकृतिदलं यं हत्वा विभज्यथा ॥ १४ ॥

क्रान्तिज्याकोणकर्णाप्तं तच्छायामानकं भवेत् ।

दृग्ज्या स्यात्कृतितत्स्यक्ता त्रिज्यावर्गात्पदं च यत् ॥ १५ ॥

उदक्चरज्यया युक्ता त्रिज्यया यास्ययोनिता ।

नतोत्क्रमज्यया हीना क्रान्तेः कोटिज्यया हता ॥ १६ ॥

त्रिज्याप्ता द्वादशगुणा विषुवत्कर्णभाजिता ।

शङ्कुः पूर्ववदेवादिकायाकर्णौ स्वकाधिके ॥ १७ ॥

अभीष्टच्छाययाभ्यस्ता त्रिज्या तत्कर्णभाजिता ।

दृग्ज्या तत्प्रतिलोमेऽधो नतज्याद्योदयोनिताः ॥ १८ ॥

तदुक्तमधनुःपूर्वापरज्यास्युर्नतासवः ।

मध्यच्छाया मध्यभुजा त्रिज्याप्ता तच्छ्रवोद्धृताः ॥ १९ ॥

नतज्या स्यान्नतवधस्तत्तथाहोप्रतिस्थिता ।

तत्सूर्यनभलिप्ताश्च तदीयक्रान्तिलिप्तिकाः ॥ २० ॥

दिग्मेदे (१) मिथ्यिताः साम्ये विशिष्टाश्चाक्षलिप्तिकाः ।

तज्ज्याकोटिभुवे जीवे अक्षलम्बनमौर्विके ॥ २१ ॥

अक्षज्यार्कहता भक्ता लम्बं या (२) विषुवत्प्रभा ।

भिन्नतुल्यवधाद्यैक्यविश्लेषज्याक्रमाभिधा ॥ २२ ॥

त्रिज्याप्ता मुनिगोविश्वेधनुभाकजिभवयोः ।

कर्कादौ प्रोक्ष्य चक्रार्द्धात्तुलादौ भार्द्वसंयुते ॥ २३ ॥

तुलादौ (३) प्रोक्ष्य भगणान्मयमेष्टादिनायकैः ।

प्राक्चक्रं चलितं हीना छायाकर्णात् करणागतात् ॥ २४ ॥

पश्चादितगवास्वर्णं चलांशास्तद्दिनान्तरा ।

(१) दिग्मेदे इति साधुः ।

(२) भक्ता लम्बया इति साधुः ।

(३) मृगादौ इति साधुः ।

छायाकर्मगतसंशुद्धं छायाकोभयलिप्त्रिकाः ॥ २५ ॥

देशान्तरकलाभानामनुपातात्तथोत्तरा ।

छायादोःकृतिविज्ञेयान् मूलं शङ्कुस्तथा विधोः ॥ २६ ॥

शङ्कुच्छाया समस्थाने कल्पमाद्वादशाङ्गुलम् ।

तच्छायाग्रं भुजव्यस्ता दिशं शङ्कुभुजाश्रयोः ॥ २७ ॥

स्थूलशङ्कुश्च प्रसार्ये मध्ये तत्तलशङ्कुना ।

प्राचीरेखां विलिख्येदं दृत्तं तस्माच्च मध्यतः ॥ २८ ॥

तिमिना याम्यसौम्या च विदिग्रेखे च युक्तितः ।

चतुरस्रं बहिः कुर्यात् सूत्रैर्मध्यादिनिःसृतैः ॥ २९ ॥

तथा दिशं भुजाः प्राची रेखाङ्गैश्च सामाहताः ।

बाह्यद्वयान्तरे यस्यादयातयुतिवद्वनुः ॥ ३० ॥

विन्दुवयस्पृक्सूत्रेण स्फुटच्छायाभ्रमं सदा ।

खागाष्टयोऽर्थगोत्रैकाः शरत्त्यङ्कहिमांशवः ॥ ३१ ॥

क्रमोत्क्रमादधःस्थाप्य मेषाल्लङ्कोदयासवः ।

स्वदेशचरखण्डोना मृगाद्याः कर्कटादयः ॥ ३२ ॥

स्वदेशचरखण्डाद्याः स्वोदयादनुपाततः ।

लग्नमेतैर्मध्यलग्नं नतैर्लङ्कोदयासवः ॥ ३३ ॥

लग्नग्रहान्तरप्राणा विज्ञेयाः कालसाधने ।

सूर्यादूने निशाशेषाल्लग्नार्कादधिके दिवा ॥ ३४ ॥

भचक्रार्द्धयुता भानोरधिकास्तमनात् परम् ॥ ३५ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते त्रिप्रश्नाधिकारस्तृतीयः ॥

योजनानां पञ्चषष्टिः शतम्ना भास्करस्य तु ।

विष्कम्भो मण्डलस्येन्द्रोः साशीति(१)चतुःशती ॥ १ ॥
 मध्यगत्या हृता स्पष्टगतिप्रा व्यासकौ स्फुटौ ।
 स्फुटार्कमण्डलकला सोमस्वभगणाहता ॥ २ ॥
 स्यादाजभागणैर्भक्ता इन्द्रोः षष्टिस्तदाननम् । •
 भास्वद्यासकलाञ्चन्द्रकक्षायां तिथियोजनैः ॥ ३ ॥
 स्फुटार्कभुक्तिर्भूव्यासगुणिता मध्ययोद्धृता ।
 लब्धं सूची महीव्यासस्फुटार्कश्रवणान्तरम् ॥ ४ ॥
 मध्येन्द्रव्यासगुणितं मध्यार्कव्यासभाजितम् ।
 विशोध्य लब्धं सूच्यास्तु तमो लिप्तास्तु पूर्ववत् ॥ ५ ॥
 भचक्रद्वौ भवेद्भूता तथार्केण***वा ।
 उरगे ग्रहणं यद्वा क्रियमाद्वाद्दिकोनके (२) ॥ ६ ॥
 छादकोऽर्कस्य शीतांशुरधःस्यो घनवद्भवेत् ।
 भूक्षायाच्छादकञ्चन्द्राद्येन्यत्र परिस्थितः ॥ ७ ॥
 पर्वान्तकेन्दुविक्षेपं प्रोक्ष्य भूभाशशाङ्कयोः ।
 मानैक्याद्वाद्ग्रहणं स्यादन्यथा मध्यकालकम् ॥ ८ ॥
 पक्षान्तं दोर्मध्यकालं यथार्कस्य तथा नहि ।
 मासान्तर*तद्विम्बं (३) मध्यस्थाकाशदर्शनात् ॥ ९ ॥
 प्राक्पश्चात्तन्वनेनोनयुक्तं मासान्त एव तत् ।
 मध्यकालस्तु तद्वच्च स्पर्शमोक्षेति चारणात् ॥ १० ॥

(१) सहाशीत्या इति साधुः ॥

(२) भचक्रार्द्धसमोद्धृते तथार्केण समेऽपि वा ।

उरगे ग्रहणं यद्वा क्रियद्वाद्दिकाल्पके । इति साधुः ॥

(३) मासान्तरे तु तद्विम्बमिति साधुः ॥

किम्भाहरार्धे सूर्येन्दोर्दक्षिणोत्तरसंस्थयोः ।

बिम्बमध्यगतं व्योम नहि लम्बनकारणम् ॥ ११ ॥

पूर्वापरस्थयोर्बिम्बमध्ययोरन्तरापरम् ।

कालहेतुरतो लग्नं ज्या(१)न्याप्रक्रमसंगुणा ॥ १२ ॥

लम्बज्याप्तोदयज्येष्टमध्यलग्ननतज्यया ।

हता बिभज्यया भक्ता वर्गयोश्च न(२)तज्ययोः ॥ १३ ॥

विश्लेषान्मूलमुच्येत दृक्क्षेप इति संस्कृतिम् ।

प्रोक्ष्य बिज्याकृतेर्मूलं दृग्गतिज्यानया हरः ॥ १४ ॥

एकज्यामध्यतोवर्गलग्नार्कान्तरतोशुभः(३) ।

छेदेन भक्तो नाड्यादि लम्बनं चन्द्रसूर्ययोः ॥ १५ ॥

असकृत् कर्मणानेन मध्यकाले स्थिरीकृते ।

दृक्क्षेपात् सप्तवर्गघ्नात् बिज्ययावनतिर्भवेत् ॥ १६ ॥

मध्यलग्ननतांशाख्या दिक्तुल्येन्तरादिक्रया ।

नत्या तत्क्रान्तिरित्येतच्चन्द्रे क्षेपः स्फुटः स्मृतः ॥ १७ ॥

तत्प्रोक्ष्यार्केन्दुमानैक्यदलाच्छन्नं विवस्वतः ।

ग्राह्यग्राहकमानैक्यविश्लेषार्धकृतेः पदम् ॥ १८ ॥

विक्षेपवर्गहीनाद्यत्पष्टिघ्नं चन्द्रसूर्ययोः ।

भुक्त्यन्तरेण स्थित्यर्द्धं विमर्दीर्द्धं क्रमेण च ॥ १९ ॥

तदूनपक्षमासान्तात् स्पर्शनं च निमीलनम् ।

(१) लग्नज्या ।

(२) स्तन ।

(३) एकज्यावर्गतो मध्यलग्नार्कान्तरतो गुणः ।

अर्कदा(१)रसकृच्चैवं मोक्षोन्मीलनमन्यथा ॥ २० ॥
 भानोस्तल्लम्बनेनैव कलाः स्पष्टाः स्युरेव हि ।
 मध्येन या तथा स्पष्टस्थित्यर्द्धं स्पर्शमोक्षयोः ॥ २१ ॥
 दृष्टमध्यान्तरा नाड्या ताडिता(२) रविचन्द्रयोः ।
 गत्यन्तरेण पृथ्याप्ताः कोटिलिप्ता रवेस्तु ताः ॥ २२ ॥
 मध्यस्थित्यर्द्धगुणिता स्पष्टस्थित्यर्द्धभाजिताः ।
 स्फुटस्थिरे क्षेप(३)वर्गैक्यान्मूलं कर्णोत्तरे पदम् ॥ २३ ॥
 मानयोगार्द्धतः प्रोक्ष्य ग्रासस्तात्कालिको भवेत् ।
 दृष्टग्रहणकालस्तु व्यत्ययो नो(४) क्तमार्गतः ॥ २४ ॥
 अक्षंभाप्ता नतज्याक्षकर्णाप्ता तस्य कार्मुकम् ।
 वेलांशास्तस्य याम्यो स्ते(५)पूर्वापरकपालयोः ॥ २५ ॥
 सत्रिराशिग्रहक्रान्त्या युतोनास्तुल्यबिम्बयोः ।
 दिशोजविमला प्राग्वत्त्वङ्गुलान्यभखाद्रिभिः ॥ २६ ॥
 दिनार्द्धप्राण एकोनष्टत्या तच्छन्नलिप्तिकाः ।
 बिम्बक्षेपादिलिप्ताश्च भवन्त्येवाङ्गुलानि तु ॥ २७ ॥
 स्वच्छत्वाद् द्वादशांशोपि ग्रस्तश्चन्द्रस्य दृश्यते ।
 लिप्तावयमपि ग्रस्तं तीक्ष्णत्वान्न विवस्वतः ॥ २८ ॥
 सूर्योदयास्तसमये युक्तच्छन्नोपि भास्करः ।

(१) अकेन्द्रो ।

(२) नाड्यस्ताडिता ।

(३) स्फुटास्तक्षेप ।

(४) व्यत्ययेनो ।

(५) सौम्ययाम्या ।

पितृभक्तिविहीनानां तीक्ष्णसन्तति लापयेत् ॥ २६ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थप्रश्ने चन्द्रग्रहणाध्यायः ॥

छेद्यकेन विना यस्मान्न ज्ञेयो यदुपलभ्ये ।

विशेषोल प्रवक्ष्यामि छेदकज्ञानमुत्तमम् ॥ १ ॥

समस्यले न्यस्तविन्दुः समः स्वर्णाङ्गुलेन तु ।

बिम्बयोगार्द्धमानेन ग्राह्यार्द्धेन यथाक्रमम् ॥ २ ॥

लिखेद्वृत्तत्रयं कोष्ठे यथोक्तं साधयेदपि ।

प्रागिन्दोर्ग्रहणं पञ्चान्मोक्षोर्कस्य विपर्ययात् ॥ ३ ॥

प्रागर्द्धाधिकस्य वृत्तस्य(१) बलनं तद्यथादिशम् ।

प्रत्यग्रेन्यथा रेखे मध्ये तद्वलनाग्रतः ॥ ४ ॥

नीत्वा रेखामध्यवृत्तयोगात् क्षेपं यथादिशम् ।

रवीन्दोर्विवरान्तस्तं(२) मध्यसूत्रे तदग्रतः ॥ ५ ॥

तत्सूत्रे ग्रहसंयोगाद्भासमोक्षौ विनिर्दिशेत् ।

वलनक्षेपद्वक्तुल्यबलने प्राङ्मुखं नयेत् ॥ ६ ॥

भेदे पञ्चान्मुखं रात्रि(३)स्तदर्कस्य विपर्ययात् ।

तदग्रान्मध्यगे सूत्रे मध्यक्षेपं तदग्रतः ॥ ७ ॥

ग्राह्यार्द्धेन तद्विम्बेनोपरागस्य मध्यमः ।

व्यपक्षेपलयाग्रे तु यत्तदा ग्राहकः शशी ॥ ८ ॥

मानैक्यार्द्धेष्टग्रहणं शेषतुल्यशलाकया ।

(१) प्रागर्द्धाधिकवृत्तस्य ।

(२) नतःस्थं ।

(३) रात्रिचन्द्रस्य ।

दृष्टे सप्तदशे भागे यस्य याभ्यांशकद्वयात् ।
 विक्षेपोभ्यधिको भिन्द्याद्रोहिण्याः शकटं तु सः ॥ १४ ॥
 ताराग्रहाणामन्योन्यं युद्धं वाथ समागमः ।
 समागमं चन्द्रधिषण्यैः सूर्येणास्तमयः सह ॥ १५ ॥
 मन्दशीघ्राधिकानेता(१) संयोगे गतगम्ययोः ।
 कालयोर्वक्रिणोर्व्यस्तं प्राग्यायिन्योधिको गतः(२) ॥ १६ ॥
 भुक्त्यन्तरेण भुक्तिर्मा ग्रहान्तरकलाहता ।
 एकस्मिन् भुक्तियोगेन वक्रिण्यस्तु समेधिकाः ॥ १७ ॥
 ग्रहान्तरकलास्तद्वहुक्तयोगदिनानि हि ।
 विक्षेपो विषुवद्भागः सूर्याप्तो नतसंगुणः ॥ १८ ॥
 दिनार्द्धाप्त उदक्क्षेपे सूर्यं पश्चिमपूर्वयोः ।
 दक्षिणाः प्राक्प्रतीच्यास्ते तद्दृक्कर्म ग्रहस्तु सः ॥ १९ ॥
 सविम्ब(३)ग्रहजक्रान्तिक्षेपमास्त्रिज्यया हता ।
 षट्कृत्याप्ता ध्रुवः सूर्यं भदिशोर्भिन्नतुल्ययोः ॥ २० ॥
 द्वितीयमेतद् दृक्कर्म केचिन्नेच्छन्ति सूरयः ।
 समलिप्त्योः पुनः कार्यवेतौ दृक्कर्मयुग्ग्रहौ ॥ २१ ॥
 एतयोर्भिन्नतुल्यांशाक्षेपैश्चान्तरतोधिके ।
 मानैश्चार्द्धं भवेतां तु तुल्यस्पर्शन्यग्रान्यथा ॥ २२ ॥
 भागाद्यं परितो लब्धमाश्विष्ट्यांशाविरश्मयः ।

(१) मन्दाच्छाधिकोने तु ।

(२) प्राग्यायिन्यधिके गतः ।

(३) सविम ।

ग्रहान्तरैकविक्षेपे भागे तस्मिन् समागमः ॥ २३ ॥

युद्धमंशुविमर्दाख्यं परव्यासमतोनके ।

एकोन चेदणुर्द्वैचेदत्र स्थूलौ समागमौ ॥ २४ ॥

अंशाधिके तौ प्रबलौ यदि स्यातां समागमौ ।

अंशाधिके तु तौ खल्यौ विध्वस्तौ कूटविग्रहौ ॥ २५ ॥

स्थूलो जयी रश्मिपञ्च जितो यो गुरुदीप्तिमान् ।

उदक्स्थो दक्षिणस्थो वा भार्गवः प्रायशो जयी ॥ २६ ॥

वेदोग्नयो द्यष्टयोष्टा**षष्टिर्गजाब्धयः ।

विष्कम्भश्चन्द्रकक्षायां भौमादीनां यथाक्रमम् ॥ २७ ॥

एकज्यात्राश्चतुर्भास्ते द्विचतुष्कर्णभाजिताः ।

स्फुटव्यासः पञ्चदशविभक्ता मानलिप्तिकाः ॥ २८ ॥

एकज्याद्विगुणास्तेषां भुक्ता वा बिम्बयोजनम् ।

भौमादीनां तु मार्गेयमेवानुक्तेः पुनः स्फुटः ॥ २९ ॥

खट्वनतानतस्थाने यथा दिक्भ्रमणं समे ।

शङ्कुद्वये स्थापिते तच्छायामार्गान्तरं गतः ॥ ३० ॥

छायादिशि स्वशक्त्यग्रे दर्पणस्थं मुखं यथा ।

तथा पश्येद् ग्रहं ताराविक्षेपान्तसमन्विते ॥ ३१ ॥

फाल्गुन्योभाद्रपदयोस्तथैवाषाढयोर्द्वयोः ।

विशाखाश्विनिसौम्यानां योगतारोत्तरा स्मृता ॥ ३२ ॥

पश्चिमोत्तरतारायां द्वितीया पश्चिमे स्थिता ।

हस्तस्य योगतारासौ अविष्ठायाश्च पश्चिमा ॥ ३३ ॥

ज्येष्ठाश्रवणमैवाणां वार्हस्यत्यस्य मध्यमा ।

भरण्याग्नेयपित्याणां रेवत्याश्चैव दक्षिणा ॥ ३४ ॥

रोहिण्यादित्यमूलानां प्राची सर्पस्य चैव हि ।

यथा प्रत्यवशेषाणां स्थूला स्याद्योगतारका ॥ ३५ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे नक्षत्रग्रहयुद्धसमाग-
माध्यायः षष्ठः ॥

अथाकांशुसमाक्रान्तमूर्तीनामल्पतेजसाम् ।

उदयास्तगते यौ तत्परिज्ञानं प्रकीर्त्यते ॥ १ ॥

अवक्रिणादेः सूर्यादिभादिकाः शीघ्रगस्ततः ।

पश्चाद्यान्त्युदयं प्राच्यामूनमस्तं परेन्यथा ॥ २ ॥

सूर्यास्तकालिकौ पश्चात्प्राच्यामुदयकालिकौ ।

दिवाकरग्रहौ कुर्याद् दृक्कर्माथ ग्रहस्य तु ॥ ३ ॥

उभयोरन्तरप्राणाः पथ्या कालांशकाहृताः ।

सप्तङ्मयोः प्रतिच्यां तु मार्गोयं ज्योतिषामपि ॥ ४ ॥

अस्तांशाञ्चन्द्रभौमाद्याः अत्यष्टिसुनिरीश्वराः ।

आशास्थितिं क्रमात्प्रोक्ताः सूर्याद्यो कालजास्त्वमे ॥ ५ ॥

क्षुक्रयोर्महत्त्वात्ते सूर्यो अष्टौ च व क्रिणौ ।

स्वात्यगस्त्यसुनिर्व्याधाम्बिला ज्येष्ठा पुनर्वसू ॥ ६ ॥

अभिजिद् ब्रह्मदयं तयोदशभिरंशकैः ।

हस्तश्रवणफाल्गुन्यः श्रविष्ठा रोहिणी मघा ॥ ७ ॥

चतुर्दशांशकैर्दृश्या विशाखाश्विनदैवतैः ।

कृत्तिकामूलमैत्राणि(१) सार्परोदूर्ध्वमेव च ॥ ८ ॥
 दृश्यन्ते पञ्चदशभिराषाढाद्वितयं तथा ।
 भरणीतिष्यसौम्यानि सौक्ष्म्यात् त्रिःसप्तकांशकैः ॥ ९ ॥
 शेवाणि सप्तदशभिर्दृश्यादृश्यानि भानि तु ।
 कालांशै(२)रधिकैरेभ्यो दृश्यान्यल्पैरदर्शनम् ॥ १० ॥
 कालेष्टांगान्तरः कालः कला गत्यन्तरोद्धृताः ।
 गतियोगेन वक्रिण्याप्तास्तु वारादिकं फलम् ॥ ११ ॥
 यल्लग्न्याद्यत्र कालांशास्तल्लग्न्यामुहता गतिः ।
 राशिलिप्ताहता स्यातां कालभुक्ती तयोरुभे ॥ १२ ॥
 यद्वा राशिकलाभ्यस्ता हता सा स्वीदयास्तुभिः ।
 क्षेपांशा भास्करे स्वर्णं पञ्चात्माक्खास्तभास्करः ॥ १३ ॥
 अस्ताकीक्रान्तिसंख्या ये ग्रहसत्वरदर्शनात् ।
 उदयास्तमेव कुर्वन्त्यस्तार्कर्क्षादिभिः कलाः ॥ १४ ॥
 कार्यं द्वितीयं दृक्कर्म नृणां प्रत्यक्षकारकम् ।
 शास्त्रोपव्यवहारे तु लोकं निष्फलयोजनम् ॥ १५ ॥
 अभिजिद् ब्रह्महृदयं स्वातीवैष्णववासवाः ।
 अहिर्बुध्न्यामुदक्स्थत्वान्न लुप्यन्ते ऽर्करश्मिभिः ॥ १६ ॥
 सूर्योसूर्याधिकेन्यस्मिन्नपि षड्भानि(३) निक्षिपेत् ।
 सूर्यास्तकालिकौ कुर्यात्तौ च सूर्यास्तताडितौ ॥ १७ ॥

(१) मैत्रमूलानीति पाठान्तरम् १ पु० ।

(२) कालांशै—पा० १ पु० ॥

(३) षड्भाणि—पा० २ पु० ॥

इतरान्तस्थयान्याभिर्धनर्णं तत्फलं तथा ।

भूयो नाड्यो मुहूर्ता चेदसकृत्ताभिरस्ततः ॥ १८ ॥

अस्तार्कमानतः पञ्चादन्यसहिवसो भवेत् ।

सप्तर्ष्यार्कदिनेन्यस्मिन् सप्तर्ष्यानि विनिक्षिपेत् ॥ १९ ॥

अन्यत्सर्गं प्रकुर्वीत राशिरुर्ध्वमधस्ततः ।

उदेत्यन्य इति प्रोक्त उदयास्तविनिर्णयः ॥ २० ॥

इति श्रौतसोमसिद्धान्ते ग्रहोदयास्तमनाधिकारः सप्तमः ॥

अर्केन्द्रोः क्रान्तिविश्लेषो युतिस्तुल्याऽन्यथादिशोः ।

तन्मौर्विकार्काद्यत्रेन्दुस्तदिच्छा शुणितोऽनया ॥ १ ॥

मध्याह्नश्चन्द्रभाकर्णस्तस्यादिक्त्वादवागुदक् ।

द्वादशघ्राक्षजीवायां स्वर्णं लम्बज्यया भुजः ॥ २ ॥

पदं तच्छङ्कुवर्गैर्ज्यात् कर्णः कोटिस्तु भास्करः ।

भास्करोनेन्दुकलिकाश्चन्द्रबिम्बाङ्गुलाहता ॥ ३ ॥

भचक्रार्द्धकलाभक्ता शुक्लकृष्णविमण्डली ।

वाह्य यथादिशं काष्ठां मध्यविन्दोः प्रसारयेत् ॥ ४ ॥

वामं कृष्णं ततः पश्चान्मुखीकोटिकृतं तयोः ।

मध्ये लिखेच्चन्द्रबिम्बं कोटिकर्णयुतेः स्फुटम् ॥ ५ ॥

कर्णसूत्रेण दिक् शुद्धा बिम्बापरदिशाश्रितम् ।

शुक्लं वा कृष्णसूत्रेण नीत्वा तन्मुखमत्र च ॥ ६ ॥

याम्योत्तरदिशोश्चापं लिखेच्छृङ्गोन्नतिं वदेत् ।

आदौ चन्द्रस्य दृक्कर्म कर्तव्यं दिग्विपर्ययः ॥ ७ ॥

उत्तरे च यथायोग्यमित्याहुः शास्त्रयोगिनः ॥ ८ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते शृङ्गोन्नत्यधिकारोऽष्टमः ॥

यथा तिग्मांशुचन्द्रौ स्त एकायनगतौ तयोः ।

योगे चक्रे क्रान्तिसाम्यं पतः स्यात् स च वैधृतः ॥ १ ॥

भिन्नायनगतौ भारुच्छीतगू तद्युतौ ददा ।

भवक्राद्वि क्रान्तिसाम्यं मुख्यपातस्तदा भवेत् ॥ २ ॥

सूर्याचन्द्रमसौ यावदन्योन्याभिमुखं ददा ।

संवदनोद्गो वह्निर्यतिपात इति स्मृतः ॥ ३ ॥

यच्छुभानां विनाशाय नन्दतीव पतत्ययम् ।

व्यतिपातः प्रसिद्धोऽत सञ्ज्ञाभेदेन वैधृतः ॥ ४ ॥

स ह्यशो दाक्षवपुर्लोहिताक्षो महोदरः ।

सर्वोरिष्टकरो रौद्रो भूयो भूयः प्रजायते ॥ ५ ॥

संस्कृतायनभागार्कचन्द्राभ्यां यत्तदीदृशम् ।

लक्षणं भवति प्राहुर्मुख्यपातस्ततो ऽपि च ॥ ६ ॥

संस्कृतायनभागार्कचन्द्रयोराशिसंयुतौ ।

भार्गवे भगणवे वा क्रान्तिसाम्योदितायने ॥ ७ ॥

यतो द्वितीयसंक्रान्तिर्ग्रहक्रान्तिगते गतिः ।

क्रान्तिसाम्ये मध्यकालस्तद्भुक्तौ ज्यन्तरेण च ॥ ८ ॥

स्थित्यर्थमानयोगार्धं तेनाद्यन्तं दधीचितम् ।

विष्कम्भादौ सप्तदश तृतीयोऽंशश्च दृङ्गवेत् ॥ ९ ॥

योगेशौ च व्यतिपातः प्रज्वलज्ज्वलनाकृतिः ।

व्यतिपातोऽत्र यो घोरः सर्वशोभननाशनः ॥ १० ॥

ज्ञानदानजपश्राद्धव्रतहोमादिकर्मभिः ।

प्राप्यते सुमहत्पुण्यं तत्कालज्ञानतस्तथा ॥ ११ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे पाताध्यायो नवमः ॥

अमृतांशुश्च भगवान्मनसालोच्य यज्जगत् ।

दृश्यते सर्वमेवैतदिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

अहमेव परं ब्रह्म परमात्माजंरामरः ।

अव्यक्तो निर्गुणः साक्षी कूटस्थो यो निरञ्जनः ॥ २ ॥

अनादिपुरुषो ऽनन्तो ह्यवाङ्मनसगोचरः ।

सत्य एव परं ज्योतिरद्वितीयश्च केवलः ॥ ३ ॥

आनन्दकायकरणविहीनो निर्भयः शिवः ।

अणोरणीयान् महतो महीयान् ज्ञानविग्रहः ॥ ४ ॥

मनसः सलिलं जातं तन्मे सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

मध्येऽत्र लीयते सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ ५ ॥

अनादिर्मम पीयूषा प्रकृतिर्विश्वकारणम् ।

प्रोक्तमप्याकृतिर्नाम्ना स्नानसन्त्यासदद्भुतम् (१) ॥ ६ ॥

नो भिन्नं नाप्यभिन्नं च कुतश्चिद्भिन्नमेव न ।

भिन्नाभिन्नं च नो येषां वयं वा न भवानपि ॥ ७ ॥

नोभयं केवलं स्वच्छं ब्रह्मात्मैकत्ववद्ग्रही ।

तमो नोहारकल्पान्ते नहि वेत्ति स्फुटास्फुटम् ॥ ८ ॥

व्योम शब्दवती मात्रा भिन्नं तच्छब्दमावतः ।
 स्पर्शतन्मात्रानिलोभूद्रूपतन्मात्रपावकः(?) ॥ ८ ॥
 रसतन्मात्रकादापो गन्धतन्मात्रभूरतः ।
 तत्तत्सम्बलिता मात्रा एव सर्वं प्रजायते ॥ १० ॥
 अपञ्चीकृतभूतेभ्य एतेभ्यः सोल पञ्चकम् ।
 वाक्पञ्चकं च चैकं स्यादेकैकं जायते पुनः ॥ ११ ॥
 तच्च पञ्चमहाभूतसंयुक्तो ज्ञानशक्तितः ।
 क्रियाशक्तिर्मनः प्राणश्चासीच्चैतच्चतुर्विधम् ॥ १२ ॥
 प्राणो दशविधः सप्तदशभिः शब्दपूर्वकैः ।
 लिङ्गं सूक्ष्मतभूत् तेन भक्तातोर्वर्त्तते यदा ॥ १३ ॥
 अपञ्चीकृतभूतानि समाश्रित्य परः पुमान् ।
 आकाशवायुतेजोऽम्बुभूमिरेवं ससर्ज सः ॥ १४ ॥
 परेपां दशमे चैकं तत्तद्दृष्टमष्टमुखम् ।
 मयि पञ्चीकृतं भूतं स्वल्पकार्यगुणान्वितम् ॥ १५ ॥
 अन्ये गुणैकदृष्टिः स्यान्महत्त्वात् करणस्य च ।
 करणात्सांशकार्यस्याध्यत्यत्वादिति निर्णयः ॥ १६ ॥
 अजन्तरं तुमुत्क्षानां प्रोक्तानीया तथा मही(?) ।
 भूमिरूपात्समुत्क्षिप्तब्रह्मात्मनिशसूर्यदम्(?) ॥ १७ ॥
 हैमानामण्डकादीनां सर्वमन्तस्तमो मतः ।
 हिरण्यगर्भोऽहं नाम्ना तलाग्रेसचरन्महान् ॥ १८ ॥
 पञ्चाननमहङ्गारं ब्रह्माणं सृष्टवान् विभुः ।

वेदान् वरासने तस्मिन् सर्वलोकपितामहे ॥ १८ ॥
 स च स्वयंभूः सर्वात्मा तत्र गत्वा वनं समाः ।
 स्वयमेवात्मनो ध्यानं तदण्डमकरोद् द्विधा ॥ २० ॥
 ताभ्यां स शकलाभ्यां च यावद्भूमिं च निर्ममे ।
 मध्ये दिशोत्तरिच्चं च शाश्वतं स्थानमव्ययम् ॥ २१ ॥
 चक्षुषोग्निर्दिवांजायं मनसा चन्द्रमा अपि ।
 तेजोभूखासुवातेभ्यः क्रमाद्भ्रातरकादिकम् ॥ २२ ॥
 स सर्वं विभिदे व्योम पुनर्द्वाद्दशधा क्रियात् ।
 चकार नामानमात्मानमहंकारो भूःपिणम्(?) ॥ २३ ॥
 विभज्य कृतवान् सूक्ष्मं ततो विश्वं चराचरम् ।
 निर्ममे देवपूर्वं तु गुरुकर्म तदादिकम् ॥ २४ ॥
 समन्तादण्डमध्ये ऽस्मिन् भूगोलो व्योम्नि तिष्ठति ।
 तदन्तरे पुटाः सप्त ज्ञेयाः पातालभूमयः ॥ २५ ॥
 निरदास्तेर्धोर्धो वा अष्टाविंशतिकोटयः ।
 तदूर्ध्वं षट्भुवर्लोकाः शोभन्ते तस्य पार्श्वतः ॥ २६ ॥
 ग्रहतारादिलोकास्ते तत्र तत्र स्वराश्यः ।
 तिष्ठन्त्याधारशक्त्या च तत्तदर्हजनान्विताः ॥ २७ ॥
 भूगोलमध्यगो मेरुर्भयल विनिर्गतः ।
 मन्विन्द्रवेदमुनय ऊर्ध्वाः स्तोतस उत्तमाः ॥ २८ ॥
 ऊर्ध्वंष्टङ्के वसन्त्येते मध्यष्टङ्के महासुराः ।
 अधः श्रोतस एवान्ये मध्यश्रोतस्थितो गिरिः ॥ २९ ॥

लवलाब्धिर्गां परित्य स्थितोऽस्या मेखलेव हि ।
 तन्मध्ये यमकोटिश्च पुरी लङ्का च रोमका ॥ ३० ॥
 पूर्वाया च सिद्धपुरी भूपाशान्तरिताश्च ताः ।
 पुरीमेवान्तरं विद्धि भूपादं विद्धि शौनकम् ॥ ३१ ॥
 सर्वेष्वर्ध्वस्थिताकाशादल्पकायाश्च भूतलम् ।
 पश्यन्ति चक्राकारं तु न कपित्थोपमं सुने ॥ ३२ ॥
 उपर्यात्मानमपरे तिर्यगन्ये महीतले ।
 अधोगातं कल्पयन्ति तेषां कूर्ध्वं क्व चाप्यधः ॥ ३३ ॥
 उक्तानां विषुवत्पूर्ध्वं पुराः खेटा व्रजन्त्यमी ।
 न तासु विषुवच्छाया व्यक्षदेष्टः स तु स्मृतः ॥ ३४ ॥
 ततः स्यान्नाद् ध्रुवो मेरोरूर्ध्वस्थोपि च लक्ष्यते ।
 स्थिताविव प्रतीयेते मेरोस्तद्वद्भ्रमण्डलम् ॥ ३५ ॥
 ध्रुवोन्नतिं भवक्रस्य नतिरक्षमितिः परा ।
 लम्बतुल्यात्वभिसुखं यावद्विद्धि तदुन्नतिम् ॥ ३६ ॥
 भवक्रध्रुवयोर्मध्ये प्रक्षिप्ताः प्रवहानिलैः ।
 व्रजन्त्यजस्रं सन्नद्धा ग्रहकक्षा यथाक्रमम् ॥ ३७ ॥
 पश्चाद्भ्रजन्तोऽतिजवान्चलैः सततं ग्रहाः ।
 जीयमानास्तु लम्बन्ते तुल्यमेव स्वमार्गगाः ॥ ३८ ॥
 प्राग्गतित्वमतस्तेषां भगणैः प्रत्यहङ्गतिः ।
 परिणाहवशाद्भिन्नास्तद्वशाद्भानि भुञ्जते ॥ ३९ ॥
 सव्यं भ्रमति देवानामपसव्यं सुरद्विषाम् ।

उपरिष्ठाङ्गगोलोऽयं व्यक्ते पञ्चान्मुखः सदा ॥ ४० ॥
 चुम्बकीभ्रमिन्यायेन उच्चपाता अदर्शनाः ।
 ग्रहा नानागतिं कुर्युर्देवता भगणाश्रिताः ॥ ४१ ॥
 प्रवहः स्वसनश्चेतान् खोच्चाभिमुखमीरयेत् ।
 एवं यत् प्राङ्मुखं यान्ति तद्धनं ऋणमन्यथा ॥ ४२ ॥
 दूरस्थितः स्वशीघ्रोच्चाङ्गहः शिथिलरश्मिभिः ।
 सव्येतराकष्टतनुर्भवेद्वक्रगतिस्तदा ॥ ४३ ॥
 नृपपङ्कवर्गपञ्चाशदत्यष्टीपुरसैः कुजात् ।
 अन्यकेन्द्रांशनीचांशैर्वक्रिणी यान्ति पातवत् ॥ ४४ ॥
 वक्रानुवक्रा कुटिला मन्दा मन्दतरा समा ।
 तथा शीघ्रातिशीघ्राख्या ग्रहाणामष्टधा गतिः ॥ ४५ ॥
 मन्दादिपञ्चसंज्ञाश्च वक्रे चान्यैः प्रकीर्तिताः ।
 पातोपभोगः खेटानामुत्तराभिमुखं नयेत् ॥ ४६ ॥
 ग्रहाः प्राग्भगणाईस्या दक्षिणाभिमुखं तथा ।
 पाताभ्यामपकृष्यन्ते शीघ्रोच्चं बुधशुक्रयोः ॥ ४७ ॥
 तच्छीघ्राकर्षणात्तौ तु विक्षिप्येते यथोक्तवत् ।
 अस्ते ग्रहस्य क्षेपान्ते स्वक्रान्त्यन्तात्प्रसार्यते ॥ ४८ ॥
 भूवृत्तं क्रान्तिभागघ्नं भगणांशविभाजितम् ।
 अवाप्तयोजनैर्व्यक्षादुपरिस्थो ग्रहो व्रजेत् (?) ॥ ४९ ॥
 मेषादाबुद्धितः सूर्यस्त्रीन् राशीनुदगुत्तरः ।
 सञ्चरन् प्राग्हर्मध्यं पूरयेन्नेरुवासिनाम् ॥ ५० ॥

कर्कादीन् सच्चरंस्तद्वदहः पञ्चाहमेव सः ।

तुलादींस्त्रीन् मृगादींस्त्रींस्तद्वदेव सुरद्विषाम् ॥ ५१ ॥

अतो दिनक्षये सायमयनान्तो विपर्ययात् ।

व्यक्षोद्गमं च तिर्यक्त्वान्त्रिंशता च क्षपायहः ॥ ५२ ॥

पुरतो भूचतुर्थांशं स्वस्थानाद्वासयद्रविः ।

तत्तद्दिग्भ्यां तत्तद्दिशामुखं सञ्चरयन्नपि (?) ॥ ५३ ॥

तत्तत्पश्चिमभूपादे उदङ् मेरोस्तु दक्षिणे ।

मध्योदयार्द्धरात्रास्तकालान् कुर्याद्रविः क्रमात् ॥ ५४ ॥

अन्यत्र देवभागे तु हार्निष्टङ्घी दिवानिशोः ।

अनेन प्रत्यहं यास्ये व्यस्तं देवेऽन्यथान्यथा ॥ ५५ ॥

भूमण्डलात् पञ्चदशे भागे सौम्यायने द्वयोः ।

नाडीषष्ठ्या सकृद्रात्रिर्देवेऽन्यत्र दिवा भवेत् ॥ ५६ ॥

अन्यथा अयनात्पातोपरतोयं भसञ्चयः (?) ।

वर्तते विपरीतो हि स्पष्टक्रान्त्युद्भवो ह्युदक् ॥ ५७ ॥

याम्यं चेति पुनस्तस्मात्तन्मेरोः सन्ति योजनैः ।

परतो वासरस्यापि सदा दृद्धिद्वयो भवेत् ॥ ५८ ॥

अस्तोन्मण्डलमूर्ध्वस्थाः पितरो दर्शनिर्गमे ।

स्वोपर्यर्कं प्रपश्यन्ति तन्मासं पैटकं दिनम् ॥ ५९ ॥

कल्पेन्दुभगणाः क्षुणाः खत्रयाब्धिवावकैः ।

आकाशकक्षा सा कक्षा भक्ताकल्पभसञ्चयैः ॥ ६० ॥

कल्पभूवासरैः सर्वभुक्तियोजनमेव सा ।

युक्ता गतिकलाः षष्ठिः क्ष्माककक्षा च पश्चिमः ॥ ६१ ॥
 व्यासार्द्धयुक्तसंघाती कर्णाद्धोना तदुन्नतिः ।
 सन्त्येव ज्योतिषां योगाहतकल्पा फलाय सा ॥ ६२ ॥
 कृत्वा समन्तु भूगोलमभीष्टं दारवन्ततः ।
 आधारकक्षाद्वितयं कक्षा विषुवतो तथा ॥ ६३ ॥
 भगणांशाङ्गुलैस्तत्र क्रान्त्यन्तादङ्गुलैरपि ।
 अयनादयनं क्रान्तिः कक्षान्ते स्वध्रुवादिकम् ॥ ६४ ॥
 आच्छाद्य शुक्लवस्त्रेण यन्त्रयुक्तान् ग्रहादिकान् ।
 न्यस्तक्षितिजवृत्तं च कृत्वा यन्त्रं च कालवित् ॥ ६५ ॥
 भूमिं यदङ्गभिर्यन्त्रं प्रत्यक्षेणाखिलं गतम् ।
 यस्य कृत्वोपरि स्थानमात्मनस्तत्र संस्थितिः ॥ ६६ ॥
 कालान्ते भग्नमखिलं कृत्वा दृष्ट्वा ग्रहादिकम् ।
 नष्टे दिवे दिवा रात्रौ लोकत्रितयगे क्षये ॥ ६७ ॥
 शेते ब्रह्मा स्वयं पत्रे न्यग्रोधस्य क्षपाश्रये ।
 महानिव दिवापूर्णे मही संसुद्रिताखिला ॥ ६८ ॥
 सृष्ट्वा पुनर्जगत् सर्वं करिष्यति यथातथम् ।
 शक्तिमात्रं च शेषं तत् जगच्च प्रतिसञ्चरेत् ॥ ६९ ॥
 स्वस्वकर्मानुरूपं तु यथापूर्वं तथोद्भवम् ।
 ब्रह्मणः शरदां पूर्णे शतशो याति तज्जगत् ॥ ७० ॥
 सर्वं कार्यं कारणे स्वे लीयते सर्वकाणम् ।
 मायाशर्वलितं ब्रह्म पुनः सृष्टिं करिष्यति ॥ ७१ ॥

तच्च प्रस्थादिवाक्यैर्यत् सम्यक्ज्ञानं प्रजायते ।

तेन नश्यति सा माया नान्यथा कीटिकर्मभिः ॥ ७२ ॥

विनष्टोव्याकृतं स्वस्थानिरूपपरमावृतम्(?) ।

कूटस्थमोक्ष इत्युक्तं चित्रं तत्र विचार्य ॥ ७३ ॥

समाधिमार्ग एवायं संसारजयकारणम् ।

एतदध्यायन् बुद्धिमान् स्यात्(?) कृतकृत्यः स एव हि ॥ ७४ ॥

इति गुह्यतमं शास्त्रं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।

अधिगम्य ततः सोमाच्छैनकः पूर्णमानसः ॥ ७५ ॥

लक्षदेहाश्च देहैश्च पूर्णचक्षुः पुनः पुनः ।

नमस्कृत्वा मिषादेव्या विवशी गङ्गदस्वरः ॥ ७६ ॥

तुष्टाव शान्तः स्वगुरुं शान्तं सविग्रहं मुनिम् ।

जय चन्द्रानृतांशो भो जय शङ्करभूषण ॥ ७७ ॥

जय सर्वज्ञ सर्वात्मन् जय सर्वेश्वर प्रभो ।

कृतार्थोऽहं कृतार्थोऽहं पुण्योऽहं पूतविग्रहः ॥ ७८ ॥

धन्योऽहं वीतशीकोऽहमित्यो ब्रह्माहमेव च ।

अच्छेद्योऽहमदाह्योऽहममकं अमहं शिवम्(?) ॥ ७९ ॥

अहं विष्णुरहं ब्रह्मा शक्रोऽहमहमं शुमान् ।

अहमग्निरहं व्योम सर्वमेतदहं जगत् ॥ ८० ॥

त्वत्प्रसादाद्गृह्येष्ट एवमेतदवैम्यहम् ।

वाहि माभिति संप्रार्थ्य प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥ ८१ ॥

गुरुं समर्चयानास गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।

दक्षिणां च हिरण्यं च वस्त्रभूषणपूर्वकम् ॥ ८२ ॥

अभिवाद्य नमस्कृत्य #####(१) ।

ज्ञात्वेदं मुनयः सर्वे सोमालयमनोरथम् ॥ ८३ ॥

प्रतिपद्यापुरित्यन्यं ज्ञानं पप्रच्छुरादरात् ।

स तेभ्यः प्रददात् प्रीतः सम्यक्ज्ञानमनिन्दितम् ॥ ८४ ॥

तदेव देवस्तद्व्रक्ष्य वेदचक्षुः परं शुभम् ।

अथेतथं सदा विप्रैरुत्तमैर्वेदवादिभिः ॥ ८५ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे गोलाध्यायो दशमः ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

---

(१) जगाम स्काश्रमं ततः । इत्यनुमीयते ॥

॥ श्रीः ॥

ॐ नमः परमात्मने ।

ब्रह्मसिद्धान्तः ।

ब्रह्मणा विरचितः ।

ध्यानयोगसमारूढं ब्रह्माणं त्रिजगद्गुरुम् ।

अभिवाद्य सुखासीनं नारदः परिष्टच्छति ॥ १ ॥

देवदेव जगन्नाथ सर्वज्ञ कमलासन ।

ज्योतिषां चरितं ज्ञानं ब्रूहि कालाश्रयं महत् ॥ २ ॥

अधीतमखिलं हृन्दः स्थाणुरूपं प्रतीयते ।

अङ्गैर्विना यथैवाङ्गी तस्मादेतत् प्रसीद मे ॥ ३ ॥

दूत्येवमुक्तो विष्वात्मा नारदेन महर्षिणा ।

पुत्रेण धीमता प्रीत्या वाक्यमेतदभाषत ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

साधु साधु महाभाग यन्मां त्वं परिष्टच्छसि ।

विस्तरेण प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५ ॥

नारायणः सुरश्रेष्ठो वेदाकारेण वर्तते ।

हृन्दःशस्त्रं तस्य प्रादौ कल्पः प्राणी मुखं तथा ॥ ६ ॥

शब्दशास्त्रं श्रोत्रयुग्मं निरुक्तं घ्राणमेव च ।
 शिखाशास्त्रं ज्योतिषं तु नयनं पृष्ठमेव च ॥ ७ ॥
 एतैरङ्गैरसावङ्गी राजते वेदविग्रहः ।
 प्रधानमङ्गमेवेदमङ्गेष्वेष्वेव षट्सु च ॥ ८ ॥
 एतच्च मत्तः शीतांशोः पुलस्त्याच्च विवस्वतः ।
 रोमकाच्च वसिष्ठाच्च गर्गादपि बृहस्पतेः ॥ ९ ॥
 अष्टधा निर्गतं शास्त्रं स्वयं परमदुर्लभम् ।
 एतेऽपि कालाधीनानि ज्ञानानि विदुरीश्वराः ॥ १० ॥
 गतागतं चिरं कार्यं कालस्तत्प्रभवात्यये(?) ।
 हेतुः कारणकालोऽसौ सर्वाधारस्त्रिविक्रमः ॥ ११ ॥
 तत्कार्यं कालकलनं वक्ष्यते नारदोऽधुना ।
 अष्टादश निमेषास्तु काष्ठा त्रिंशत् तु ताः कला ॥ १२ ॥
 तासां त्रिंशत् क्षणस्तेऽपि षट् नाडीति प्रशस्यते ।
 यद्वा गुर्वक्षराणां तु दशकं प्राण उच्यते ॥ १३ ॥
 षड्भिः प्राणैर्विनाडी तु तत्षष्ठ्या घटिका तथा ।
 श्वासः प्राणस्तु सर्वेषां तदायुस्तेन निर्दिशेत् ॥ १४ ॥
 नाडीषष्ठ्या ह्यहोरात्रं(?) मासस्तत्त्रिंशता भवेत् ।
 मानमार्चमिति प्रोक्तं सावनाद्यमथोच्यते ॥ १५ ॥
 उदयादुदयं भानोर्भूदिनं मृत्यु(२)लोकजम् ।
 स्यात् तेनार्कोदयो मासस्तथाऽयं सावनश्च हि ॥ १६ ॥

भास्वद्वियोगतश्चन्द्रो यावतैति रविं पुनः ।

स्यात् तावानैन्द्रो मासस्तिथीनां त्रिंशता च सः ॥ १७ ॥

तत्पूर्वोत्तरपक्षौ तु स्वतः सिद्धौ सितासितौ ।

कृत्तिकादिद्वन्द्वगतात् पूर्णेन्द्रोः कार्तिकादयः ॥ १८ ॥

त्रिधा मासा उपान्त्यान्त्यप्रथमास्तु (१) त्रयो ऽत्र हि ।

पितरश्चन्द्रबिम्बस्था अग्निष्वात्तादयो रविम् ॥ १९ ॥

उदितं कृष्णपक्षार्धे पश्यन्त्यन्यत्र चास्तगम् ।

अहोरात्रं तत् पितृणां चान्द्रो मासः प्रकीर्त्यते ॥ २० ॥

मासपक्षावसाने तु तद्विवारात्रिमध्यमौ ।

संक्रान्त्या सौरमासस्तु मासद्वयमृतुर्भवेत् ॥ २१ ॥

वर्षं षडृतवो दिव्यमहोरात्रं च तन्मुने ।

कपित्वाकारभूगोलमध्यगो मेरुपर्वतः ॥ २२ ॥

नानारत्नचयो हैम उभयत्र विनिर्गतः ।

तस्योपरिष्ठान्मन्विन्द्रामरास्तस्मान्महर्षयः ॥ २३ ॥

अधस्तादसुरास्तद्वन्महाबलपराक्रमाः ।

ग्रहो मेषायने प्रोद्यत्संचरन्नुदगुत्तरम् ॥ २४ ॥

पूरयेत् प्रागहर्मध्यं देवानामृतुभिस्त्रिभिः (२) ।

शाम्यायनाद्यैस्त्रिगृहैरत्नः पञ्चार्धमेव सः ॥ २५ ॥

तथा तुलाद्यैर्दैत्यानामपि सौम्यायनादिभिः ।

(१) उपान्त्यान्त्यपञ्चमास्तु—पा० १-२ पु० ।

(२) राशिभिस्त्रिभिः—पा० २ पु० ।

मुरामुराणामन्योन्यमहोरात्रं विपर्ययात् ॥ २६ ॥
 दिवारात्रिप्रमाणं च भानोर्भगणपूरणात् ।
 विकलानां कला षष्ठ्या तत्षष्ठ्या भाग उच्यते ॥ २७ ॥
 तत् त्रिंशता भवेद्राशिर्भगणो द्वादशैव ते ।
 तुलादिषडशीत्यंशैः षडशीतिमुखं दिनम् ॥ २८ ॥
 तच्चतुष्टयमेव स्याद्द्विस्त्रिंशत् भावेषु राशिषु ।
 षड्विंशे धनुषो भागे द्वाविंशे निमिषस्य च ॥ २९ ॥
 मिथुनाष्टादशे भागे कन्यायास्तु चतुर्दशे ।
 ततः शेषाणि कन्यायां यान्यहानि तु षोडश ॥ ३० ॥
 ऋतुभिस्तानि तुल्यानि पितृणां दत्तमक्षयम् ।
 यत्र क्षेत्रे भवेत्तस्य षडशीतिमुखं (१) दिनम् ॥ ३१ ॥
 षडशीतिमुखं नाम तस्य क्षेत्रस्य कीर्त्यते ।
 सौम्ययाम्यायने यत् स्यात् क्षेत्रं तद्व्ययनाभिधम् ॥ ३२ ॥
 त्रिंशद्भाग्ये मध्यदेशा (२) दुपरिष्ठाद्दिवाकरः (३) ।
 तुलामेषायने यान्ति ग्रहा यद्विषुवच्च तत् ॥ ३३ ॥
 चरस्थिरद्विस्त्रिंशत् भावफलैस्ते च मृगादयः ।
 शिशिरादिगुणैर्द्वैः पुनश्च शिशिरादयः ॥ ३४ ॥
 स्थिरं विष्णुपदं चेति तन्नाम स्थिरभं स्मृतम् ।
 मेषचैत्रादिमासास्तु मध्याद्या इति कीर्तिताः ॥ ३५ ॥

(१) भवेदेतत् षडशीतिमुखं—पा० १ पु० ।

(२) मध्यशृङ्गा—पा० १ पु० । (३) विवस्वतः—पा० १ पु० ।

क्वचिदेतैर्वसन्ताद्या यजमानेच्छया पुनः ।
 संपरोदन्विताद्यास्तु(१) वत्सराः प्रभवादयः ॥ ३६ ॥
 प्रमाथी प्रथमं वर्षं सौरं कल्पस्य सर्वदा ।
 दिव्यैरहोभिर्ब्राह्मैर्वा वर्षज्ञानं पुरोक्तवत् ॥ ३७ ॥
 दिव्याब्दानां सहस्राणि द्वादशैव चतुर्युगम् ।
 युगस्य दशमी भागश्चतुस्त्रिद्व्येकसङ्गुणः ॥ ३८ ॥
 क्रमात् कृतयुगादीनां षष्ठांशः सन्धयः स्वकाः ।
 युगेषु तत्र(२) वर्तन्ते गतागतयुगस्थिती ॥ ३९ ॥
 कृतादीनां व्यवस्थेयं धर्मपादव्यवस्थया ।
 सन्ध्यासन्ध्यांशसहितं विज्ञेयं तच्चतुर्युगम् ॥ ४० ॥
 चतुर्युगाणां सैका स्यात् सप्ततिर्मनुसञ्चरः ।
 कृताब्दसंख्या तस्यान्ते संविधात्री जलप्लवः ॥ ४१ ॥
 मन्वन्तरव्यवस्थेयं प्राजापत्यमुदाहृतम् ।
 कल्पे ससन्धयो ज्ञेया मनवस्ते चतुर्दश ॥ ४२ ॥
 कृतप्रमाणः कल्पादौ सन्धिः पञ्चदशः स्मृतः ।
 इत्थं युगसहस्रेण भूततारादिमानकः ॥ ४३ ॥
 संहारकारकः कल्पः कथितस्तव नारद ।
 सहस्रयुगपर्यन्तमहर्षद्वयब्रह्मणो विदुः ॥ ४४ ॥
 रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ।

(१) संपरोदन्विताद्यास्तु—पा० १-२ पृ० ।

(२) युगेषु तत्र—पा० १ पु० ।

यावद्ब्रह्माखिलं विश्वं तावत् तिष्ठति तिष्ठतिः ॥ ४५ ॥

शतायुः पुरुषः सर्वः स्वयाऽहोरात्रसंख्यया ।

ग्रहर्चदेवदैत्यादि प्रतिकल्पं चराचरम् ॥ ४६ ॥

द्युताद्विवेदैर्दिव्याद्दैः शतत्रैः ४७४०० सृज्यते मया ।

ज्यापिण्डमध्ये परिधिक्रमेण लवणार्णवः ॥ ४७ ॥

मेखलावस्थितस्तस्या देवासुरविभागकृत् ।

योजनानां शतं त्रिंशद्युतं तस्यापि विस्तरः ॥ ४८ ॥

तन्मध्ये तुल्यभागे तु स्वर्णप्राकारतीरणाः ।

चतस्र एताः पूर्वाद्या नगर्यो देवनिर्मिताः ॥ ४९ ॥

यमकोटिश्च लङ्का च रोमकं सिद्धपुर्यपि ।

उपरिष्ठाद्ब्रजत्यासां भवकं ग्रहसंयुतम् ॥ ५० ॥

विशेषाद्विषुवत्यर्कस्तन्नाम्ना विषुवत्यभा ।

पुष्करद्वीपमध्यस्थे महापुष्करभूरुहे ॥ ५१ ॥

तिष्ठता सिद्धपुर्यां तु ग्रहाः संस्थापिता मया ।

कल्पादौ सृष्टिकाले तदुपर्येव तदादिषु ॥ ५२ ॥

मध्येदयार्द्धरात्र्यस्तकाले वारः प्रजायते ।

तदा पश्चान्मुखं सर्वं ग्रहनक्षत्रतारकाः ॥ ५३ ॥

सृज्यन्ते खाभभूपद्विकासुभिः २१६००(१) सावनोद्भवैः ।

ग्रहनक्षत्रताराणां समोद्गमनकारणात् ॥ ५४ ॥

पूर्वीक्तासुदिनं त्रिंशद्भाडिकं नक्तमप्यथ ।

विषुवत्युदयस्यानात् प्राक्प्रत्यक्पश्चिमोत्तराः(१) ॥ ५५ ॥

प्रादक्षिण्येन ककुभश्चतस्रश्च विनिर्दिशेत् ।

एवमुक्तपुरीभ्योऽयमुत्तरो मेरुरामरः ॥ ५६ ॥

आसुरो दक्षिणः काष्ठा नियमो न तयोः समः ।

लिप्तासु चक्रतुल्यासु दृश्यते सकलं यदि ॥ ५७ ॥

विषुवद्विषये भूस्थे तावतीने कुतो दिशः ।

इति पर्यटतां यो यज्ञाति यद्यदुडून्यपि ॥ ५८ ॥

अतीत्य तरसा याति यत्प्रत्यक् प्राग्गतिश्च सा ।

तुल्यमेवातिक्रमणं तावत्याऽय(२) स्वकक्षया ॥ ५९ ॥

ऊर्ध्वं तत्परिवर्तेन पौष्णान्ते भगणः स्मृतः ।

सर्वत्रेच्छाफलवधे प्रमाणाप्तं च तत् फलम् ॥ ६० ॥

जालेच्छामानसाभ्यं दोःकोटिवर्गयते पदम् ।

कर्णो दशपदाभ्यलो विष्कम्भात् परिधिर्भवेत् ॥ ६१ ॥

हानिवृद्धिधिया मार्गं व्यत्ययादिष्टमिष्टजात् ।

युगे स्युः प्राग्गतेर्भानोर्ज्ञस्य शुक्रस्य चात्मज ॥ ६२ ॥

कुजार्किगुरुशीघ्राणां

भगणाः सूर्यवत्सराः ४३२०००० ।

(१) प्राच्यैवं पश्चिमादयः—पा० १ पु० ।

(२) नवतिर्वा—पा० १ पु० ।

इन्द्रोत्कर्षाग्निरामार्थ-

सप्तशैलशरा(१) पू०७०पू०३३६स्तथा ॥ ६३ ॥

रदेभतर्कगोनेत्र-

नयनानि २२६६८३ रकुजस्य च ।

बुधशीघ्रस्य वै षष्टि-

खाद्रयग्न्यङ्कमुनीन्द्रवः १७६३७०६० ॥ ६४ ॥

शून्याश्विनयनाम्नोधि-

षड्गुणा ३६४२२० वाक्पतेस्तथा ।

काव्यशीघ्रस्य षट्शैल-

गुणाकृतिवियन्तगाः ७०२२३७६ ॥ ६५ ॥

अष्टतर्कशरत्वञ्चि-

शशाङ्काः १४६५६८ सूर्यजस्य च ।

त्रिनखेभाष्टार्णवास्तु४८८२०३

मन्दोच्चस्य निशापतेः ॥ ६६ ॥

वामपातस्य वस्त्रग्नि-

द्विदस्त्राग्नियमा २३२२३८ मुने ।

कौजात् कल्पे क्रमादिन्द्र-

करा २१४ अष्टाष्ट४८८सागराः ॥ ६७ ॥

कृतात्यष्टि१७४सिम्बन्याङ्का

६०३नासत्यतुरसा ६६२स्तथा ।

प्राग्गतेः सूर्यमन्दस्य

सप्तकुञ्जरपावकाः ३८७ ॥ ६८ ॥

कौजात् कृतनखा २०४ नाग-

षड्गुणाः ३६८ खवियन्नव ६०० ।

शरपावकबाणाश्च ५३५

तथा नवज्जताशनाः ३६ ॥ ६९ ॥

अष्टाश्वीभाद्रिविकृति-

द्वयष्टबाणेन्द्रवो १५८२२३७८२८युगे ।

भोदयाः प्राग्गतेरेते

भगणैस्तु विवर्जिताः ॥ ७० ॥

पातानां भगणैर्युक्ता उदयास्तस्य कीर्तिताः ।

नक्षत्रोदयतः पूर्वं प्रत्यग्गतिरुदेति हि ॥ ७१ ॥

पश्चात् प्राग्गतिरेतस्मा-

दधिकल्पोदया युगे ।

अर्कोनचन्द्रभगणाः

शशिमासाः प्रकीर्तिताः ५३४३३३३६ ॥ ७२ ॥

दिनीकृतास्ते तिथयो १६०३००००८०

भूदिनीनाः १५७७६१७८२८ क्षयक्षपाः २५०८२२५२।

अर्केन्दुमासविश्लेषो

भवेत् १५६३३३६ पुत्राधिमासकाः ॥ ७३ ॥

अथ चक्रकलास्रन्द्रकक्षा पञ्चदशाहताः ३२४००० ।
 व्योमकक्षा भवेद्देशा कल्पेन्दुभगणाहता ॥ ७४ ॥
 कक्षा ग्रहाणां सैवेह हृता चैव पृथक् पृथक् ।
 स्वकल्पभगणैः कक्षाषष्टिर्भभमणं रवेः ॥ ७५ ॥
 स्वकक्षाव्यासभूव्यासविस्त्रेष्टार्धं तु मध्यमम् ।
 सर्वेषां प्राग्गतिः कल्प्या भूदिनैर्व्योममण्डलम् ॥ ७६ ॥
 एकस्य भूदिनस्यास्य कल्प्या प्रत्यग्गतिस्त्विह ।
 छायाशङ्कु व्यासकोटो कर्णोऽतो विषुवत्प्रभा ॥ ७७ ॥
 छाया या सा विषुवतो स्वदेशे स्याद्दिनार्धजा ।
 शङ्कुः स्याद्दिषुवत्कर्णो यत्र न क्षीयते ततः ॥ ७८ ॥
 वर्धमानो महीकर्णः स्याद्विर्जो निरक्षकः ।
 अक्षाख्यौ द्वौ ध्रुवौ मेरोरुपरिष्ठान्नभःस्थितौ ॥ ७९ ॥
 भूतचन्द्रान्तरं भूतिध्रुवान्तरमपि ध्रुवम् ।
 समुद्रे मध्यकक्षाऽस्याः क्षितिजस्यो ध्रुवाविति ॥ ८० ॥
 तत्रस्थाः परिपश्यन्ति दक्षिणोत्तरयोर्मुने ।
 अक्षोन्नतेरभावात् स व्यक्तदेश इति स्मृतः ॥ ८१ ॥
 अन्यत्राक्षप्रभा यावत् तावच्चक्रस्य लम्बनम् ।
 मेरोरभिमुखं यातुरुपर्युपरि दृश्यते ॥ ८२ ॥
 ध्रुवस्ततस्ततश्चक्रं नीचैर्नीचैस्तु नारद ।
 निरक्षाभिमुखं यातुरन्यथा तद्द्वयं भवेत् ॥ ८३ ॥

अक्षांशा नवति ६० मरौ व्यक्ते लम्बांशकास्तथा ।
 लम्बाक्षौ दक्षिणौ ग्राह्यौ गणितेषु तथाऽपि च ॥ ८४ ॥
 लम्बो ना च विभज्या चेद्वर्धमानो महीश्वरः (१) ।
 वर्द्धमानः खखर्त्विन्दु १६०० योजनानि क्षिते स्तु सः ॥ ८५ ॥
 भूकर्णानुगुणं तस्य ज्याया दृढेरदर्शनात् ।
 भूकर्णदृढानुगुणं क्षीयतेऽक्षौ दिनोऽधिकः ॥ ८६ ॥
 तथाऽप्यक्षोनवतेः शङ्कुर्मन्दो हि गृह्यते ।
 अक्षाद्विलोमगमनाल्लम्बाक्षावधिकोनकौ ॥ ८७ ॥
 अक्षज्यात्रिज्ययोः श्लेषो यदाक्षय इत्यथ ।
 लम्बो हि भवता (२) तत्र गृह्यते तर्हि यत्रतः ॥ ८८ ॥
 तदृच्छानुगुणं लोके सुसिद्धं तन्निराकृतम् ।
 स्यात् सुमाधयिता खेष्टः स्वाध्यायस्तदुपाधयः ॥ ८९ ॥
 तस्मात् पञ्चसु सिद्धान्तेषूक्तमार्गोऽवधार्यताम् ।
 घृतं मधूषं विषवन्मधुनाऽऽज्यं विषं तथा ॥ ९० ॥
 संतर्गस्य विशेषेऽपि तथैतदनुमीयते ।
 मध्यक्षे विषुवत्यर्कस्तस्याक्षांशा नतांशकाः ॥ ९१ ॥
 तन्नतात् पलभा चान्तः साऽक्षच्छाया प्रकीर्त्यते ।
 चक्रलिप्तार्धवर्गस्य दशमं करणीपदम् ॥ ९२ ॥

(१) हि तच्छ्वः—पा० १ पु० ।

(२) लम्बो अक्षो हि भवता—पा० २ पु० ।

व्यासार्धं तु चतुर्विंशो ज्यार्धपिण्ड इतीर्यते ।

वृत्तस्य षष्ठ्यवत्वंशो दण्डवदः २२५ समः स तत् ॥ ६३ ॥

प्रथमं ज्यार्धमेवैतद्वर्गो न करणीपदम् ।

(१) त्रयोविंशो ज्यार्धपिण्डः परखण्डान्तरं ज्ययोः ॥ ६४ ॥

द्विमेष्टहीना खण्डज्या यत्रार्धन्दुयुता न चेत् ।

खण्डे शताधिके नेत्रवियद्वैर्युता तु चेत् ॥ ६५ ॥

खाद्रिनेत्रखण्डा स्यादेव्यखण्डयुता सती ।

खखण्डरहिता जीवा स्वात् पूर्वज्या तु मौर्विका ॥ ६६ ॥

प्रायो दशैव सन्त्यासां मध्येकादशवर्जिताः ।

हित्वा कुखण्डमूलानि तन्नान्याः स्युर्यथोदितम् ॥ ६७ ॥

यद्वाऽस्य भाज्ये ज्ये तत्र गुणषट्चन्द्रसंयुते ।

द्वितीयभान्त्यजास्तिस्त्री नगगोवह्निसंयुताः ॥ ६८ ॥

(१) एते ९४—१०३ श्लोका वक्ष्यमाणप्रकारेण साधवो भवितुमर्हन्ति परन्तु आदर्शानुरोधेन मूले तथैव स्थापिता इति विज्ञेयम् ।

त्रयोविंशो ज्यार्धपिण्डः परखण्डोऽन्तरं ज्ययोः ॥ ९४ ॥

द्विमेष्टहीना खण्डज्या पञ्चार्धद्विमिता न चेत् ।

खण्डः स्वेष्टाधिको यत्र विगतस्त्वन्यथा तु चेत् ॥ ९५ ॥

स्वाग्रिमोऽत्र स्वखण्डः स्यादेव्यखण्डाभिधः स तु ।

स्वखण्डरहिताज्जीवा स्वात् पूर्वज्या तु मौर्विका ॥ ९६ ॥

प्रायो दशैव सन्त्यासां मध्ये द्वादशवर्जिताः ।

द्विधन्याः करणया मूलार्धं ततोऽन्याः स्युर्यथोदितम् ॥ ९७ ॥

यद्वाऽस्य भान्त्यज्ये ज्ये च गुणपञ्चैन्दुसंयुते ।

द्वितीयभान्त्यजास्तिस्त्री नगसर्वह्निसंयुता ॥ ९८ ॥

तत्पञ्चमी खखान्याद्या चेज्याप्राग्वत् ततः स्फुटा ।

इत्येतौ द्वौ च सामान्यौ मार्गौ नानागुणैर्युतौ ॥ ९९ ॥

विक्रत्यधिकचक्रव्यासार्धमार्गस्य किञ्च यत् ।

आद्यमार्गे त्रिभज्यार्धं प्रथमज्या न यद्ववेत् ॥ १०० ॥

करणीपदपादोनकरणीदलमेव(१) हि ।

एकद्विभज्याद्वादशीज्या करणीज्यापदं किल ॥ १०१ ॥

एवं तस्मादार्धमार्गे तत्सर्वानुगुणः स्फुटः ।

वर्गो निरूप्यते प्रोक्ता त्रिज्या प्राग्वत् करण्यपि ॥ १०२ ॥

चक्रस्य षण्णवत्वंशो विलिप्ताश्रयकोऽक्षतः(२) ।

प्रथमज्यार्धमेतस्माद्विकृति(३)ज्या पुरोक्तवत् ॥ १०३ ॥

(४)द्विघस्य खण्डहीनाख्या नवाध्वन्नियुतान्त्यमे ।

तदाध्विहितयव्योमवह्निनेत्रयुतं क्रमात् ॥ १०४ ॥

तत्पञ्चमी स्वखण्डाद्या स्याज्ज्या प्राग्वत् ततः स्फुटा ।

इत्ये- ... .. ॥ ९९ ॥

विस्तृत्यधिक ... .. ।

प्रथमज्या तु यद्ववेत् ॥ १०० ॥

करणीपदपादोनकरणीपद—(मूल—) मेव हि ।

एवं द्विभज्या त्रिज्या तु करणातः पदं किल ॥ १०१ ॥

एवं स्यादाद्यमार्गस्तु न सर्वानुगुणः स्फुटः ।

वर्गो निरूपितः प्रोक्ता त्रिज्या प्राग्वत् करण्यपि ॥ १०२ ॥

चक्रस्य षण्णवत्वंशो भलिप्ताश्रयकस्य तु ।

प्रथमज्यार्धमेतस्माद्विकृतिज्या पुरोक्तवत् ॥ १०३ ॥

(१) करणीमुखमेव—पा० २ पु० । (२) अभिन्नः ।

(३) त्रयोविंशी ज्या इति ।

(४) इतोऽमेऽध्यायसमाप्तिस्पर्ष्टार्थाः ।

यद्वातः खण्डसंशुद्धिलिप्ता योज्याः क्रमाच्च ताः ।

सप्तविश्वैर्नगाष्टाभीरसशैलैर्नगाभिचैः ॥ १०५ ॥

अतिष्टत्यावाद्द्विशैलैरसांभोधिन्निभिस्ततः ।

द्वितीयभान्ते याज्याख्या युगनेन्वेन्दुसंयुताः ॥ १०६ ॥

तप्तचमीसेतसूर्यात् तच्चूर्ण्यष्टशैलभाक् ।

सेन्द्रातत्र तृतीयाद्याद्वितीये द्वादशोन्विते ॥ १०७ ॥

आद्यमेत्याखण्डभागा विश्वाद्रिक्त ष्फटाध्वनि ।

तत्सप्तमी खभेत्याद्या तत्षष्ठी रदवर्जिता ॥ १०८ ॥

तत्पञ्चमी चतुर्थी सा खात्यष्टिगोग्निसंयुता ।

तृतीया विकला सा तत्फलं भूतिधिसंयुतम् ॥ १०९ ॥

द्वितीया यत्फलं वेदविकलाद्यभयोक्तवत् ।

सस्फुटज्याविधिञ्चात्रोक्तसज्याखण्डमष्टमम् ॥ ११० ॥

ज्यात्वाभावानुलोम्येन सषड्गुर्गान्यभाक्षभा ।

परखण्डफलं प्रीतं खखण्डात् स्वस्वपूर्वया ॥ १११ ॥

इति श्रीब्रह्मसिद्धान्ते प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

आकर्षितः स्वसम्बन्धाद्भवतीति स्फुटा स्थितिः ।

मन्दोच्चाभ्यामर्कचन्द्रौ यदा मन्दफलं मुने ॥ १ ॥

आकृष्येते एव तस्मान्मन्दकर्मैकमेतयोः ।

चत्वार्यानयने द्वारौ परेषां(१) द्वे तु तत्र हि ॥ २ ॥

तत्कर्मणां चतुर्णां च क्लमः प्राक् सूचितो मुने ।
 ग्रहभुक्तेः फले कार्ये ग्रहवत् तद्विलोमगे ॥ ३ ॥
 फलव्यस्तो केन्द्रभुक्तिर्यदि वा त्रिज्याया हता ।
 तत्कर्णाग्रा सोच्चभुक्तेर्विशोध्या सा गतिः स्फुटा ॥ ४ ॥
 ग्रहोच्चभुक्तियोगात् तु हित्वा केन्द्रगतिं स्फुटाम् ।
 शीघ्रोच्चभुक्तिशेषार्धं ग्रहकेन्द्रगतिर्यतः ॥ ५ ॥
 शीघ्रोच्चभुक्तिरेकाहतदैक्ये योक्तवद्गतिः ।
 शीघ्रार्धभुक्तौ तादृश्यां फलादाय ग्रहस्य तु ॥ ६ ॥
 फलार्धार्धं तु मन्दार्धग्रहभुक्तियुताऽर्धिता ।
 सा भवेद्विद्यमानत्वात् केन्द्रभुक्तिर्विधोस्तु सा ॥ ७ ॥
 सोच्चभुक्तिर्भवेद्यत् सा प्रागुच्चेन्दुगतिस्ततः ।
 ग्रहापक्षेपणं चार्धं कारणं तत्प्रकीर्त्यते ॥ ८ ॥
 ग्रहाणां भुक्तिरेवास्मिन् केन्द्रभुक्तिश्च मान्दयोः ।
 स्फुटकेन्द्रगतेस्तस्याः स्फुटभुक्तिर्ग्रहस्य च ॥ ९ ॥
 अथ वा केन्द्रभुक्तिः सा त्रिज्या कर्णान्तराहता ।
 कर्णाग्राऽर्गख्येऽर्धिता च ग्रहभुक्तेर्धनं त्वृणम् ॥ १० ॥
 कर्णे त्रिज्याधिकोने तु व्यस्तं मान्दे विधीयते ।
 उच्चैर्नीचैर्गते सूर्ये उच्चैर्नीचैर्ययुर्ग्रहाः ॥ ११ ॥
 किञ्चित् तस्मात् फलं भानोस्तद्वत्या च तदा नतम् ।
 ग्रहभुक्तिहतं भक्तं चक्रलिप्ताभिरर्कवत् ॥ १२ ॥
 अर्कभुक्तिवदप्येवं ग्रहे कार्यं च तद्गतौ ।

मध्यग्रहेषु चोच्चेषु तद्भुक्तिषु च तत्कृते ॥ १३ ॥

तदादावखिलेष्वेवं कृतं यत् तद्वितं मतम् ।

स्वोच्चैः स्वनीचैस्ताभ्यां स्वादन्यस्यैतद्द्वयं भवेत् ॥ १४ ॥

अन्यस्यैवान्यदीयाभ्यां नातोऽर्कस्यैतदिष्यते ।

क्रियते या दुराशङ्का ग्रहस्फुटविधिं प्रति ॥ १५ ॥

साऽपरं हीयते पुत्र सांप्रतं तत्र तत् फलम् ।

मध्यसंज्ञा ग्रहाः पञ्चैवार्केन्द्र नेति मध्यमौ ॥ १६ ॥

“यदि स्यात् तिथिसंवृद्धिह्वासाभावः प्रसज्यते ।

तिथयः सावनाहानि भगणा ह्वासवृद्धितः ॥ १७ ॥

यदि स्युरधिमासोनराद्यभावः प्रसज्यते ।

शुक्रज्ञयोः कर्षकोच्चं शीघ्रं तदितरस्य च ॥ १८ ॥

विक्षेपा न विकल्प्यन्ते फलहेतुर्न कल्पना ।

अर्केन्दोरपि शीघ्रार्धमन्दार्धादिप्रकल्पना ॥ १९ ॥

निष्फलत्वान्निरस्तैव महावायौ प्रधावति ।

तिरोधानेन षड्जादीन् वाद्यांश इव खेचरान् ॥ २० ॥

नुदति प्रवहन्नेति मार्गभेदादिदं न सत् ।

कर्माणि यानि चत्वारि ग्रहस्यैवेति तानि च ॥ २१ ॥

शीघ्रार्धं स्याच्छीघ्रफलं चतुर्थे द्विगुणं तथा ।

मन्दार्धं स्यान्मन्दफलं तृतीयमपि नान्यथा ॥ २२ ॥

किञ्चीच्चाभ्यां निरुक्ताभ्यामपेक्ष्यः पुनस्तथा ।

कल्यं चेत् पुनरप्येवं तथाऽर्केन्द्र च नारद ॥ २३ ॥
 यहोऽरि न शीघ्रोच्चमिति चेदुच्चताऽस्य न ।
 विज्यो न शीघ्रकर्णश्च सर्वदा मुनिसत्तम ॥ २४ ॥
 नाधः शीघ्रोच्च इति चेद्ग्रहस्तर्ह्यल्पगस्तु सः ।
 अधः कक्षा कल्प्यते चेत् कक्षाऽसौ तत्र कस्य वा ॥ २५ ॥
 तूष्णीं कक्षा कल्प्यते चेत् सर्वेषां तर्हि कल्प्यताम् ।
 निष्फलत्वात् सर्वेषामिति चेत् कल्प्यतां फलम् ॥ २६ ॥
 निरर्थत्वात् कल्पनाया यथाकार्यं तु कारणम् ।
 कल्प्यते चेत् कल्पितं तन्मयैव न तु किं पुनः ॥ २७ ॥
 अतौन्द्रिवार्थविज्ञाने प्रमाणं श्रुतिरेव हि ।
 यथाश्रुति मया दृष्टं यत्तदेवावबुध्यताम् ॥ २८ ॥
 मध्यमाः स्थायिनः सन्ति नेति चेन्मध्यमानुगाः ।
 ग्रहाश्चतुष्कर्मावन्त इति यत् तन्निराकृतम् ॥ २९ ॥
 मध्यगोघार्धमन्दार्धफलमेति तदाशयैः ।
 उपग्रहैश्चापकृष्टा मन्दोच्चैश्च ग्रहा ययुः ॥ ३० ॥
 इति चेन्मन्दभागे च नैवाकस्मादुपग्रहाः ।
 युज्यन्ते ते प्रकृष्टाश्च उपकृष्टा ग्रहाश्च ते ॥ ३१ ॥
 इति चत्वारि कर्माणि ग्रहस्यैव न तन्मतम् ।
 उपग्रहापकर्षेऽपि पूर्वमेवेदमुच्यते ॥ ३२ ॥
 अतो मन्दार्धशीघ्रार्धा न सन्तीति हि नोच्यते ।
 असत्त्वेऽन्यतरस्यापि ग्रहयोरर्धसंज्ञयोः ॥ ३३ ॥

एकापकर्षणं कल्प्यं ग्रहस्यापि तथा पुनः ।

उपग्रहा न सन्तीति यदि ब्रूयाच्चतुष्टयम् ॥ ३४ ॥

कर्मणां स्याद्ग्रहस्यैव सन्ति तस्मादुपग्रहाः ।

अर्धाख्येनापकृष्टश्च नीचैर्नीचैर्यथा तथा ॥ ३५ ॥

उपग्रहोपकृष्टः स्यात् सग्रहस्तेन चेदिति ।

नैवमर्धग्रहस्यानञ्जानमेव तथोच्यते ॥ ३६ ॥

स्वच्छन्दगमनं तद्वि किं तद्वैरुच्चनीचता ।

अर्धाख्येनोपकृष्टश्च उपकृष्ट उपग्रहः ॥ ३७ ॥

ग्रहश्चाप्यपकृष्टः स्यात् तदभावान्न तवेत् ।

विक्षेप्यौ च न चेद्भौ पाताभ्यां शुक्रचन्द्रजौ ॥ ३८ ॥

विक्षेप्यौ तौ तथा क्षेपलिप्ता चेन्न स्फुटा खदिक् ।

अपकृष्टैर्ग्रहैः साकं कर्षका यान्ति यत् ततः ॥ ३९ ॥

तेऽपकृष्टाः स्वमन्दादौः पातास्तैश्च ततः फलम् ।

तृतीयमपि पातानां ग्रहवन्नेति कल्प्यते ॥ ४० ॥

तस्मान्मन्दार्धमन्दोच्चमध्ये यावदुपग्रहः ।

याति यहिणि तावत्येवास्ते तदिशि मध्यमात् ॥ ४१ ॥

स्वच्छन्दाकर्षकश्च क्षेपश्चलगमन्यथा ।

शीघ्रोच्चावेव शीघ्राख्यौ बुधशुक्रौ न चेतरौ ॥ ४२ ॥

इति चैतादृगुच्चाभ्यां ग्रहस्थानं च बुध्यताम् ।

याम्योत्तरगती तद्वदुत्क्रमाङ्गास्तरस्य च ॥ ४३ ॥

तथैवानपक्रष्टानां गतेराधिक्यमल्पता ।

ग्रहकर्षकवदस्तु किं न चेदित्युपग्रहे ॥ ४४ ॥

स्वच्छन्दाभनं तेषां मन्दोच्चाः कथिता वृथा ।

मृषावादी च वेदः स्यात् तत् सर्वानर्थकारणम् ॥ ४५ ॥

मन्दार्धाद्यो यहिषि च याति तन्मध्यमो ग्रहः ।

यावन्ति कल्पे मन्दार्धा यो गच्छेत् सोऽप्युपग्रहः ॥ ४६ ॥

स नास्ति यस्य गमनं कल्पजं गमनं न च ।

मन्दस्फुटाद्रोमशे हि सोमे च क्षेपसाधनम् ॥ ४७ ॥

कीर्तितं तत्कर्षकाः स्युर्न सम्बन्धान्तरं क्रमात्(१) ।

सूर्यरोमशसोमेभ्यो यथालब्धग्रहा इव ॥ ४८ ॥

कल्पिताः स्युः खनामादौ भिन्नाः सञ्ज्ञास्तथैव च ।

मन्दाकृष्टैर्हि मन्दाख्या ग्रहैरुक्ता ययुः सह ॥ ४९ ॥

विक्षिप्यन्ते च पातैस्तैस्ते ग्रहा इति कल्पयताम् ।

इति चेत् कर्षकाणां तु प्रोक्तनामन्तरं भवेत् ॥ ५० ॥

त्यक्तं श्रुतिकृतं नाम नैतदप्यस्ति पौलिशे ।

ग्रहे कृतं यत् तत्पाते कृते नेति च वर्तते ॥ ५१ ॥

सोमरोमशयोः पाताः शोध्या मन्देभ्य ईरिताः ।

शुक्रज्ञरातयोर्वामक्रमणं सूर्यकीर्तितम् ॥ ५२ ॥

तृतीयेऽस्य न चेदिष्टं तत् तत्राप्यस्ति दूषणम् ।

श्रुत्यन्तविरोधस्तु पौलिशेऽत्र च गम्यते ॥ ५३ ॥

तद्वाऽस्य गमनं तावन्निर्णीतं च सहेतुकम् ।

उपग्रहनिमित्तं वा न तावत् प्रथमक्रमः ॥ ५४ ॥

यथेष्टकल्पनापत्तेर्द्वितीयः कल्प एव चेत् ।

पातमन्दोच्चमध्ये न फलं साध्यं न तन्मतम् ॥ ५५ ॥

कल्पस्तृतीयश्चदुच्चैर्नापकृष्ट उपग्रहः ॥

अश्वेनेव रथं पातमाकर्षति न वा सताम् ॥ ५६ ॥

साम्प्रच्छायादीपवच्चेन्न मन्दोच्चोऽत्र कारणम् ।

परस्परभचक्रार्धपातोपग्रहसञ्चरः ॥ ५७ ॥

वामं निष्कारणं यातीतीयं वा कल्पना सती ।

खोच्चादुपग्रहाद्वाऽपि नाकस्माद्भि तदिष्यते ॥ ५८ ॥

सहेतुकं कल्पमानं कल्प्यते न तु हेतुकैः ।

मन्दोच्चैनापकृष्टस्तु यावद्भजति भास्करः ॥ ५९ ॥

तेनाकृष्टा ग्रहास्तावत् ते तथोपरहैर्ययुः ।

भृत्यैस्तत् क्रियते कर्म स्वामिना क्रियते हि यत् ॥ ६० ॥

प्रत्यक् प्राग्बहिरन्तर्वा तद्ग्रहोऽर्कसमं व्रजेत् ।

इति चेन्नैतदिष्टं स्याद्भोगादावधिकं नृपाः ॥ ६१ ॥

सेवादावधिकं भृत्या वर्त्तन्ते न हि तत्समाः ।

यावान् यस्याधिकारः स्यात् तावत् तस्य प्रवर्त्तनम् ॥ ६२ ॥

सर्वचक्राधिपः सूर्यः कियद्याति स्वभुक्तिः ।

इयद्यातीति युक्तिः स्याद्राजाऽनुचरकृपितः ॥ ६३ ॥

श्रुतिर्यत्र प्रमाणं स्यादुक्तिः का तत्र नारद ॥

जिज्ञासोर्युक्तिरिष्टाऽस्ति यदि श्रुत्यनुसारणी ॥ ६४ ॥

श्रुत्युक्तेष्टतरा युक्तिर्नान्यद्भायेत तच्छ्रुतिम् ।

कृत्वाऽऽशौ मान्दकमन्ते क्रियते शीघ्रकर्मवत् ॥ ६५ ॥

तस्मान्मदापकृष्टात् प्राक् शीघ्रेणाथापकृष्यते ।

किञ्चित्किञ्चिद्विलम्ब्यैव इति चेदपकर्षति ॥ ६६ ॥

नैतदेवं यदेवं चेत् गतिर्नानाविधाऽन्वहम् ।

विस्वं च शुद्धकर्मास्य तद्वदेतदभावतः ॥ ६७ ॥

ननु विस्वाल्पताधिक्यं खमध्ये क्षितिजेऽन्वहम् ।

इति तु क्षितिजे ब्रह्माण्डांशवो न ह्यधो भुवः ॥ ६८ ॥

पूर्णकृष्णांशवस्तस्माद्दृश्यः प्रतिहते महत् ।

विस्वं भूभाभिसंयुतं रक्तवर्णं च दृश्यते ॥ ६९ ॥

असंमुखत्वान्मध्यात् स पार्श्वाद्यं खखरत्वतः ।

लोकलोकेन भूरग्निहोमे चण्डाशुदर्शनात् ॥ ७० ॥

दृष्टिप्रतिहते विस्वं क्षीयमाणमिते गते ।

आरात् खमध्ये चण्डांशुरग्निः प्रागल्भ्यते भुवः ॥ ७१ ॥

रश्म्यभावाच्च पादोनं क्षितिजादिव दृश्यते ।

त्रिभिश्चतुर्भिः क्षितिजे खमध्येऽथ कलाहृतः ॥ ७२ ॥

अङ्गुलानि भवन्त्यस्मादित्युक्तं हि महर्षिभिः ।

भूमिकक्षाश्चतुर्भागे खस्थितस्यात्मनस्तु यः ॥ ७३ ॥

क्षितिजस्य खमध्येऽथ इत्येवासौ पुरोदितः ।

तिस्रश्चतस्रस्ता लिप्तास्तदानीमङ्गुलद्वये ॥ ७४ ॥

दृश्यते महदेकेन विम्बमन्येन वाऽन्यथा ।

एकस्मिन् दिवसे तस्माद्विम्बाधिक्याल्पता न हि ॥ ७५ ॥

त्रिचतुःकर्णयोगार्धं स्फुटकर्णोऽस्य मस्तके ।

ग्रहश्चरत्यतः किञ्चिद्विलम्ब्याकर्षणं न हि ॥ ७६ ॥

उच्चद्वयानुगुण्येन ग्रहो यद्यपि सञ्चरन् ।

तथा ऽपि युगपत् कर्मद्वयं न क्रियते यतः ॥ ७७ ॥

तथाऽऽनीता ग्रहास्तद्वत् दृश्यन्ते नैव वै ततः ।

उपदेशक्रमोऽप्येवं स च कर्मद्वयक्रमः ॥ ७८ ॥

यावता सोऽधिकः कर्णस्तावताऽर्धेन तादृशी ।

त्रिज्यातः स्फुटकर्णोऽपि नार्थसिद्धाविवर्जितः ॥ ७९ ॥

उपग्रहाणां यज्जातकक्षासिद्धिर्यदस्य तु ।

सुतरां मन्दशीघ्राख्यकर्मणो कथिते क्रमात् ॥ ८० ॥

उच्चैर्नीचैर्व्रजन्ते वा कानुरूपं समश्रवः ।

मध्यकर्णस्ततः कर्णान्तरत्वं याति यन्मुने ॥ ८१ ॥

अन्तरे वनतो वृक्षा वनप्रान्ते स्थिता इव ।

दरत्वाच्चन्द्रकक्षायां दृश्यन्ते सकलास्तथा ॥ ८२ ॥

भौमार्किबुधजीवानां त्रिंश(१)त्षट्पञ्चवर्जिताः ।

विष्कम्भाश्चन्द्रकक्षायां षष्टिः शुक्रस्य कीर्तिता ॥ ८३ ॥

(१) त्रिज्याघ्नाः स्फुटकणीप्ता विष्कम्भास्तस्फुटाः स्मृताः ।
 तिथ्याप्ता विम्बलिप्ताः स्युरङ्गुलानि पुरोक्तवत् ॥ ८४ ॥
 कक्षाश्च भगणा मानं विधोषिच्छेतरस्य तु ।
 विष्कम्भवः फलमस्येति विष्कम्भः पारमार्थिकः ॥ ८५ ॥
 तथाऽर्कस्य स्वकक्षायां विष्कम्भः खखपञ्चषट् ६५०० ।
 षष्टिरष्टाहता ४८० राज्ञस्तथा विम्बस्य नारद ॥ ८६ ॥
 निजमण्डलविष्कम्भः स्वकक्षायां फलं विधोः ।
 कक्षेच्छामानमन्या वा मानेष्टभगणेच्छयोः ॥ ८७ ॥
 इतीन्दुमध्यकक्षायां विज्ञेयं विम्बयोजनम् ।
 कक्षा वा भगणा मानमित्येवेच्छाधिकेन तु ॥ ८८ ॥
 अर्केन्दुमण्डलव्याप्तौ स्फुटभुक्तिहतौ तयोः ।
 मध्यभुक्त्यद्ध्यतौ स्पष्टौ प्राग्वल्लिप्तास्तदङ्गुलम् ॥ ८९ ॥
 दूरस्थत्वात् तु विम्बस्य सौक्ष्म्यं स्थौल्यं प्रकीर्तितम् ।
 लोकदृष्ट्या यथाऽद्रेः स्वस्थाने नित्यं समात्मनः ॥ ९० ॥
 अर्ककक्षेन्दुकक्षाप्ता सूर्यविम्बश्रुतिर्यतः ।
 इन्दुविम्बश्चाप्ता या क्रोशीना वा न वा ततः ॥ ९१ ॥
 अर्केन्दुकक्षाव्यासार्धे तद्विष्कम्भाववेहि ते ।
 तन्मध्यभुक्तिगुणिते स्फुटभुक्त्यद्ध्यते स्फुटे ॥ ९२ ॥

(१) व्यर्धाष्टवर्धितास्त्रिंशद्विष्कम्भांशास्तु दृष्टितः ।

भौमार्कबुधजीवानां चन्द्रमार्गे तु नारद ॥

इति २ पुस्तके अधिकः पाठः ।

भानोभार्धे महीक्षाया महत्त्वात् मण्डलस्य तु ।

अर्कस्य भूम्याः सूच्यग्रमानं शेषमिलार्कयोः ॥ ८३ ॥

असंकुचितशुद्धार्ककक्षाव्यासदलं फलम् ।

भूकर्ण इच्छाक्षायास्ततो लिप्तास्तदङ्गुलम् ॥ ८४ ॥

अर्केन्दुकक्षाव्यासार्धे स्फुटे संकुचिते क्रमात् ।

मानेच्छफलमर्केलाशेषं प्रोज्झ्य ततः फलम् ॥ ८५ ॥

भूकर्णादिन्दुकक्षायां कक्षाव्यासस्तदातनम् ।

युक्त्या कालाङ्गुलं वक्ष्ये युक्त्यन्तरमतिस्फुटम् ॥ ८६ ॥

भूक्षायेलागतस्याथ तरणिभ्रमणे विधोः ।

सूचीमध्यमकक्षायां कियतीति महीश्रवः ॥ ८७ ॥

स्फुटसूर्येन्दुभुक्तिघ्नो भक्तो मध्यमया फलम् ।

स्फुटार्कचन्द्रकर्णांस्तं फलमर्कमृगाङ्गयोः ॥ ८८ ॥

मानेच्छमध्यकर्णांस्तु प्रोज्झ्य सूच्याऽपि भाश्रवः ।

तिथ्यः कलायां सन्त्येवमेतदर्धं विधोः श्रवः ॥ ८९ ॥

मध्यमिच्छाधिकाल्पार्कविम्बाभ्यां तादृशं त्वृणम् ।

मध्यार्कश्रवणे मानं तथा स्यादिति तन्मतम् ॥ ९० ॥

तस्यां स्फुटार्ककक्षायां व्यासार्धेनाधिकेन वा ।

अधिकाल्पमृणं माने नाधिकाल्पेऽर्कमण्डलि ॥ ९१ ॥

परिध्यंशहते विम्बव्यासो विम्बश्रवो भवेत् ।

उच्चैः तु समं येन योऽपकृष्येत् स तत्समः ॥ ९२ ॥

योऽत्यल्प उच्चो नीचाल्पः स्वबहुस्वल्प एव च ।

तेनापकृष्यते स्वर्णं महदल्पं बहु स्वतः ॥ १०३ ॥
 उच्चैर्नीचैर्गते स्तोच्चपरिध्यंशाः स्वभावतः ।
 अल्पाधिककला भुक्तिरुच्चैर्नीचैर्गतस्य हि (१) ॥ १०४ ॥
 स्यादेतच्च फले कर्णे(२) शैघ्र्येऽल्पा गतिरन्यथा ।
 अधिकाऽल्पा च या भुक्तिरुच्चैर्नीचैर्गतस्य हि ॥ १०५ ॥
 विज्याधिकाल्पे यदि तु बहिःस्वरति स ग्रहः ।
 स्वतः शीघ्रानभिमुखं मान्दं तु क्वचिदस्ति हि ॥ १०६ ॥
 मैवं यदि स्यादेवैवं स्यात् पूर्वा परमार्धयोः ।
 उच्चैर्ग्रहस्त्वृणधनं वा यद्येतत् फलं क्रमात् ॥ १०७ ॥
 यदा स्याद्विकला भुक्तिस्तथा या तु भमण्डलम् ।
 ग्रहं प्राग्गतिहीनं वा(३) प्राक्प्रत्यग्गतिवद्ग्रहात् ॥ १०८ ॥
 सर्वोच्चपातान् वाऽतीत्य ब्रह्माण्डं वै तु नारद ।
 प्रतिपादयितुं शक्या वक्रता न यतः परम् ॥ १०९ ॥
 प्राग्गतिर्नास्ति यन्नास्ति केवलं तु न कारणम् ।
 शनिमन्दात् परं चेत् को हेतुः खेटोऽप्यदर्शनात् ॥ ११० ॥
 वक्रता चाधिकगताविव कल्पो यदि ग्रहः ।
 गतिरन्यानुरूपा सा भूयसीति न कीर्त्यते ॥ १११ ॥

(१) अल्पाधिका यथाशक्ति क्षेपाः पातैस्तथेदृशैः । इति २ पु० पा० ।

(२) स्यादेतच्चलकर्णेन—इति २ पु० पा० ।

(३) या चास्य विकला भुक्तिस्तथा याति भमण्डलम् ।

ग्रहः प्राग्गतिहीने वा,..... ॥

अयं पाठः शुद्धः प्रतीयते ।

उच्चैर्नीचैर्गतस्यापि कार्या कर्णेन सूक्ष्मता ।

स्थौल्यं विम्बस्य चातो हि प्रसज्जेत सुनीश्वर ॥ ११२ ॥

हानिष्टद्विगतेनैव युक्तियुक्ते यदीरिते ।

उभयोरक्षिसिद्धे ते तन्मे निगदतः शृणु ॥ ११३ ॥

उच्चाख्यं प्रोजभ्य केन्द्रं तद्गतगम्यान्तरं तयोः ।

यदि कल्पेत दोःकोटी तदा बाहुः प्रसज्जेते ॥ ११४ ॥

गताहुजज्या विषमे गम्यात् कोटिपदं भवेत् ।

युग्मभावाद्गतैष्याभ्यां कोटिबाहू युजीति च ॥ ११५ ॥

लिप्तास्तत्त्वयमैर्भक्ता लब्धं ज्यापिण्डका गताः ।

गतगम्यान्तराभ्यस्ता विभाज्यास्तत्त्वलोचनैः ॥ ११६ ॥

तद्बाहूप्रफलं योज्यं ज्यापिण्डे गतसंज्ञके ।

द्रव्येवं नैव विवरं सदा ज्यापिण्डशक्तितः ॥ ११७ ॥

गतज्याभावतस्त्विन्द्रोश्चतुर्थी ज्या सदा भवेत् ।

एवं संवर्त्तमानायां तच्चतुर्थी गता ह्यपि ॥ ११८ ॥

न तात्कालिकसिद्धिः स्याद्वर्त्तमाना यथा स्ततः ।

द्रष्टनाडी हता केन्द्रर्गातः षष्ठ्योद्धृताऽपि सा ॥ ११९ ॥

बाहुकोटी ज्यान्तरमे तत्त्वनेत्रैस्तयोः फले ।

प्रत्यहं वर्द्धमानत्वाच्छीघ्रकेन्द्रस्य वर्द्धते ॥ १२० ॥

बाहुरोजपदे युग्मे क्षीयते कोटिरन्यथा ।

प्रत्यहं क्षीयमाणत्वान्मन्दकेन्द्रस्य वर्द्धते ॥ १२१ ॥

कोटिरोजपदे युग्मे क्षीयते बाहुरन्यथा ।

तद्वत् तद्ग्रहवशास्य फलं ग्रहफलोदितम् ॥ १२२ ॥
 धनाख्यमन्यबीनाख्यं धनाख्यं ग्रहवद्भूतौ ।
 ऋणाख्यमन्यथा प्रोज्झ्य बहुभुक्तिं गते फलात् ॥ १२३ ॥
 ज्ञान्तरघ्नो गतिर्यद्वा दोःकोटिज्या ऽथ दृक् क्वचित् (१) ।
 त्रिंशद्यंशादिभिर्मन्दे त्रिचन्द्राद्यैर्हता हृता ॥ १२४ ॥
 शैघ्ये विभज्यया तुल्या दोर्ज्या चेत् क्षीयते ऽन्वहम् ।
 वर्द्धते स्फुटवृत्तांशास्तथा व्यस्तास्तु नान्यथा ॥ १२५ ॥
 तद्व्यस्तं जीवशन्योस्तु शैघ्ये युक्तिश्च सैव हि ।
 स्फुटवृत्तान्तरहते दोःकोटिज्ये ग्रहस्य तु ॥ १२६ ॥
 गतार्धं स्फुटवृत्तघ्नं बाहुकोटिज्ययोर्धनम् ।
 वर्द्धमाने परिध्यंशे क्षीयमाणे ऋणं मुने ॥ १२७ ॥
 गत्यर्था बाहुकोटिज्या ग्रहवद्वर्द्धते यदि ।
 धनात्मिका क्षीयते चेद्गुणरूपेति सैव च ॥ १२८ ॥
 निश्चित्य फलजान्योन्यैः कृत्वा योगान्तरं मुने ।
 भगणांशैर्बाहुकोट्योः फलजे तां विभज्य च ॥ १२९ ॥
 ग्रहभुक्तेर्दोः फलज्यावर्गान्तरमितीरिता ।
 कर्णदोः फलजावर्गेर्नाडिका यावता भवेत् ॥ १३० ॥

(१) दृक्करैः—इति २ पु० पा० ।

ग्रहभावफलज्ये दृग्विधा दिग्ज्या युतीनिता ।

गुणिता च गतेर्विम स्वर्णबाहुफलज्यया ॥

इति २ पुस्तकेऽधिकः पाठः ।

गते कोटिफलज्या तु द्विधा स्यात् तावता हता ।
 कर्णयोर्बहुवृद्धौ तु स्वल्पायां गतिखेटयोः ॥ १३१ ॥
 ग्रहदोःफलजावर्गो यावतोनाधिकं व्रजेत् ।
 यावद्वर्गे गतिः कर्णस्तावत्येव न संशयः ॥ १३२ ॥
 तां तु वर्गान्तरात् कर्णदोःकोटिज्यां विशोधयेत् ।
 क्षीयमाणे वर्द्धमाने भूभायां तद्वृद्धये धनम् ॥ १३३ ॥
 कुर्याद्यथोक्तनिष्पन्नकर्णबाहू यथा तथा ।
 वर्द्धते क्षीयते चापि मृगात् कोटिफलेन च ॥ १३४ ॥
 कर्क्यादिकेन्द्रे तद्व्यस्तं चलकर्णस्तथा कृतः ।
 कर्णेकजागते कोटिफले मोक्षो महामुने ॥ १३५ ॥
 केदोऽसौ द्विगुणस्तेन स्वच्छेदाप्तफलेन च ।
 दोःफलानगुणश्चेन्दोः स्वकादूनाधिको भवेत् ॥ १३६ ॥
 स्थिरीकर्मफलेनैव कर्णः कल्प्यः स्फुटः कृतः ।
 गत्यर्थं चलकर्णे स्यात् त्रिज्यादोःफलजावधे ॥ १३७ ॥
 ग्रहबाहुफलज्या तु कर्णान्तरहता तथा ।
 स्वमूलाधिककर्णेन ग्रहकर्णविवारिणा ॥ १३८ ॥
 जनाधिकगुणा तादृक् फलं यत्तच्छिदाऽन्यथा ।
 स्वकाभ्यां दृत्तकर्णाभ्यां ग्रहात् सिद्धात् ग्रहं मुने ॥ १३९ ॥
 तत्पूर्वकालिके हित्वा भुक्तौ सत्यां गते फलम् ।
 तादृक् स्यादिति संस्कारो दृत्तात् कर्णादिहाधिकः ॥ १४० ॥
 निष्पन्नराशेः कर्णे न गते दोःफलमौर्विका ।

ज्यां प्रोक्तभ्या तत्त्वयमलैर्हत्वा तद्विवरोद्धृतम् ॥ १४१ ॥

संख्यातत्त्वाश्विसंवर्गे संयोज्य धनुरुच्यते ।

इति क्रिया यदा तत्र तत्त्वाश्विभ्यः फलं लघु ॥ १४२ ॥

यज्ज्याखण्डफलं यावत् तावत् तत्त्वाश्विसङ्गणम् ।

तज्ज्याखण्डोद्धृतं भुक्तेः फलं लिप्तादिकं भवेत् ॥ १४३ ॥

यथा ग्रहफलं यत्र तद्भुक्तौ च गते फलम् ।

तथाऽन्यथा त्वृणफलं वक्रभुक्तिस्त्वृणाधिके ॥ १४४ ॥

भुजज्याक्षीयमाणत्वादत्यल्पश्रवणस्य च ।

प्राग्लभ्यते च गत्यल्पं पूर्वाहादुत्तरे दिने ॥ १४५ ॥

भुजस्य वर्द्धमानत्वादत्यल्पश्रवणस्य च ।

पराङ्मादी महदृणं पूर्वाहादुत्तरे दिने ॥ १४६ ॥

अतो वक्रानुवक्रति परपूर्वार्द्धयोः क्रमात् ।

प्रत्यग्गतेर्हानिष्टज्ञी वक्रोत्था त्वन्वहं गतौ ॥ १४७ ॥

मन्दमन्दार्द्धयोः कर्णः स्याच्छेदत्वादवक्रता ।

अर्द्धितत्वात् फलस्यैव शीघ्रार्द्धे मुनिसत्तम ॥ १४८ ॥

दूरस्थिताच्च शीघ्रोच्चाद्ग्रहः शिथिलरश्मिभिः ।

सव्येतराकृष्टतनुर्वक्रभुक्तिर्भवेदिति ॥ १४९ ॥

नाकृष्यन्ते हि शीघ्रार्द्धाकृष्यन्ते ग्रहा इति ।

विशेषोऽस्तीति चेन्नित्यं तत्तद्भावप्रशक्तिवत् ॥ १५० ॥

अर्द्धितत्वात् फलस्यैवमित्युक्तं कारणं त्विह ।

इति चेद्वक्रभुक्तिश्च किं न स्यात् तादृशी सखि ॥ १५१ ॥

शतो न रश्मिषैथिल्ये वाङ्मात्राद्रुपमयः किल ।
 चुम्बकभ्रमकन्यायेनोच्चाभिमुखमेव च ॥ १५२ ॥
 स्वयं याति ग्रहो भुक्तिस्तदुत्तनुगुणा भवेत् ।
 उपचारः सर्वमन्यन्मुख्यमिति हि स्थितिः ॥ १५३ ॥
 शीघ्रवृत्तांशानुरूपं विप्रकर्षः प्रकल्प्यते ।
 शीघ्रोच्चात् सप्तमे भौमः शुक्रो ज्ञेयस्तथाऽष्टमे ॥ १५४ ॥
 शनैश्चरस्तु नवमे वविक्रणस्ते त्वक्रिणः ।
 षट्के च पञ्चके तद्वच्चतुर्थे मुनिसत्तम ॥ १५५ ॥
 अष्टौ विंशतिरर्द्धो नगजाग्नियर्धखेषवः ।
 त्रितर्काः सत्रिभागाद्विरसाश्चङ्काश्च सषट्शतम् ॥ १५६ ॥
 नवाशा नवसूर्याश्च वेदेन्द्राः शरबाणभूः ।
 खात्यष्टिः खधृतिर्गोऽतिधृतिर्विश्वाश्विनस्तथा ॥ १५७ ॥
 वेदाकृतिर्गोद्विदस्ताः क्वब्धिहस्ता युगार्थदृक् ।
 खोत्कृतिस्त्र्यंशहीनागरसहस्ताः खदन्तिदृक् ॥
 खगोऽश्विनः खदन्ताः षड्दन्ताः शैलगुणाग्नयः ॥ १५८ ॥
 मेषाद्यश्व्यादिमध्याख्याः षडंशोनाः खषड्गुणाः ।
 त्रित्रिषट्पञ्चवह्नीन्दुद्वित्रयोऽर्थार्थदृक्शराः ॥ १५९ ॥
 शरेन्दुभूद्विवह्नित्रित्रिगो वेदाश्विवह्नयः (१) ।
 शराः शतं द्विद्विरदास्तारासंख्याः खुरश्विभात् ॥ १६० ॥
 पुनर्वसूत्तरर्धे तु दक्षिणर्धे च नारद ।

प्राङ्मात्रमपि वाऽश्विन्योः सहायमुपकारणे ॥ १६१ ॥

नक्षत्राणि	चि	ह	उ	पू	म	आ	पु	पु	आ	मू	रो	कु	भ	अ
प्रवकाः	१८०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
तारासंख्याः	०	५	५	२	५	५	३	०	१	३	५	५	३	३
शरांशाः	२	११	१३	१२	०	७	०	९	९	१०	५	५	१२	१०
नक्षत्राणि	चि	उ	पू	श	ध	श्र	अ	उ	पू	मू	ज्ये	अ	वि	स्वा
प्रवकाः	३५९	०	०	०	०	०	४०	०	०	०	०	०	०	०
तारासंख्याः	५०	२	२	१००	५	३	३	४	४	२	३	३	२	३७
शरांशाः	७	२६	२४	३०	३६	३०	६०	५	५	९	४	३	१	३७

अश्वयोनिचतुरप्रख्यं शकटैणशिरोनिभम् ।

माणिक्यगृहावाणाभं चक्रप्राकारसन्निभम् ॥ १६२ ॥

द्वे पर्यङ्कनिभे हस्तो मुक्ताविद्रुमसन्निभम् ।

तोरणं वलिसङ्काशं कुण्डलं सिंहपुच्छवत् ॥ १६३ ॥

स्तम्बेरमरदाभं च तथा शय्यानिभं स्मृतम् ।

गजकर्णाकृतिः कर्णः शृङ्गाटकनिभोऽभिजित् ॥ १६४ ॥

मृदङ्गसदृशं तद्वत् वृत्ताकारं तथा पुनः ।

उभे शय्यानिभे तद्वन्मृदङ्गसदृशं पुनः ॥ १६५ ॥

अश्विन्या मुरजाभं तद्वन्मूलेऽह्यन्यदार्थिकम् ।

आषाढद्वितयं चैव योगताराऽथ वक्ष्यते ॥ १६६ ॥

उतरात्रिभसोम्यानां मध्यमात् त्रिभमेव हि ।

ब्रह्मादित्यभदैत्यानां प्राची हस्तस्य वायवी ॥ १६७ ॥

पश्चिमा तु द्वितीया च अविष्टायाश्च पश्चिमा ।

पितृपौण्यमाग्नीनां श्रवणाभिजितोस्तथा ॥ १६८ ॥

मूलाद्राभार्धसप्तांशे स्वस्थानात् प्रागवस्थिता ।

दृश्यते यस्य तस्यास्ति न स्वप्नेऽपि शिवस्मृतिः ॥ १६९ ॥

यत्र यावत्सु विक्षिप्तास्तारा अंशेषु वेधसा ।

मयैव तत्र यावन्ती विक्षेपांशा उपग्रहाः ॥ १७० ॥

द्विदेवाष्टत्रयं खट्वस्त्वष्ट्रार्का हि प्रचेतसः ।

स्वक्रान्तेर्दक्षिणस्थानात् तदन्येभ्यस्तथोत्तरे ॥ १७१ ॥

आशाऽर्कपञ्चबाणाशा नवषट्खाद्रिखांशुमान् ।

विश्वेशहस्तसप्ताग्निरध्यर्धत्रिकृतान्तकाः ॥ १७२ ॥

व्यर्धतर्काः शराः षष्टिस्त्रिंशत् षट्त्रिंशदेव हि ।

अध्यर्धकृत्युत्कृतिः खं विक्षेपांशाः स्युरश्विभात् ॥ १७३ ॥

क्षेपार्धांशो वारुणस्य छायायाभिन्नमङ्गतः ।

विक्षेपा दक्षिणेऽग्नौत्यामगस्त्यो मिथुनं गतः ॥ १७४ ॥

मिथुनांशे मृगव्याधौ विंशे याग्ये नभोऽर्णवैः ।

हुतभुग् ब्रह्महृदयौ वृषे द्वाविंशभागगौ ॥ १७५ ॥

अष्टाभिस्त्रिंशता चैव विक्षिप्ताबुत्तरेण तौ ।

पूर्वस्यां ब्रह्महृदयात् पञ्चांशैस्तु प्रजापतिः ॥ १७६ ॥

सौम्येऽष्टत्रिंशदंशैस्तु निर्देश्यः सर्वदा मुने ।

उत्तरांशैरपांस्त्रिंशत्रयां पञ्चभिस्तथा ॥ १७७ ॥

आपस्ततोऽधिकः स्वल्पे षड्भिरंशैस्तदुत्तरे ।

यदैवादौ तदाऽन्यस्मिन् ज्ञाते तारागणेऽपि च ॥ १७८ ॥

फलाभावान् न तं सर्वमुत्सहे कथितुं मुने ।

युगादौ विष्णुतारायाः क्रतुर्भाद्वैः समाहितः ॥ १७९ ॥

प्राच्यां त्रिहस्तैः पुलहः पुलस्त्योऽतो दशांशकैः ।

अत्रिस्ततस्त्रिभिर्भागेरङ्गिरा ह्यष्टभिस्ततः ॥ १८० ॥

वसिष्ठः सप्तभिस्तस्मान्मरीचिर्दशभिस्ततः ।

प्रत्यब्दं प्रागतिस्तेषामष्टौ लिप्ता मुनीश्वर ॥ १८१ ॥

वाणार्थी भूशराः खार्थाः षड्वाणाः सप्तसायकाः ।

षट्तिर्नभोरसास्तेषां विक्षेपांशाः स्युस्तरे ॥ १८२ ॥

क्वचित् क्वचिदकस्मात् ते भगवन्नुत्तरे चराः ।

खखाद्रिनेत्रवर्षाणि २७०० तिष्ठन्ति मुनिवत्सभाः ॥ १८३ ॥

कालान्तरेण तज्ज्ञानं स्वयं युक्तिमतो भवेत् ।

कक्ष्यादिस्था मृगान्तस्थाः सृष्टेरुदगवाङ्मुखाः ॥ १८४ ॥

प्रत्यब्दं भ्रान्ति याम्योदगमने विहितेऽपि यत् ।

तत्पञ्चाञ्चलितं चक्रमुपचारोऽयमित्यपि ॥ १८५ ॥

तत्तत्पञ्चाञ्चलवक्रान्तिप्रसङ्गादद्रिदृग्लवाः ।

ततोऽन्यथाऽथ प्रत्यब्दं किञ्चित् किञ्चिद् व्रजन्ति हि ॥ १८६ ॥

तत्तत्पञ्चाञ्चलवक्रान्तिप्रसङ्गेऽपि निजास्पदात् ।

पश्चिमांशक्रमप्राप्ते प्राक् चक्रं चलितं हितम् ॥ १८७ ॥

यावत्सृष्ट्यादिनिर्दिष्टस्थानं तावत् प्रभान्ति ते ।

भाद्वेषु चरतां तेषामन्तरांशास्तदास्पदात् ॥ १८८ ॥

तत्तत्प्रागंशकक्रान्तिप्राप्तेः स्वात् प्राग्लवस्य च ।

प्राक् चक्रं चलितं चेति नारदैवोपचर्यते ॥ १८९ ॥

प्रागंशक्रममप्राप्ते प्राक् चक्रं चलितं भवेत् ।

प्राक्पञ्चाञ्चलनांशोनाः स्वर्णं स्याद्भास्करादिषु ॥ १९० ॥

क्रान्तिकीलांशलम्बानां लम्बनं द्युगतं द्वयोः ।

स्फुटार्थमयनार्थं च प्रत्यहं ह्युदयास्तयोः ॥ १९१ ॥

यद्दिने यस्य कक्षा च तत्र तेषां प्रवृत्तितः ।

इत्येतदेकं चलनं प्राक् युगे तानि च षट् शतम् ॥ १९२ ॥

युक्त्याऽयनग्रहस्तस्मिंस्तुलादौ प्राक्चलं भवेत् ।

यद्वा तच्छुद्धचक्रे वा मेषादौ प्राक्चलं भवेत् ॥ १९३ ॥

अयनांशास्तद्भुजांशास्त्रिभाः सन्तो दशोद्भृताः ।

प्राक्प्रत्यक्चलनं चक्रस्यैवेति मनुते तु यः ॥ १९४ ॥

चलांशसंस्कृतस्तस्य ग्रह एव स्फुटग्रहः ।

अनभ्युपगमादेतस्योपचारश्च चेदिति ॥ १९५ ॥

दोर्ज्या त्रिज्या क्रान्तिजीवा चेत् सप्ताङ्गुणेन्द्रवः ।
 चापक्रान्तिरुदग्याभ्या चक्रपूर्वापरार्धयोः ॥ १८६ ॥
 सा तुल्यभिन्नदिक्क्षेपयुतोना स्यात् स्फुटा च दिक् ।
 एवोभयोरधिकदिङ्मात्रोऽयमितरस्य च ॥ १८७ ॥
 रक्षोगणत्वात् पातानामपसव्यं ययुर्यहाः ।
 प्राक्पश्चार्धगतः पातो ग्रहाद्भ्रामयति ग्रहम् ॥ १८८ ॥
 याम्योत्तराशाभिमुखं केन्द्रदोर्ज्या च पूर्ववत् ।
 क्रान्तेः पूर्वं वा परार्धे याम्यक्षेपो यदेष्यति ॥ १८९ ॥
 पातं संशोध्यापकष्यात् केन्द्रदोर्ज्यां च विद्धि भोः ।
 दोर्ज्या त्रिभज्या चैकाशीत्यंशकाः परमं ययुः ॥ २०० ॥
 विक्षिप्यते राज्ञणा तु दोर्ज्या क्रान्तिलवाश्रया ।
 तन्नवांशं द्विगुणितं जीवस्त्रिगुणमुर्विजः ॥ २०१ ॥
 बुधशुक्रार्कजाः पातैः विक्षिप्यन्ते चतुर्गुणम् ।
 दशमत्रिधनाङ्गार्करसार्कार्काहतस्य च ॥ २०२ ॥
 बिम्बस्य पातबिम्बत्वात् क्षेपस्तद्वनुरुच्यते ।
 त्रिगुणास्त्वंशकैर्भक्तास्त्रिज्यार्धं बिम्बयोजनम् ॥ २०३ ॥
 दक्षादीनां स्फुटं नास्ति स्फुटं ताराग्रहस्य तु ।
 इन्द्रोरपि समीपत्वान्नैवं स्याद्विम्बयोजनम् ॥ २०४ ॥
 रूपसाम्यात् समीपत्वादन्वेषां भगणस्य च ।
 समानन्यायतापत्तिः कक्षाभेदान्न सा सती ॥ २०५ ॥
 अपक्रमात् खक्षेपान्ते दृश्यन्ते खचरा यतः ।

क्रान्तिमेत्य पुरः क्षेपं पञ्चादेतीति चित् ततः ॥ २०६ ॥

उभयानुगुणं शुद्धक्रान्त्यन्ते खेचरो व्रजेत् ।

नान्यथापत्तिरित्येवं प्रोक्ता शङ्का निरास्यदा ॥ २०७ ॥

दोःकोऽयोरिष्टजीवोना विज्याऽन्या क्रममौर्विका ।

चक्रक्रान्तिमहीकक्षामानेच्छाफलमित्युत ॥ २०८ ॥

विन्द्याद्ग्रहधनस्थानं क्रान्तिदिक्कं विनिर्देशेत् ।

तस्मिंश्चक्रविशालार्थं क्रान्तिकोऽयुत्यमौर्विका ॥ २०९ ॥

स्वाहोरात्रार्धकर्णः स्याद्दिनव्यासदलं मुने ।

स्वाहोरात्रार्धमित्यर्थैरुच्यते नामभिस्त्रिभिः ॥ २१० ॥

क्रान्त्यैति यावत् तावत् तु व्यक्षादोजपदेत्यया ।

तन्मेरुमध्यात् तावती स्यात्त्र्यार्धस्य तावती ॥ २११ ॥

यावती युगपत्क्रान्तिस्तावती रात्रिरुच्यते ।

अन्यद्दिवाऽत्र तन्मेरुः परो मेरुरितीरितः ॥ २१२ ॥

मेरुभ्यां मेरुकक्षायां भागे पञ्चदशे मुने ।

विलोमेनायनान्ते तु सुरासुरविभागयोः ॥ २१३ ॥

नाडीषष्ठ्या सप्तदहर्नाडीषष्ठ्या सप्तत्रिंश ।

तदन्ततरे मृत्युलोकः कचिद्दृष्टिर्दिवानिशाः ॥ २१४ ॥

तथैव घटिकाषष्ठ्या ते यत्सर्वं यथोदितम् ।

दारुभिर्विषुवत्कक्षाक्रान्तिकक्षा उभे अपि ॥ २१५ ॥

आधारकक्षा क्षितिजं मण्डलं चक्रकैः समाः ।

राश्यंशकक्षाः षट्तिष्ठ उदक् तिष्ठस्त्वपागतीः ॥ २१६ ॥

कृत्वा तद्वह्निनव्यासदलैर्बद्धा यथोचितम् ।
 आधारकक्षयोर्योगो ध्रुवयोः स्थानमत्र तु ॥ २१७ ॥
 रथचक्रविले मेरुदण्डद्वीपाद्रिसागरैः ।
 नदीभिः पत्तनपुरैर्भूगोलेन युतेन च ॥ २१८ ॥
 क्रान्तिकक्षाश्चतुःषष्टिस्ततो वृत्तेन सर्वतः ।
 मध्योन्नतं प्रसार्याग्रे उभयत्र विनिर्गते ॥ २१९ ॥
 यथा ध्रुवौ ध्रुवसमौ स्तम्भयोः स्थापयेद्भुवम् ।
 कक्षाभिर्मध्यकक्षाद्यैर्ध्रुवद्वयगतैरपि ॥ २२० ॥
 विभज्य गोलं द्वादशधा मेषादीन् निर्दिशेत् समान् ।
 तुलामेषादितः कर्किसृगादि च लवद्वयोः ॥ २२१ ॥
 तन्मुखाधारकक्षायां योगकक्षां प्रवेशयेत् ।
 क्रान्तिसज्ज्ञा तिर्यगेवं तुलामेषादितः सुत ॥ २२२ ॥
 स्त्राधारं ध्रुवयोः कक्षा मध्यस्या क्षितिजाभिधा ॥
 अक्षांशमानोपरिष्ठाद्योजयेत् तन्वमुत्तमम् ॥ २२३ ॥
 आच्छाद्य शुक्लवस्त्रेण निर्देश्यांशांश्च नाडिकाः ।
 मेषोन्नतस्थानतस्तु तच्छुद्धक्रान्तिमस्तके ॥ २२४ ॥
 नतं वियच्चरं स्थाप्यं कालयन्तैश्च कालवित् ।
 सूर्योद्दिनगतैः सूत्रैरुन्नयेदुदयस्तुलात् ॥ २२५ ॥
 क्षितिजादुदयं लग्नं तद्वशाच्च खमध्यगम् ।
 अस्तं गच्छंश्च विज्ञेयः सर्वं प्रत्यक्षतामियात् ॥ २२६ ॥
 पञ्चाऽचला मही मेरुध्रुवौ क्षितिजमण्डलम् ।

अवटस्थमधोभागं क्षितिजादत्र कारयेत् ॥ २२७ ॥

उपपधोगता नाड्यः क्षितिजाः स्युरहर्निशीः ।

साक्षे चक्रस्य तिर्यक्त्वादुदयस्थो दृगुत्तरम् ॥ २२८ ॥

क्षपा सञ्चरतोऽल्पा स्यादनल्पं दिनमात्मज ।

अन्यदेतस्य संयातुर्लङ्काक्षितिजमण्डलात् ॥ २२९ ॥

अत ऊर्ध्वं प्राप्तदृष्ट्या क्षितिजात् तादृशात् स्वकात् ।

एवं सत्युत्तरक्रान्तौ त्रिंशतोऽल्पाधिकं दिनम् ॥ २३० ॥

पूर्वापरामरांशे तु याम्यक्रान्तौ विपर्ययात् ।

अक्षच्छ्रया द्वादश चेन्मेषादिक्षितिजान्तरम् ॥ २३१ ॥

क्रान्तिज्यालघुकक्षायां तत्क्षितिज्येति चोच्यते ।

तच्चापार्धं दिनव्यासदलं त्रिज्येति कल्प्यताम् ॥ २३२ ॥

सा विशिष्टा चरज्या च चरप्राणा हि तद्वनुः ।

नाड्यः पञ्चदशैतेन दुक्षपार्धादिसंस्कृताः ॥ २३३ ॥

दिनक्षिपे तद्द्विगुणे षष्टिरेव तयोर्युतिः ।

कक्षायामधिकाल्पायां महत्यल्पाश्च नाडिकाः ॥ २३४ ॥

महान्तोऽल्पास्तथांशा यद्वैषुवत्यां ततोऽधिकाः ।

भान्तकक्षासु षट्स्वल्पास्तोकास्तोकेन नारद ॥ २३५ ॥

तदैवैदं भवेदोजपदे क्षिप्त्वाऽऽदितोऽन्यथा ।

अनोजपदमेष्वेव दुःसाध्यत्वाच्च कस्य चित् ॥ २३६ ॥

युक्तिसिद्धौ च कक्षाणां कल्प्यं व्यासदलं समम् ।

इष्टयुभुक्तिकर्णीर्धमेकद्वित्रिभमौर्विकाः ॥ २३७ ॥

फलं चापांनुरूपं तत् तत्कक्षासु प्रकल्प्यताम् ।
 अहोरात्रार्धकर्णः स्यात् तस्य तस्य मितिर्भवेत् ॥ २३८ ॥
 इच्छायामन्यकक्षायां त्रिज्यात्रिज्याधिका न तत् ।
 इच्छाकक्षाचापखण्डा मेषाल्लङ्कोदयासवः ॥ २३९ ॥
 खागाष्टयोऽर्थगोऽप्रवैकाः शरच्चङ्कहिमांशवः ।
 कर्कटान्ते विलोमेन तुलायाः षडिमे महत् ॥ २४० ॥
 अनल्पा राशयोऽन्योन्यं तल्लग्नदीदृशा अपि ।
 मध्यप्रान्तमहावायुखण्डवायुवशाद्गतिः ॥ २४१ ॥
 शीघ्रमन्दाश्वयान् खेटान् दर्शयेत् समसच्चरान् ।
 मध्यामध्यमहाखल्पमार्गाभ्यां भ्रामकं समम् ॥ २४२ ॥
 सर्वेषां चित्रमस्तीति मा शङ्काऽस्तु तदेव च ।
 खेचारिणः खगाः खेटाः खेचराश्चवियच्चराः ॥ २४३ ॥
 दूतीह व्यवहारोऽयमृषीणां महतां मुने ।
 पूर्णं मेषादिभिर्गोलं चक्रं स्यान्न तु चेन्न तत् ॥ २४४ ॥
 ग्रहमैत्रादिवद्भावा मेषाद्या हि प्रकीर्तिताः ।
 वस्तुष्टतेन मेषाद्या ग्रहमैत्रादिवन्न हि ॥ २४५ ॥
 व्यन्नादुत्तरतस्तत्तदुत्तरोत्तरतो नतम् ।
 पार्श्वयोः क्षितिजं व्यञ्जं क्षितिजादुत्तरे दले ॥ २४६ ॥
 तथा दक्षिणचक्रार्धे दृश्यते ह्यन्यथा मुने ।
 तावत्प्रतीत्यै क्षितिजं तत् तावदुभयास्पदम् ॥ २४७ ॥
 कल्प्या निरक्षाः क्षितिजप्रकारस्यानतस्ततः ।

उत्तरोत्तरतोऽधोऽधो मृगषट्कमुदेति हि ॥ २४८ ॥

निःशेषं खोदयस्थानं पश्चात् सृष्टेन गच्छति ।

अतो मृगाद्याः षट् स्वस्वचरखण्डविवर्जिताः ॥ २४९ ॥

खोदयाः कर्कटाद्यास्तु

दृश्यन्ते षट् ततोऽन्यथा ।

तत्कालक्रान्तिकक्षातो

राशीनां क्षितिजात् स्वकात् ॥ २५० ॥

उदयास्तमयावेव स्वकार्येणान्यथा यतः ।

लग्नानयनवेलायां संस्कारोऽत्रायनस्य च ॥ २५१ ॥

दृष्टतः क्रान्तिकक्षातो यदन्यत् तदपीह तत् ।

मर्त्यलोकोत्तरावाच्योरक्षभा सप्तविंशतिः ॥ २५२ ॥

तयोर्मृगाद्याः कर्काद्या युगपत् षष्टिदर्शनात् ।

अतो देवामुरांशे तु व्यस्तलग्नाहिनं क्षपा ॥ २५३ ॥

अमृत्युलोके गणयेन्नैतदेवं महामुने ।

यद्राशिस्थो यत्र दृष्टस्ते मासास्तत्र दृश्यकाः ॥ २५४ ॥

तद्राशेस्तदहः प्राणास्तस्य भुक्तेः कलीकृतेः ।

अधिकत्वं त्वहोरात्रं ताराहोरात्रतो भवेत् ॥ २५५ ॥

नाक्षत्रनाड्यस्ता नाड्यस्तासु स्वर्णं चरं यदि ।

कुर्वीत चरनाडीञ्च प्रोक्तं तन्मानजं फलम् ॥ २५६ ॥

इच्छा तत्तदहोरात्रं नाक्षत्रं मानमित्यथ ।

षष्टिञ्च तत्र नाक्षत्रं संस्कुर्यात् तादृशे मुने ॥ २५७ ॥

स्वाहोरावचतुर्भागे नाक्षवं द्युक्षपादलम् ।

सौरे नाड्यो भुक्तिसिद्धास्तत्तन्नाड्योऽन्यथोद्भवाः ॥ २५८ ॥

ग्रहोदयान्तरं षष्टिस्तन्नाक्षत्रदिनान्तरम् ।

भवन्ति फलमानेच्छास्ताश्चाद्व्या नाडिकाः स्मृताः ॥ २५९ ॥

नाक्षत्रनाड्यः कथने सौरास्तात्कालिकागमे ।

छायालग्नागमे तत्तन्नाड्यो ग्राह्या इति स्थितिः ॥ २६० ॥

अनुक्तं रोमशेन्द्रकैरादौस्तत्तत् स्मृतं स्वतः ।

इत्येवं कथितं पुत्रान्यद्वै शृणु समाहितः ॥ २६१ ॥

इति श्रीशकल्यसंहितायां द्वितीयप्रश्ने ब्रह्मसिद्धान्ते

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तिथयस्त्रिंशद्वक्षाणि सप्तविंशतिरेव हि ।

तावन्तो भगणे योगाः करणानि नभोरसाः ॥ १ ॥

अर्कोनचन्द्रलिप्ताभ्यस्तिथयः करणानि च ।

ग्रहस्य भानि सार्केन्द्रोर्योगाः स्युर्योगभाजिताः ॥ २ ॥

प्रवेशनिर्गमौ भोगस्तेषां तावन्मुहुस्तदा ।

तौ कार्यौ वर्त्तमानानां तत्तन्मध्यस्फुटग्रहैः ॥ ३ ॥

मासादिकरणं हित्वा किंस्तुभ्रं स्थिरसंज्ञितम् ।

तिथ्यर्धराशेः सप्तैव ववादि चरसंज्ञितम् ॥ ४ ॥

मासेऽष्टकत्वं एकैकं वर्त्तते करणं परम् ।

स्थिराणि त्रीणि मासान्ते शकुनं च चतुष्पदम् ॥ ५ ॥

नागस्तदनु कृष्णायाश्चतुर्दश्याः परार्धतः ।

पूर्वापरार्धजा विष्टिर्विष्टिरेव दिवानिशोः ॥ ६ ॥
 सा त्याज्या त्वन्यथा भद्रा सर्वकर्मसु भद्रदा ।
 पुष्पाख्या दशमे विष्ट्या अपि चैतच्छुभावहा ॥ ७ ॥
 सा कृष्णाऽत्युन्नता स्थूला हनुगण्डस्थला मुने ।
 उग्रगण्डा दीर्घनासा वह्निनेत्रा महोदरा ॥ ८ ॥
 क्रोडी च भीकराकारा सर्वारिष्टकरी सदा ।
 लाङ्गूलिनी वह्निलक्षमुद्गिरन्ती त्रिपाज्जगत् ॥ ९ ॥
 सर्वं व्याप्नोति पातोऽपि तद्रूपस्तत्क्रियः पुमान् ।
 द्विपादपुच्छ एवासौ सञ्जामेदेन वैधृतः ॥ १० ॥
 सप्तादशे सप्तविंशे योगे च सह वर्तते ।
 क्वचिच्च तस्मात् प्रबलः क्वचित् तस्मात् सुदारुणः ॥ ११ ॥
 चलांशसंस्कृतार्केन्दोस्तदसंस्कृतयोस्तु वा ।
 भिन्नैकायनगतयोर्युतौ भार्धेन मण्डले ॥ १२ ॥
 क्रान्त्योस्तौल्ये क्रमात् पातो वैधृतश्च सुदारुणः ।
 विषुवत्क्रान्तिसाम्याद् द्विर्यदा स्युर्द्विविधास्तदा ॥ १३ ॥
 द्वितीयप्रबलः पातो द्विर्भवेदिति निश्चयः ।
 क्रान्त्याऽभिचरतोरेव भास्करेन्दोः परस्परम् ॥ १४ ॥
 तावदेवास्य पातोऽयं व्यतिपातोऽयमित्युत ।
 अयं प्रसिद्धोऽतस्तावदेवास्यापि च संभवः ॥ १५ ॥
 परस्परं वा चरतोरर्केन्दोः प्रबलोद्भवः ।
 स्यात् तदर्धोक्तविषुवे चलसंस्कृतसंभवे ॥ १६ ॥

अर्कन्दोः पथिके क्रान्तिस्तद्विदा तद्विधे गतौ ।
 अपि ग्रहस्यैव कल्पे प्राग्गतिश्चेति वक्रता ॥ १७ ॥
 मन्दाधिको नशीघ्रे स्यात् तद्योगो गतगम्यजः ।
 अवक्रिणोर्द्वयोरेवं वक्रिणोस्तु विपर्ययात् ॥ १८ ॥
 प्राग् गत्याऽत्यधिकेऽतीतो भावहीने तु वक्रिणः ।
 गत्यन्तरेण तद्वक्रादनुलोमविलोमयोः ॥ १९ ॥
 दिनादि वक्रिण्येतस्मिन् भुक्तियोगेन नारद ।
 तात्कलिकौ ग्रहौ तेन हेद्यमिच्छामितिर्हरः ॥ २० ॥
 स्वभुक्तौ फलमिष्टं वा तौ भवेतां सुज्जर्मुहुः ।
 क्रान्तेर्दिनादि गणयन् क्रान्तिसाम्यं विचारयेत् ॥ २१ ॥
 क्रान्तिर्यदाऽपनीतेन्दोः स्फुटक्रान्तिर्गतैष्यजा ।
 कल्पौजयुग्मपदजा युग्मौजपदजेति हि ॥ २२ ॥
 सूर्यक्रान्त्यधिकोनेन्दोः शोध्यक्षेपात् तदा तु सा ।
 पात औजपदोत्था चेद्वामं त्वन्यपदोद्भवा ॥ २३ ॥
 परमक्रान्तिजीवाग्नी क्रान्तिज्या त्रिज्यया फलम् ।
 तद्वापान्तरमर्धं वा शताल्पं शीतगोः फलम् ॥ २४ ॥
 तत्संस्कृतेभ्यः क्रान्ती ते समे यावत् पुनः पुनः ।
 उपक्रमोपसंहारग्रहान्तरकलादिकम् ॥ २५ ॥
 तद्भुक्त्या परमे हीने भावी पातो गतोऽधिके ।
 पातश्च मध्यकालश्च क्रान्तिसाम्यमथापि वा ॥ २६ ॥
 चतुःशती शताल्पो वा ततोऽनल्पार्धमत्र वा ।

क्रान्तिगत्यन्तरं षष्टिर्मानैक्यार्धमितिः फलम् ॥ २७ ॥
 इच्छास्थित्यर्धनाड्यः स्वमृगं काले च मध्यमे ।
 निर्गमश्च प्रवेशश्च पातस्याथ विबुध्यताम् ॥ २८ ॥
 यत्पारैक्यं चान्तरं वा गत्यन्तरमितीरितम् ।
 न चेत् क्रान्त्यन्तरं वादौ त्वन्तरैक्यं न मानयोः ॥ २९ ॥
 स्यादेतत् प्रथमप्रश्ने तूष्णीं गत्यन्तरं यतः ।
 कथितं तत्क्रान्तिभुक्ती गत्यैक्यं च न संस्थितिः ॥ ३० ॥
 एवं चेद्ग्रहयोर्मध्यं मानैक्यार्धं भवेत्क्षये ।
 स्यात् तदा समलिप्तौ तौ मध्यकालौ यदाऽपि च ॥ ३१ ॥
 क्रान्तिर्न कारणं यस्मात् तस्मादेतन्न संमतम् ।
 उपायः क्रान्तिसाम्यार्थं कश्चिदत्र निरूप्यते (१) ॥ ३२ ॥
 तत्र स्वानेन दानेन दत्तश्राद्धजपादिभिः ।
 यत् प्राप्यं सुमहच्छ्रेयस्तत्कालज्ञानतोऽपि च ॥ ३३ ॥
 अविशेषेण सर्वाणि नक्षत्राणि व्रतानि तु ।
 रात्र्यर्धव्यापिनक्षत्रे कुर्याद्वा तदुपस्थिते ॥ ३४ ॥
 सर्वत्र याः संनिहिता नाड्यस्तास्ताः सुपुण्यदाः ।
 त्रिधा विभज्य रात्रिं तां मध्यांशे यन्न तारकम् ॥ ३५ ॥
 उपोषितव्यं यद्यत्र येनास्तं याति भास्करः ।

(१) २ पुस्तकेऽधिकः पाठः ।

दिग्भेदेऽपीति दिक्काल्यमेतावत् कल्प्यमेव च ।

मण्डलमण्डलनाकारे काळे वावत पतत्पत्नी ॥

श्रोणा श्रविष्ठया युक्ता ग्राह्या तु द्वादशीव्रते ॥ ३६ ॥
 ज्येष्ठा श्लेषा रेवती च पादा अन्त्या भसन्धयः ।
 तेषां च तत्परक्षाणामन्त्या आद्याश्च षोडश ॥ ३७ ॥
 भसन्धयश्च गण्डान्ताः सर्वकर्मसु वर्जिताः ।
 यथैव लग्नगण्डान्ते नास्ति जीवे विनिर्गतिः ॥ ३८ ॥
 तथैव तिथिगण्डान्ते नास्ति दौर्बल्यशालिनी ।
 प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या तिथिर्नक्तव्रतेषु च ॥ ३९ ॥
 अभावे द्विगुणच्छायाव्यापिन्यां काल ईदृशे ।
 दिवा नक्तं च रेद्वर्गव्यापिन्यां वा तथा ततः ॥ ४० ॥
 उपवासदिने रात्रौ स्यान्नक्तं हरिवसरे ।
 एकभुक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥ ४१ ॥
 उपवासेन दानेन पञ्चधा देशिको भवेत् ।
 व्रतं चैव द्विजे चोक्ता न (१)याचेत व्रतं ततः ॥ ४२ ॥
 मध्याह्नव्यापिनी तद्वदेकभुक्तव्रतं प्रति ।
 उपवासदिनेऽप्येवं पूर्वाह्नव्यापिनी मुने ॥ ४३ ॥
 द्युरात्रव्यापिनी ज्येष्ठा व्रते सा तदुपस्थिता ।
 ज्येष्ठोपवासे पूर्वविद्धा सा ग्राह्या चास्तगामिनी ॥ ४४ ॥
 तदैक्ये परविद्धा सा क्षीयमाणेन तन्मतम् ।
 ओजयुग्मे तिथिः पूर्वा परिविद्धा च पक्षयोः ॥ ४५ ॥
 व्रतोपवासादौ ग्राह्या वृद्धिहानी च कारणम् ।

(१) न याचेत कुतश्चन इति २ पु० पा० ।

पूज्या स्वर्णाऽपि सर्वत्र या तिथिर्वृद्धिगामिनी ॥ ४६ ॥
 महत्यपि न सा पूज्या या तिथिः क्षयगामिनी ।
 व्रतादौ त्रिसुहृत्ताऽपि स्त्रीकार्या वृद्धिगामिनी ॥ ४७ ॥
 तत्र व्रतादि कुर्वीत वृद्धिह्वासादिकारणम् ।
 यदा पक्षक्षयं याति तदा स्यादापराह्लिकी ॥ ४८ ॥
 उदयास्तगता पूज्या तिथिर्वृद्धिक्षये तिथेः ।
 व्रतस्वीकरणे चैतदुक्तं श्लोकचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥
 गृहीत्वोदङ्मुखं पात्रं वारिपूर्णमुदङ्मुखः ।
 उपवासं तु गृह्णीयाद्यद्वासं कल्पयेद्बुधः ॥ ५० ॥
 मैत्रे सुहृत्तमेतच्च कार्यं नो चेद्दृष्ट्वा फलम् ।
 आषष्ठशुक्लैकादश्यां याम्यायनदिने तथा ॥ ५१ ॥
 चातुर्मास्यव्रतं सर्वं स्त्रीकार्यं भुक्तिमुक्तिदम् ।
 हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ॥ ५२ ॥
 ब्रह्मचर्यमधःशय्या नक्तभोज्यं षडाचरेत् ।
 दिवानिद्राऽनृतं द्यूतं ताम्बूलं मद्यमासवम् ॥ ५३ ॥
 कांस्यं मांसं मसूरं च चणकं कोद्ववं तथा ।
 एकं मधु परान्नं च सुरा क्षौद्रं च मैथुनम् ॥ ५४ ॥
 असकृज्जलपानं च लोभं वितथभाषणम् ।
 क्षारं प्रतिग्रहं तैलं तिलपिष्टमहंकृतिम् ॥ ५५ ॥
 व्यायामं व्यवसायं च कामं क्रोधं मदं तथा ।
 दम्भं मोहं च मात्सर्यं तिलमुद्गादिभक्षणम् ॥ ५६ ॥

पुनर्भोजनमग्न्यङ्गं षट्त्रिंशच्च महासुने ।
 उपावासदिनात् पूर्वं परां हे च विवर्जयेत् ॥ ५७ ॥
 असक्तजलपानं च कुर्यात् पूर्वापराह्वयोः ।
 एकादश्यां निराहारः स्थित्वा चैव परेऽहनि ॥ ५८ ॥
 भोक्त्यामि पुण्डरीकाक्ष शरण्यं मे भवाच्युत ।
 अज्ञानतिमिराब्धस्य व्रतेनानेन केशव ॥ ५९ ॥
 प्रसीद सुसुखा नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ।
 सङ्कल्प्य पारणं चेति मन्वाभ्यां क्रमशो मुने ॥ ६० ॥
 एकदशीं प्रति स्त्रीणां शुद्राणामप्ययं विधिः ।
 त्रयोदशी च दशमी कृष्णप्रतिपदा मुने ॥ ६१ ॥
 रात्रिद्वयव्यापिनीं तां स्त्रीकुर्यात् सतत मुने ।
 घटिकैकाऽप्यमावस्या स्याच्चेत् प्रतिपदिष्यते ॥ ६२ ॥
 सैव व्रतोपवासादौ परविद्वा हि सोत्तमा ।
 तृतीया पूर्णिमा तद्वत् पूर्वविद्वा मुनीश्वर ॥ ६३ ॥
 इमास्तिष्ठः पूर्वविद्वा अपि वा तदसंभवे ।
 द्वादशी पूर्वविद्वा सर्वदा मुनिसत्तम ॥ ६४ ॥
 व्रतादौ पूर्वविद्वा भवेत् कृष्णा चतुर्दशी ।
 कृष्णाष्टमी क्षीयमाणा यद्येतेनान्यथा मुने ॥ ६५ ॥
 व्रतादौ क्षीयमाणस्तु परविद्वाऽसितेस्मरः ।
 ग्राह्यः शुक्लो वर्द्धमान इति वा नान्यथैव तु ॥ ६६ ॥
 शुक्लतृतीया वैशाखे पूर्वविद्वा साऽक्षया ।

विनायकचतुर्थी च तथा भाद्रपदेऽमला ॥ ६७ ॥

मध्याह्ने त्वनतिक्रान्ते यद्येवं स्यान्मुनीश्वर ।

स्त्रीकुर्कादुपवासे तु तद्विधे तु तदुत्तमे ॥ ६८ ॥

ते चापराह्णव्यापिन्यौ परिशुद्धे सुशोभने ।

दिने पूर्वार्धगामिन्यौ कलयावसरे इमे ॥ ६९ ॥

तयोः सत्योश्चापराह्णव्यापिन्योश्चापि ते न हि ।

तृतीयादौ षडंशं तु पूर्वं व्याप्यैव दूषयेत् ॥ ७० ॥

अपराह्णस्योर्जशुक्ले चतुर्थी नागसंज्ञिता ।

परोपवास एवं चेन्न चेत् पूर्वैव गृह्यते ॥ ७१ ॥

नास्मिन् विचार्ये हानिशुद्धौ चतुर्थ्यन्या तु नेदृशी ।

अत्यल्पमुत्तराविद्धा ह्युपवासाय चाप्यलम् ॥ ७२ ॥

तदन्ते पारणं तच्चेत् प्रदोषव्यापिनीति च ।

सर्वमन्यद्भूतं काम्यं नित्यमेकादशीव्रतम् ॥ ७३ ॥

पुण्याङ्गना विना योनिजातिभेदोऽत्र नोच्यते ।

यदा नारी व्रतं कुर्याज्जीवद्भर्तुर्युपोष्य चेत् ॥ ७४ ॥

पत्युरायुःक्षयं कृत्वा स्वयं च नरके व्रजेत् ।

यत्युस्त्वभोजनात् स्त्रीणां भोजनत्याग एव हि ॥ ७५ ॥

व्रतं शुश्रूषणं तस्य तदाऽज्ञापालनं चरेत् ।

कामाकामात् कृतं पापमार्द्रशुष्केन्धनं क्रमात् ॥ ७६ ॥

भस्मसात् कुरुते बह्विरेकादश्युद्धवो मुने ।

यावन्त्यन्नाति सिकथानि मोहाद्वा हरिवासरे ॥ ७७ ॥

व्याधितो वाऽपि तावन्ति व्रजेत् पापानि नारद ।
 प्राशयेन्नवनीतं वा नैकादश्यां शिशूनपि ॥ ७८ ॥
 योगितोऽपि महात्मानो नाश्रन्यस्या व्रते रताः ।
 एकादश्युपवासेन म्रियते यदि मानवः ॥ ७९ ॥
 क्षुधातः शिवसालोक्यं गच्छेन्नृष्कल्मषं मुने ।
 विस्मृत्यैकादशीं मोहाद्द्वादशीपरतः स्थिता ॥ ८० ॥
 उग्रोष्ठा द्वादशी तत्र यदिच्छेत् परमं पदम् ।
 शोके वा यदि वा मोहे वर्षे वा समुपस्थिते ॥ ८१ ॥
 सूतके मृतके वाऽपि न त्याज्यं द्वादशीव्रतम् ।
 सूतकान्ते हरिं विप्रान् पूजयेद्भोजयेत् स्वयम् ॥ ८२ ॥
 विधिनोपवसेद्विष्णुं विष्णोश्चान्यांश्च पूजयेत् ।
 काम्यव्रतेषु सर्वेषु सर्वत्रैवं विधिस्त्वयम् ॥ ८३ ॥
 तथाऽपि गणयेत् काम्ये न तथाकृतमेव तु ।
 असामर्थ्यं शरीरश्चेत् काम्यव्रतमुपस्थितम् ॥ ८४ ॥
 पुत्रेण धर्मपत्न्या वा कारयेन्मुनिवल्लभ ।
 पत्नीव्रतं पतिः कुर्यादसामर्थ्यं तयोर्मियः ॥ ८५ ॥
 अन्यथा व्रतभङ्गेन त्वौषधैश्चैव सृतकैः ।
 यः कुर्यात् पुत्रवित्तादिकाम्यमेकादशीव्रतम् ॥ ८६ ॥
 आव्रतोद्यापनात् तस्य नामानि त्रीणि नारद ।
 पुत्रवान् धनवान् मुक्तः पर्यायास्तेष्वनेकशः ॥ ८७ ॥
 दिनक्षयेऽपि संक्रान्तौ ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

एकादश्यां तु कृष्णायां शुक्रार्कदिवसे गृही ॥ ८८ ॥
 न पारणं नोपवासं कुर्यात् पाते च मन्मतम् ।
 एकादशीव्रतस्यैवं लक्षयित्वा यथोचितम् ॥ ८९ ॥
 नामभिस्त्रिभिरुक्तैश्च कथान्ते सफलं व्रती ।
 उक्तदोषेषु चानुक्तवेधेषु व्रतमाचरेत् ॥ ९० ॥
 व्रतं तत्पारणं तत्प्राकृतिधिसंख्यानि हन्ति च ।
 तेषु नक्तं हविष्यान्नमन्नोदनफले तिलम् ॥ ९१ ॥
 क्षीरान्नाद्यं पञ्चगव्यं प्राणायामत्रयं क्रमात् ।
 एवं यदैव वा गच्छेदुत्तरोत्तरमुत्तमम् ॥ ९२ ॥
 व्रतभङ्गो हि नैवं चेद्व्रतं नैक उपस्थिते ।
 अन्यं कुर्वीत दानचाहोमैरन्यं च वर्त्तयेत् ॥ ९३ ॥
 वानप्रस्थो ब्रह्मचारी मुमुक्षुर्यतिरित्यपि ।
 वार्च्यः सर्वाश्रमस्थोऽपि वा कुर्वन् नित्यव्रतं मुने ॥ ९४ ॥
 न तस्य सन्त्यक्तदोषो यत्तद्गच्छं च नोचितम् ।
 परविद्वाऽपि सा कार्या नारदैकादशी तिथिः ॥ ९५ ॥
 पूर्वविद्वाऽपि सा ग्राह्या परतो द्वादशी न चेत् ।
 शुद्धाऽधिका विद्वसमा चोत्तराऽनधिका यदि ॥ ९६ ॥
 पूर्वा पुण्या गृहस्थानां यतीनामुत्तरा स्मृता ।
 वृद्धाधिकोत्तरा ह्येता व्यवस्थेयं यदीष्यते ॥ ९७ ॥
 उत्तराऽनुत्तररूपा सा सर्वेषामुत्तरैव चेत् ।
 शुद्धहीना शुद्धसमा विद्वद्हीना च नारद ॥ ९८ ॥

सर्वेषामविशेषेण पूर्वैव फलदायिनी ।
 फाल्गुनद्वादशी पुष्ययुक्ता गोविन्दसंज्ञिका ॥ ८६ ॥
 शुक्ला शुक्ले द्वादशी तु माघे भीमाऽभिधा स्वयम् ।
 आषाढे श्यनाख्या स्यात् प्रबोधाख्या च कार्तिके ॥ १०० ॥
 एकाब्दाद् द्वादशीपुण्यं पञ्चैता दधुरेकशः ।
 पारणं द्वादशीविद्वत्रयोदश्यां निहन्ति च ॥ १०१ ॥
 द्वादशद्वादशीपुण्यं परार्ध्यां प्रयच्छति ।
 सिंहार्के रोहिणीयुक्ता कृष्णा भाद्रपदाष्टमी ॥ १०२ ॥
 रात्र्यर्धपूर्वपरगा जयन्ती कलयाऽपि वा ।
 अभावे रोहिणीयुक्ता नभःकृष्णाऽष्टमी यदि ॥ १०३ ॥
 मुहूर्तमपि वा श्रेष्ठा सैवाभावे तिथिर्मता ।
 कार्यं विद्वाऽपि सप्तम्या रोहिणीसहिताऽष्टमी ॥ १०४ ॥
 अभावे केवला सा चेदिति वेदविदो विदुः ।
 मध्यरात्रिगता माघे शिवरात्रिचतुर्दशे ॥ १०५ ॥
 कृष्णपक्षे जयन्ती च नोपैक्ष्ये विदिते अपि ।
 नरस्य द्विगुणा क्लायामतिक्रम्य यदा रविः ॥ १०६ ॥
 तदा सौरं चरेन्नक्तं न नक्तं निशि भोजनम् ।
 दिनद्वयेऽप्यमावस्या मध्याह्नव्यापिनी यदि ॥ १०७ ॥
 पौर्वे दैवव्रते ग्राह्या क्रमात् पूर्वापराऽपि च ।
 अमा दूष्या भूतविद्या मध्याह्नव्यापिनी न चेत् ॥ १०८ ॥
 ग्राह्या त्वमा भूतविद्या मध्याह्ने प्रतिपद्यदि ।

पूर्वमध्यापराह्णेषु देवमर्त्यपितृन् यजेत् ॥ १०६ ॥
 द्विगुणात्माधिकच्छाये चतुर्थे ग्रहरे नरः ।
 यः श्राद्धं कुरुते याति नरकं स तदा चिरम् ॥ ११० ॥
 अतोऽपराह्णस्यापिन्यां पूर्वस्यां तु तिथिच्छये ।
 कुर्वीत पार्वणश्राद्धं सर्वतिथ्यां व्रते रत ॥ १११ ॥
 दिनद्वयेऽपि सा नो चेदपराह्णे मुनीश्वर ।
 साऽन्याऽपि परविद्वैव कुरुते स्वस्तिकं ततः ॥ ११२ ॥
 शुक्राद्यं शुक्रवारं च त्यजेच्छाद्वे स्वजन्मभम् ।
 आमश्राद्धे दैविके तु पूर्वाह्णे ग्रहणो निशि ॥ ११३ ॥
 पूर्वाह्णे लग्नकाले च वृद्धिश्राद्धं विधीयते ।
 निशाऽपि पुत्रोत्पत्त्यादिनिमित्तं श्राद्धमिष्यते ॥ ११४ ॥
 विना प्रातरादिनार्धादेकोद्दिष्टं विधीयते ।
 आर्मेन वा हिरण्येन श्राद्धं माध्याह्निकं विदुः ॥ ११५ ॥
 चतुर्दश्येव वज्र्या स्यात् काम्ये नित्ये च पौत्रिके ।
 एतयोस्तिथिवारर्क्षमन्यत् सर्वं च पूज्यते ॥ ११६ ॥
 प्रत्यब्दं प्रतिमासं वा मृताहश्राद्धकर्मसु ।
 सायन्तन्युत्तराभावे पूर्वविद्वाऽऽपराह्णिकी ॥ ११७ ॥
 सायन्तनीयाभावे स्यात् परविद्वैव शस्यते ।
 नित्यनैमित्तिकश्राद्धं दर्शश्राद्धादि चैतरत् ॥ ११८ ॥
 अधिमासे न कर्त्तव्यं सेवाद्यं देवतादिषु ।
 नभस्यकन्यकोर्ध्वार्धभागयोगेऽवधार्यते ॥ ११९ ॥

श्राद्धं त्वपरपक्षाख्यं नभस्यर्धदलेऽन्यथा ।

मीने धनुषि सिंहार्के न व्रतारम्भ इत्यपि ॥ १२० ॥

माघे मासि न सिंहेज्ये चेति केचिन्न तन्मतम् ।

ऊनेऽन्नदानग्रहणं(?) व्रतं कार्यं मनीषिभिः ॥ १२१ ॥

सूतके ऋतके वाऽपि केचिदार्त्तव एव च ।

पूर्वःपूर्वः शुभः कालः सूर्यग्रहणसूतके ॥ १२२ ॥

सीमग्रहणकालेषु स्नाध्यः कालः परःपरः ।

नाद्याद्यामत्रयादर्वाग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ १२३ ॥

विशुद्धमण्डलं दृष्ट्वैवोर्ध्वं वा प्रहरत्रयात् ।

रात्रौ स्नानं न कर्त्तव्यं दानहोमबलिक्रियाः ॥ १२४ ॥

प्रतिष्ठाजातकोद्वाहयज्ञग्रहणवर्जितम् ।

मध्यन्दिने पर्वसन्धिस्तत एवमथापि वा ॥ १२५ ॥

यागः स्वदिवसे कार्यः परतश्चेत् परेऽहनि ।

सन्धिश्चेत् सङ्गवादूर्ध्वं प्राक्पर्यावर्त्तनाद्रवेः ॥ १२६ ॥

सा पौर्णमासी विज्ञेया यज्ञकालविधौ विधिः ।

यागात् पूर्वदिने कुर्यादन्वाधानं द्विजोत्तम ॥ १२७ ॥

अन्वाधानं तु सङ्कल्पप्राणायामपुरःसरम् ।

अन्वाधानं प्राक्होमं नित्यहोमादनन्तरम् ॥ १२८ ॥

कुर्यान्नैमित्तिकं कर्मानन्तरं नित्यकर्मणः ।

पर्वण्यौदयिके कुर्युः श्रावणीं तैत्तिरीयकाः ॥ १२९ ॥

बह्वचः श्रवणे कुर्युः सस्यसंपत्तिदर्शने ।

विशिष्टः श्रावणो मासः स्वाध्यायनामुपक्रमे ॥ १३० ॥

तदर्शोपात्तदर्भैस्तु कुर्यात् कर्माणि वत्सरम् ।

अयने विषुवे चैव अयने बोधने हरेः ॥ १३१ ॥

अनध्यायं प्रकुर्वीत मन्वादिषु युगादिषु ।

कार्तिके नवमी शुक्ला तृतीया माघवे तथा ॥ १३२ ॥

माघे मन्वादयः कृष्णे नभस्ये च दुगादयः ।

आश्वयुक्शुक्लनवमी कार्तिके द्वादशी तथा ॥ १३३ ॥

चैत्रे तृतीया ज्येष्ठस्य पूर्णिमा द्वादशी शुचौ ।

चतस्रः फाल्गुने द्वादस्यूर्जे कृष्णाऽष्टमी सुने ॥ १३४ ॥

मन्वन्तरादयस्तेषु तेषामेवोद्भवः क्रमात् ।

नभःफाल्गुनयोः षण्णामेका चैकादशी सिता ॥ १३५ ॥

वैशाखज्येष्ठपौषाणां पूर्णिमा फाल्गुनोर्जयोः ।

माघामलद्वादशी च नभस्यामलचन्द्रिका ॥ १३६ ॥

शुचिस्त्रिंशोऽष्टमी कृष्णा द्वितीया च दुगेऽमला ।

मन्वन्तरान्तस्तेषामेव नध्यायेषु निर्गमः ॥ १३७ ॥

यथाऽऽज्ञप्तजनो मन्त्री राजानं प्रतिनच्छति ।

तथा मन्वादयः सर्वे ब्रह्माणमुपतस्थिरे ॥ १३८ ॥

तिस्त्रोऽष्टका अनध्यायाः सप्तम्याद्या सुनीश्वर ।

पर्वगादिषु मासेषु विषुवायनसंयुताः ॥ १३९ ॥

प्रशस्ता इति पञ्चाशत् तिथयः पार्वणे सुने ।

उपक्रमाच्च त्रिदिनं पक्षाः पञ्चदशापि च ॥ १४० ॥

उपक्रमेण पश्यन्तं सौख्यमुत्सर्जनात् परम् ।

रात्रयः शुक्लपक्षेषु कृष्णपक्षेषु कृत्स्नशः ॥ १४१ ॥

अनध्यास्तथाऽन्ये ये ते च दृढप्रचोदिताः ।

तथा मेयं मुहूर्त्ताद्या याऽनध्यायस्य साऽपि च ॥ १४२ ॥

अध्यायन इत्युक्ताः स्वाध्यायाः सकला अपि ।

आधिकर्तव्यमेवाङ्गमङ्गित्वैकप्रयोजनात् ॥ १४३ ॥

शुक्लद्वयतिरेकेण त्वङ्गित्वाभावसम्भवात् ।

पञ्चादिम पान्त्योपान्त्या अङ्गानामङ्गिनामपि ॥ १४४ ॥

अनध्यायः प्रदोषश्च संध्यास्त्रिर्मध्यमा निशा ।

त्रयोदशी चतुर्थी च सप्तमी कलयाऽपि च ॥ १४५ ॥

गतिं स्पृशति मौनी स्यात् प्रदोषो यदि तत्र सः ।

रात्रेर्दिनचतुर्थी वा प्रहरः कथ्यते बुधैः ॥ १४६ ॥

तावानेव प्रदोषश्च पूर्वस्त्रिंशंशकैर्मुने ।

आद्यास्त्रिंशंशनाड्यश्च चतुर्थी तूत्तरे मुने ॥ १४७ ॥

प्रदोषः पूर्वरात्र्यर्धं विरामघटिकाऽपि वा ।

मध्यन्दिने पर्वसन्धिरित्यादिषु न चिन्तयेत् ॥ १४८ ॥

दिनचपायुक्तदोषं श्लोकानां त्रिगुणाऽष्टसु ।

अर्कमानकलास्तस्य भुक्तिश्चेत् षष्टिनाडिकाः ॥ १४९ ॥

संक्रान्तिकालस्तद्विम्बं यावत् क्षेत्रद्वयेऽपि सः ।

विम्बमध्यं ग्रहस्यास्ति यत्र तत्र स्थितश्च सः ॥ १५० ॥

तस्मिन् परापरक्षेत्रे ग्रहे द्वे तु यथोचिते ।

भुक्तक्षेत्रमभुक्तं तत् तथाऽन्यत्र नारद ॥ १५१ ॥

तिथिनक्षत्रयोगादेर्विम्बमध्यं प्रबोधकम् ।

शुभाशुभं कृतं तस्मान्नैव चेत् तद्वृथा फलम् ॥ १५२ ॥

संक्रान्तेः प्रागभुक्तर्क्षं सार्धाः षोडश नाडिकाः ।

भुक्तक्षेत्रे च तावत्यः पञ्चादिति हि नाडिकाः ॥ १५३ ॥

यत्र त्रिंशत् संक्रमस्य सर्वकालेषु नारद ।

यायाः संनिहिता नाड्यस्तास्ताः पुण्यतमा मताः ॥ १५४ ॥

भुक्तर्क्षे वाऽप्यभुक्तर्क्षे स्नानदानादि कारयेत् ।

पर्याप्तमुभयं रात्रावेव चेत् तत् तथोच्यते ॥ १५५ ॥

भवनान्तं विम्बमध्यं रात्र्यर्धात् प्रागुदेति चेत् ।

स्नानदानादिमध्याह्नात् कुर्यादूर्ध्वं गते दिने ॥ १५६ ॥

रात्र्यर्धादुपरि क्षेत्रे याति चेदन्यथाऽर्यमा ।

अह्नयागामिनि मध्याह्नात् पूर्वं स्नानादिकर्म यत् ॥ १५७ ॥

यद्यर्धरात्र एवं स्यात् संपूर्णे रविसंक्रमे ।

तदा दिनद्वयं पुण्यं स्नानदानादिकर्मसु ॥ १५८ ॥

भुक्तक्षेत्रमभुक्तर्क्षं चोभयं च दिवाऽस्ति वा ।

याम्यायनं विष्णुपदं चाभुक्तर्क्षेऽतिपुण्यदम् ॥ १५९ ॥

षडशीतिमुखं चोदगयनं भुक्तवेश्मनि ।

विषुवत्युभयं तुल्यं सर्वमेतत् पुनान्यतः ॥ १६० ॥

चलसंक्रान्तितन्मात्रः संक्रमोपरि संक्रमः (१) ।

(१) 'चलसंस्कृततिग्मांशोः संक्रमो यः स संक्रमः'—पा० २ पु० ।

नान्योऽन्यत्र च तत् क्षेत्रं नैति तत्क्रान्तिकक्षया ॥ १६१ ॥
 भुक्तक्षेत्रमभुक्तर्क्षं वा विहायाह्नि संभवम् ।
 वृथाऽन्यत्र कृतं कर्म भस्मनीव हुतं हविः ॥ १६२ ॥
 तदभावे तदासन्नकाले चापि वृथेतरत् ।
 क्रान्तेः पूर्णफलं केन्द्रप्रवेशादुभयं समम् (१) ॥ १६३ ॥
 कालस्य निर्णयो ह्येतन्मृगकर्क्योः क्षपादले ।
 अर्काहे शुक्लसप्तम्यां पुष्यर्क्षे चोत्तरायणे ॥ १६४ ॥
 सप्तमीव्रतमन्विच्छेत् सर्वकार्यार्थसिद्धये ।
 अष्टमीनवमीद्वैर्ह्यर्धनारीश्वरव्रतम् ॥ १६५ ॥
 नभस्ये रोहिणी षष्ठी व्यतीपाते यदीरिता ।
 पुण्या कमिलषष्ठीह द्वादशी विजया हरौ ॥ १६६ ॥
 कर्णभेर्के व्यतीपाते ह्यमा पौषी यदा भवेत् ।
 अर्धोदयः पुण्यराशिं हरत्यर्धमुपेक्षितम् ॥ १६७ ॥
 योगरूपाः पुण्यकालास्त्रिध्यादीनां मुनीश्वर ।
 कथ्यन्ते तेन येष्वस्ति वेदघोष इति स्थितिः ॥ १६८ ॥
 अलं मुहूर्तमात्रं वा स्नानादिभ्यो हि योगजम् ।
 रात्रौ दिवा पञ्चदश मुहूर्ताः कुतपोऽष्टमः ॥ १६९ ॥
 मैत्रस्तृतीयः पुत्राह्नः पुनर्नक्षत्राणि च रोहिणी ।
 अश्विनी कृत्तिका हस्तस्तथाऽपि च पुनर्वसु ॥ १७० ॥

(१) 'त्वर्धप्रवेशादुभयोः समः'—पा० २ पु० ।

प्रौष्ठमद्वितयं विष्णुः केचित् सौम्यमिति स्थितिः ।

इति ते कथितं वत्सान्यच्च वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ १७१ ॥

इति श्रीब्रह्मसिद्धान्ते तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अविक्षेपस्फुटक्रान्तेरुदक्क्षिप्तस्ततः पुरः ।

उदेति पश्चादेत्यस्तं वा क्षिप्तस्तत्तदन्यथा ॥ १ ॥

पश्चिमस्थः प्रागुदेति पश्चात् प्राक्स्थोऽस्तमेति हि ।

अन्यथा चेदन्यथा दृक्कर्म यत् कल्पितं तथा ॥ २ ॥

विक्षेपस्तत्फलं स्याद्यद्यक्षमा द्वादशोऽङ्गुलम् ।

खमध्यग्रहयोर्मध्यं नतं क्षितिजकल्पना ॥ ३ ॥

तन्नतात् तद्दिनार्धं च फलं प्राक्सिद्धमेव हि ।

ग्रहणादन्ययोगे च कालभेदे तथैव हि ॥ ४ ॥

गृह्णीमत्युदयास्तेषु दृक्कर्मादाविदं स्मृतम् ।

क्रमचापोत्क्रमज्याभ्यां क्रान्तिः सत्रिग्रहस्य च ॥ ५ ॥

त्रिज्या चेन्मध्यदृष्टानां क्षेपलिप्तान्तरे पुनः ।

दृक्कर्मस्थो नतः प्राक्स्थ इव पश्चादिति स्थितिः ॥ ६ ॥

दृश्यते यः क्रान्तिदेशो भेदाभेदे यथाक्रमम् ।

तत्तन्नेरुदिगंशानामल्पः स्याद् दृश्यते तथा ॥ ७ ॥

खल्लेन मध्यक्राज्यामधिकखल्लमन्यगम् ।

तदर्धमुत्क्रमज्यैषा तादृक् खण्डैर्हि साधिता ॥ ८ ॥

द्वादशीज्या समैः खण्डैरुक्तं च धनुरुत्क्रमम् ।

अल्पत्वात् स्वलनस्त्वेवं क्रमचापं स्मृतं त्विह ॥ ९ ॥

त्रिभशानं मध्यमार्गे महत्स्वलनसूचकम् ।

क्रान्तिक्रान्त्यूनपरमक्रान्त्योस्त्वेवं तदल्पतः ॥ १० ॥

द्वितीयं पापदृष्टीनां दृक्कर्म मुनिसत्तम ।

द्वितीयमेव दृक्कर्म नेच्छन्त्युत्तमदृष्टयः ॥ ११ ॥

शास्त्रीयव्यवहारो हि लौकिकं निष्प्रयोजनम् ।

केचिदन्येऽपि नेच्छन्ति तादृक्प्रत्यक्षकारणात् ॥ १२ ॥

खमध्यगो मध्यलग्नमुदधात् क्षितिजोदयः ।

अस्तलग्नं सषड्भं तात्कालिकं खेष्टकालिकात् ॥ १३ ॥

गतागतैष्यकालाच्च गतैष्यं लग्नमात्मज ।

लङ्कोदयैर्मध्यलग्नं खमध्ये क्षितिजं न हि ॥ १४ ॥

लग्नग्रहाभ्यां कालश्च मुहुर्मुहुरिति स्थितिः ।

सूर्यात् प्राक्पश्चिमार्धे च शुक्लकृष्णे प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥

सूर्यास्तकालिकौ सूर्याद्ग्रहौ कृत्वा सषड्ग्रहौ ।

ततस्तत्काललग्नार्धं कृष्णे त्वर्के सषड्भकात् ॥ १६ ॥

अर्कात् तदन्तरप्रागौर्भास्करास्तमनात् परम् ।

स्थिरीकृतैरुदेत्यन्यः शुक्ले कृष्णेऽस्तमेति हि ॥ १७ ॥

दिनरात्रिग्रहात् पूर्वापरभार्धोदयात् स्वकात् ।

आसन्नार्कस्य तद्दृशिच्छन्नो मूढ इतीरितम् ॥ १८ ॥

शुक्ले प्रांगुदितप्राणात् कालांशः षष्टिभाजिताः ।

कृष्णे तु तौ सषड्भौ तु भास्करोदयकालिकौ ॥ १९ ॥

कार्योः कालांशकास्तद्वदनर्कास्ते सङ्गद्द्वयोः ।
 सूर्यात् पश्चिमतोऽयन्तं यातुर्यः स क्षमः स तु ॥ २० ॥
 कृष्णो स्वमुदयं शुक्ले गच्छन्त्यन्येऽन्यथा मुने ।
 द्वादशात्यष्टिमन्वीशदिकृतिथिः शीतगोः क्रमात् ॥ २१ ॥
 अस्तांशा द्वादशाष्टौ च वक्रिणोर्वधशुक्रयोः ।
 तथा महत्त्वादनयोर्दूरत्वादितरस्य च ॥ २२ ॥
 मूलात्रयं विशाखार्द्रामित्रदस्ताहिवह्नयः ।
 दृश्यन्ते पञ्चदशभिः शेषाण्यत्यष्टिभागकैः ॥ २३ ॥
 मघाचतुष्कं श्रवणाद्वयं धातृभवासवाः ।
 पुनर्वसुभिजिष्वाच मृगव्याधप्रभञ्जनः ॥ २४ ॥
 अश्लेषो ब्रह्महृदयं शक्रांशैरनिलेन्दुभिः ।
 मृगशीर्षं च भरणी पुष्योऽत्रिः सप्तकांशकैः ॥ २५ ॥
 तत्त्वाधिकांशा यस्योदक्क्षेपांशा नास्तगो भृशम् ।
 एभ्योऽधिकोनैः कालांशैः क्रमाद्दृश्या अदर्शनाः ॥ २६ ॥
 तदन्तराहिनादिः स्यात् कालो गत्यन्तरैक्यजम् ।
 तत्कालांशोदयप्राणा स्वांशराशिकलामितिः ॥ २७ ॥
 फलेच्छया तत्क्षेत्रांशैर्दृश्यताऽदृश्यताऽपि वा ।
 सैव व्येकोदितांशैस्तु दृक्क्षिप्तं स्यात् कचिन्मुने ॥ २८ ॥
 अल्पायुषां पाखण्डिनां गन्धर्वनगरादिवत् ।
 खमध्यक्षितिजे दोःकोऽध्याश्रयैर्मौर्विके तयोः ॥ २९ ॥
 हरभाण्डकुर्मुने क्वाया व्यवहार इतीर्यते ।

त्रिज्या दृग्या भवेच्छाया यदि कर्णोऽत्र कोटिजा ॥ ३० ॥

लम्बज्यायां कोटिजीवा परमायां तु सीद्धजा ।

त्रिज्यायां कोटिजीवायां कियतीति विशेषतः ॥ ३१ ॥

परिधिः कियतीत्येवं शङ्कुच्छेद इतीरितः ।

स्वदिनव्यासार्धकर्णौ तौ च शङ्कुौ स एव च ॥ ३२ ॥

कियान् स तस्मिंस्त्रिज्यायामुन्नतज्येति साधिता ।

त्रिज्याधिकोनोदगर्वाक् चरमौर्व्याऽन्त्यमौर्विका ॥ ३३ ॥

मध्यक्षितिजमध्यैक्यात् सा नतज्या मता दिवा ।

तदुत्क्रमधनुःप्राणास्तत्प्राणा न प्रभा यतः ॥ ३४ ॥

व्यासार्धे लम्बजीवायां त्रिज्यया च समा मुने ।

कल्प्यः शङ्कुस्तदा तत्त्रिज्यश्चेद्दवादशाङ्गुलः ॥ ३५ ॥

छायाकर्णौ वा दिनार्धे क्रान्त्यक्षाभ्यां भुजांशकैः ।

ष्टङ्गोन्नत्यूनविस्वार्धयुतिच्छायानतासुभिः ॥ ३६ ॥

क्षणे शुक्लेऽपि पक्षे प्राग्निनेहोश्चन्न भिद्यते ।

तज्ज्योनं च दिनार्धाग्नं नतन्नं चापि तत् किल ॥ ३७ ॥

अनुक्तं यत एवैतदन्यप्रश्नचतुष्टये ।

अविम्बकस्तु दर्शेऽधःस्थितः सूर्यान् दृश्यते ॥ ३८ ॥

पौर्णिमायां तदन्तःस्थैः संपूर्णैः सूर्यरश्मिभिः ।

अन्यत्र यावान् विप्रकर्षस्तावच्छुक्तं विधीर्विधिः ॥ ३९ ॥

चन्दाद्यत्र तदाश्यायां समो दक्षिणतः शशी ।

अङ्गाध्यायी शौनकस्य मेरुवासीत्यतः समम् ॥ ४० ॥

हानिदृष्टी ययोर्दक्षवरेणास्य तिथिं प्रति ।

क्षीयमाणकला देवा अन्नन्येककलं तथा ॥ ४१ ॥

वर्धयन्ती क्षीयतेऽसौ एवं वेद न हि क्वचित् ।

अविन्धनानामन्येषां दूरस्थत्वादिदं न हि ॥ ४२ ॥

येन दर्पणवत् स्वच्छा जायन्ते तेषु चांगवः ।

लाञ्छनं प्रतिविम्बं गोर्गोमतीन्द्राविनांशुभिः ॥ ४३ ॥

चन्द्रेण शौकल्यं वाऽन्येषां तद्दर्शेऽप्यस्ति यत् ततः ।

विम्बं सितासिते षड्भे व्यर्केन्दोरर्कभागतः ॥ ४४ ॥

रवीन्दुमध्यक्रान्तिज्या विषुवत्कर्णसंगुणा ।

मध्याह्नाच्चन्द्रशङ्क्रान्ता उत्तारार्वाविधौ रवेः ॥ ४५ ॥

कृष्णं धनं चाक्षभायां भुजोऽर्कादिन्दुदिङ्मुखः ।

यस्याल्पा ज्या खमध्येन्दुच्छाया कर्णहता तथा ॥ ४६ ॥

द्वादशघ्न्यक्षजीवायाः कल्पना या रवीन्दुवत् ।

खमध्याद्विषुवत्कर्णां मध्यतो ज्यां निरस्य हि ॥ ४७ ॥

भुजा अपि लयं यान्ति कर्णौ द्विदशकोटिजः ।

अर्कसंज्ञितदिङ्मध्याद्वाहुशङ्क्रान्ता भवेत् ॥ ४८ ॥

प्राक्पश्चात्संमुखीं शुक्ले कृष्णे कोटिं प्रसार्य तत् ।

बाहुकोट्यग्रं कर्णकोटिकर्णयुतेर्विधौः ॥ ४९ ॥

विम्बं तदूर्ध्वमानेन लिखेत् कोट्याश्रयेण च ।

प्राग्रेखे याम्यरेखे च तदन्तर्मध्यमत्स्यतः ॥ ५० ॥

कर्णेन तन्मुखं शुक्लं कृष्णं वा परभागतः ।

तदा दत्वाऽग्रशाम्योदङ्मध्यमस्वद्वयस्य च ॥ ५१ ॥
 मध्यसूत्रयुतेश्चापं विन्दुत्रिसृग्लिखेदिह ।
 कोऽप्या साधितयास्योदग्रेखान्ते शृङ्गमुन्नतम् ॥ ५२ ॥
 अनेकगुणकच्छेदभवांशांश्चेदसंमितान् ।
 द्वन्द्वशो नाशयेद्वाऽपवर्त्तयेदिच्छयैव तु ॥ ५३ ॥
 बाहुसिद्धो हि यश्चेदस्तदुत्पत्तौ हरा गुणाः ।
 गुणगुण्या हरा इत्थं विक्षेपा अन्यथा यदि ॥ ५४ ॥
 तावत् स्वदेशलम्बज्या स्वव्यासार्धं यथा तथा ।
 तां त्रिज्यां कल्पयेच्छायां व्यवहारसुखप्रदम् ॥ ५५ ॥
 तथा क्रान्तिज्यका सत्यग्रज्येति परिकीर्त्तिते ।
 क्रान्तिज्याविषुवत्कर्णहताऽग्रज्याऽपि भास्करैः ॥ ५६ ॥
 सा चेत् त्रिज्येष्टभाकर्णस्तदा ग्राह्योऽङ्गुलादिका ।
 क्रान्तिज्या चेष्टकर्णाग्री लम्बज्याप्ताऽङ्गुलादिका ॥ ५७ ॥
 स्वशङ्कुतुल्यक्रान्तिज्याग्राङ्गुलं विषुवश्चरः ।
 अर्धाङ्गुलफलं वा मध्येषुकर्णोन्मितीतरौ ॥ ५८ ॥
 मध्यात् प्राक् पश्चिमाशा या सममण्डलमुच्यते ।
 सायं प्रातर्मध्यह्नस्वमेरुस्योदयदृग्द्वयम् (१) ॥ ५९ ॥
 उद्भागस्या प्राच्यपरा या रेखा सममण्डलात् ।
 उन्मण्डलं तयोर्मध्यं सर्वत्र विषुवत्प्रभा ॥ ६० ॥
 विषुवन्मण्डलादिषा क्क्षायाग्रे विषुवाऽत्र हि ।

लघुच्छायाग्रविषुवन्मध्यज्याग्राधर्ममुच्यते(१) ॥ ६१ ॥

सा रेखोन्मण्डलाद्भागे सदाऽन्याग्रा ह्यतिष्ठत ।

उन्मण्डलादुदक्छायायाम्यक्रान्तावपागुदक् ॥ ६२ ॥

भुज इत्युच्यते मध्यं समण्डलभागयोः ।

अतो माध्याह्निकी छाया नित्यं माध्याह्निकी द्विज ॥ ६३ ॥

यदा दिनाधोदक्क्रान्तिः स्वाक्षच्छाया तदा न हि ।

रेवेः शङ्कुग्रसाम्यत्वाद्भायास्तत् प्रतिदृश्यते ॥ ६४ ॥

यदोदक्क्रान्तिरक्षोना तदोदगुदितो ग्रहः ।

उदगस्तं यथाट्टि सममण्डलमेव च ॥ ६५ ॥

क्रान्तिज्या विषुवच्छाया यदि स्याद्विषुवश्चरः ।

सममण्डलशङ्कुस्यच्छायाकर्णौ तु पूर्ववत् ॥ ६६ ॥

अक्षभा द्वादशाभ्यस्ता लम्बाक्षज्याविभाजिता ।

सममण्डलगे सूर्ये कर्णौ क्रान्तिज्यया सकृत् ॥ ६७ ॥

छायाकर्णवक्षभायां तदाऽग्रावधजः स तु ।

सममण्डलशङ्कुर्वा त्रिज्या तेनार्कताडिता ॥ ६८ ॥

शङ्कुर्याम्योत्तरा त्रिज्या कल्पार्धं तत्कृतेस्तथा ।

दोःकोटिमध्यज्यावर्गं तन्मध्ये सार्धभं यतः ॥ ६९ ॥

पूर्वापरां कोटिकृतिं तदेव मनुतान्मुने ।

दोर्ज्याक्षभाकोटिकृत्योः कल्प्या त्रिज्याकृतिर्युतिः ॥ ७० ॥

अर्कच्छायाकर्णवज्ज्ञेया यदा तावत् तदाऽग्रजा ।

फलमित्युच्यते तावत् तद्व्यञ्जितिजान्तरम् ॥ ७१ ॥

त्रिज्यावर्गार्धमध्यार्धरात्रिज्याऽवर्गमेव तु ।

अग्रज्यावर्गहीनं तत् कोणाकोदयमध्यगम् ॥ ७२ ॥

तत्कालत्रिभजावर्गो यदि शङ्कुकृतिर्भवेत् ।

कोटिज्याकृतिरेषा हि करणीत्याहुरागमाः ॥ ७३ ॥

फलवर्गो बाहुवर्गः कर्णः शङ्कुद्वयोद्भवः ।

स कोणस्थग्रही व्यञ्जितिजान्तर एव हि ॥ ७४ ॥

सदृकफलः सखशङ्कुः स्वस्वार्धफलवर्जितः ।

ऊर्ध्वाधःस्थं स्वकं व्यञ्जितिजाद्यदवागुदक् ॥ ७५ ॥

याम्यायां विदिशोः शङ्कुः स शङ्कोर्दक्षिणोत्तरा ।

मध्यच्छायातो भुजज्या सौम्यतो दक्षिणोत्तरा ॥ ७६ ॥

याम्यतोऽक्षक्रान्तिरस्या अक्षज्या लम्बजा यदि ।

रवौ चरत्युत्तरयोः प्राग्वात् कोणाक्षभाश्रुतिः ॥ ७७ ॥

द्वादशाक्षप्रभा क्रान्तिक्षेत्रं मेषादिगो रविः ।

कर्कादौ प्रोज्ज्म्य चक्रार्धात् तुलादौ भार्धसंयुतः ॥ ७८ ॥

मृगादौ प्रोज्ज्म्य भगणात् बाहुर्गम्याद्वियुक्पदे ।

चलसंस्कृतसूर्योन्नच्छायार्के भाजिते क्रमात् ॥ ७९ ॥

प्राक्पश्चान्मध्यरेखातो देशः स्वीयस्तदन्तरम् ।

देशान्तरफलं भानोर्युक्त्याऽन्यत् सकलं मुने ॥ ८० ॥

छायार्कक्रान्तिराशाः स्थुश्वलाः स्वस्वमिनादिके ।

छायार्के त्वृणमूने प्राक् पश्चाद्भक्तं च लम्बते ॥ ८१ ॥

कोणच्छायाकृतिदलात् पदं वा त्रिज्यया हृतम् ।

कोणात् कर्णहृतै क्रान्तिज्यातश्छाया तथा रविः ॥ ८२ ॥

क्रान्तिज्येष्टायाङ्गलाद्वा भाकर्णाभ्यां समाध्वनि ।

भुजाङ्गुलं भुजश्छाया वर्णां कोटिस्तलाविधः ॥ ८३ ॥

शङ्कुपूर्वापरा रेखा तथाऽन्या मध्यमत्स्यजा ।

अङ्गिः समीकृतस्थाने कल्पना द्वादशाङ्गुलम् ॥ ८४ ॥

व्यासार्धाङ्गुलमुत्सेधः षडंशव्यासमेव च ।

छायामध्यग्नलाकाभ्यां छायाग्रज्ञानदुर्बलः ॥ ८५ ॥

मध्ये तून्नतशिखरं नखाद्वि७२० व्यङ्गुलोचितम् ।

स्वाङ्गुलेनैव सर्वत्रात्राङ्गुलज्ञानकारणम् ॥ ८६ ॥

सूच्यग्रेणष्टकृत्तस्य प्रोतेनाङ्कितमध्यगम् ।

स्थापयेत् प्रान्ततश्छायां शङ्कोर्यत् तदमध्यतः ॥ ८७ ॥

छायाग्रं यत्र भूदृत्ते पूर्वाङ्के प्रत्यगेव तत् ।

मध्यात् तथाऽपराङ्केऽर्के दिशि शङ्कुं पिधाय च ॥ ८८ ॥

प्राचीं निर्दिश्य भाग्रेण व्यस्तं वाङ्गं प्रभायतः ।

कोटी यथाहं संप्रसार्य दोःकोद्योर्मार्गगां तथा ॥ ८९ ॥

रेखां प्राच्यपरां कुर्याद्भुजज्ञाने फलं यदि ।

ततस्तयायोर्ग्राम्यगोऽर्के वर्धते बाङ्गकृत्तरा ॥ ९० ॥

प्राचीति वै जायतेऽर्के ततस्तत उदग्गते ।

भुजस्ततो दक्षिणग्रप्रभा प्राच्यग्रदिग्गता ॥ ९१ ॥

अग्रान्तरं तत्प्राग्विन्दोर्यन्मुखोऽर्कस्तदाचरेत् ।

तद्दिशुखं प्रसार्य प्राग्दिन्दुशुद्धं हि निःक्षिपेत् ॥ ६२ ॥
 तत्र पूर्वापरा रेखा तन्माध्याद् दक्षिणोत्तरा ।
 सममण्ड तमेतस्मान्मत्स्येन मुनिसत्तम ॥ ६३ ॥
 द्वित्र्यङ्गुलादिको मध्यच्छायावृत्तदलं यदि ।
 अग्राक्षानेन चैवं स्याच्छङ्कुश्चेदुन्नतं किल ॥ ६४ ॥
 कालस्तु पञ्चोना नाड्यस्तन्मध्यस्तत्त्वलिप्तिकाः ।
 नाभ्येति क्रान्तिरेकाहे मध्याङ्गा कलयाऽपि वा ॥ ६५ ॥
 अतोऽग्राङ्गुलमेकं वा द्व्यङ्गुलं न हि सिद्ध्यति ।
 देशाश्च सुस्फुटा एव भवन्ति मुनिसत्तम ॥ ६६ ॥
 चतुरस्रं यावदिष्टं तत्कर्णार्धशलाकया ।
 कोणं वाऽपि शलाकाभ्यां तावतीभ्यां दिगन्ततः ॥ ६७ ॥
 यद्वा विस्तरमूत्राग्रदिशोर्मध्यं विदिश्यपि ।
 निक्षिप्य चतुरस्रं तु वंशे तु स्थापनादिषु ॥ ६८ ॥
 सत्यून्नतेऽर्धेनाड्यूने दुर्दशा स्यात् प्रभा मुने ।
 दुर्दशायां यथाक्याया विन्यसेत् तद्यथादिशम् ॥ ६९ ॥
 चापस्तत्रयस्याग्रे क्वायामर्गो मुनीश्वर ।
 ज्यासंख्या चच्चतुर्विंशत्यधिका नतसम्भवा ॥ १०० ॥
 तदाधिक्ये क्रमज्या त्रिज्यान्विता हि नतीक्षमा ।
 चरक्रमज्या सत्रिज्या भवेदन्या ततः सुत ॥ १०१ ॥
 त्रिज्याधिकक्रमधनुरेवमुक्तं समासतः(१) ।

अन्यत्र तूक्तमज्याभिराधिक्यादुभयं तथा ॥ १०२ ॥
 शङ्कोस्त्वज्यांशाङ्गुलैस्तु दृत्ते क्रान्त्या यथोदितम् ।
 उदयास्तमनस्थानं मध्यं ज्ञात्वा नतांशकैः ॥ १०३ ॥
 तच्चापदिननाड्यं शैर्दिङ्ममध्ये न प्रभापदम् ।
 विभज्य वा कालबोधः कालखण्डं प्रकल्प्य वा ॥ १०४ ॥
 निधाय शृङ्गे प्राक्पश्चाच्छङ्कोर्मध्याह्नभागगे ।
 कोटिज्यांशाङ्गुलोत्सेधं मध्यं शङ्कोरुपर्यपि ॥ १०५ ॥
 ब्रह्माण्डमध्यं सूच्यग्रे शङ्कग्रं नाडिकांशतः ।
 शङ्कग्राच्च प्रभामार्गस्फुक्सूत्रैः कालवेदनम् ॥ १०६ ॥
 गोलार्धमध्ये व्यासार्धषष्ठ्या वा कालवेदनम् ।
 क्रान्त्या मध्यनतेन प्रत्ययमत्राङ्कनं सुखम् ॥ १०७ ॥
 धनुर्वेद्यं विधिः कल्पो न तदिश्युपमस्तकम् ।
 धरारन्त्रे मध्यमानं प्रीतयेन्न च मध्यतः ॥ १०८ ॥
 लम्बसूत्रेण चक्रस्य क्रमाङ्कैर्ज्ञायते क्वचित् ।
 समाङ्कैः कालविज्ञानं मासं प्रत्यनुपाततः ॥ १०९ ॥
 चेष्टानुप्रतिनाडीनां पक्ष्मनिश्वासतो यदि ।
 कुजो मयूरो वा स्यातां किं ततः शास्त्रलोद्भवौ ॥ ११० ॥
 नरं कपिं मयूरं वा स्थूलवेणूदरं मुने ।
 करणीदध्नं पूर्णजलं पृष्ठच्छिद्रं प्रकल्पयेत् ॥ १११ ॥
 न्यस्तं तोये च तत् काष्ठं तं बद्ध्वा वदनाद्बहिः ।
 रावत्येवाङ्कनं कालश्चित्रेणानेन गम्यते ॥ ११२ ॥

गोपयेज्जलनिःस्त्रावं मध्येऽक्षं नमनं तथा ।
 लम्बसूत्रं पृच्छमानं पृच्छ्यङ्कं च समान्तरम् ॥ ११३ ॥
 रक्ततन्वादिना यावन्नाडीपृष्ठान्तरेति यत् ।
 ततो निरग्ध्रे ह्यष्टास्त्रान् पूरयेच्चोपकज्जलैः ॥ ११४ ॥
 अमलेऽम्भसि वा कुण्डे पलानां दशभिः कृतम् ।
 ताम्रपात्रमधश्छिद्रं चतुरङ्गुलमुच्यते ॥ ११५ ॥
 हेममाषचतुष्केण ग्राह्याऽत्राननविस्तृतौ ।
 दशाङ्गुलकमुत्सेधे षष्टिर्मज्जत्यहर्निशम् ॥ ११६ ॥
 तत् पात्रं यादृगपि वा यद्येवं तच्च गृह्यताम् ।
 कपालयन्त्रेणानेन कालो ज्ञेयः स्फुटेन च ॥ ११७ ॥
 देवदारुः शिवतरुः खदिरो रक्तचन्दनः ।
 शङ्कर्यं खच्छनिम्बाद्या ग्राह्या यज्ञीयभूरुहाः ॥ ११८ ॥
 एवं हस्तोच्छ्रितः शङ्कुरधोहस्तनिखातगः ।
 उत्सेधश्चक्षुषा कल्प्यो द्वादशाङ्गुलवानिति ॥ ११९ ॥
 पश्येद्यत्र स्थितो योऽयं तदग्रे दर्पणे मुखम् ।
 दिवा निरूप्यौ भाकणौ निरूप्यौ चक्षुषः सुखम् ॥ १२० ॥
 तादृक् शङ्कुद्वयं ग्राह्यं यथादिग्भ्रमणस्थितम् ।
 ग्राह्यान्तरक्षेपमध्यमागमानां विवेचनैः ॥ १२१ ॥
 इति ते कथितं विप्र तथाऽन्यत् तत्त्वतः शृणु ॥ १२२ ॥

इति ब्रह्मसिद्धान्ते चतुर्थोऽध्यायः ।

समागमो वा युङ्गं वा भौमादीनां परस्परम् ।

नो भावीति मुनियेष्ठ चन्द्रणैव समागमः ॥ १ ॥

समलिप्तौ यदा स्यातां दृक्कर्माणौ मुञ्जः समौ ।

तदा तदन्तरक्षेपे मानैक्यार्धसमे सति ॥ २ ॥

अन्योन्यस्पर्शमानत्वादुल्लेखं युद्धमेव तत् ।

हीने भेदः समुच्येत चापसव्यं तथाऽधिके ॥ ३ ॥

आरादंशार्धमंशूनां व्याप्तिर्हि तु शशीनयोः ।

आब्रह्माण्डं कपालं तत्स्रव्यं तद्ग्रहान्तरे ॥ ४ ॥

रश्मिसंमीलनादंशुर्विरुद्धो यद्विमांशुमान् ।

समागमश्चेत् प्रख्यातस्ताराविम्बसमागमः ॥ ५ ॥

त्रिज्यांशाङ्गुलषष्ठ्यग्रे तिर्यङ्मध्यांशकाङ्गुलम् ।

शलाकां स्थापयेन्मध्ये दण्डमूलं च पश्यता ॥ ६ ॥

सभेदयोगदृश्यौ तौ द्वौ शलाकाग्रयोः खगौ ।

मनःपूर्त्ये ग्रहाणां चाप्येवं योगं प्रसाधयेत् ॥ ७ ॥

वृषेऽत्यङ्गशके यस्या याम्यः क्षेपोऽशकद्वयात् ।

भवेदभ्यधिको भिन्द्याद्रोहिण्याशकटं हि सः ॥ ८ ॥

नागुरेकोऽपसव्ये चेन्नापसव्यं तदिष्यते ।

तथा समागमेऽणुश्चेदेकोऽसावसमागमम् ॥ ९ ॥

अस्थूलावनगू द्वौ चेदुदक्स्थो दक्षिणस्थितः ।

स्थूलाणुप्रथमप्रष्णेऽपीत्येवार्धत्रयं स्मृतम् ॥ १० ॥

साम्येऽपीत्यपिशब्देन सौम्येऽपीह च कीर्तितम् ।

तदुद्दिष्टाविमौ शब्दावुदक्स्थो दक्षिणाश्रितः ॥ ११ ॥

अदोक्षिमान् विवर्णश्च वेयथू सूक्ष्मदर्शनः ।

दुर्बलश्चापि योऽग्राः सावस्थूलस्त्वयमन्यथा ॥ १२ ॥

न पीडितश्च(१) स्थूलोऽगुर्यद्वद्दृष्टान्तवाचिकौ ।

इमौ शब्दौ वृथा स्यातामुदक्स्थो दक्षिणाश्रितः ॥ १३ ॥

ताविमावेव याम्यादिस्थूलाख्यत्वं वृथोदितम् ।

याम्येऽपि युक्तमेवास्मात् स्थानादिवलमत्र चेत् ॥ १४ ॥

अन्यत्र नैतदित्याज्ञावैक्यतात् तत् समीरितम् ।

स्थानादिवलभिन्नाऽत्र व्यर्था नैकाऽपि भा स्मृता ॥ १५ ॥

प्रष्णत्रयेऽप्येवामुष्मिन् स्थितौ सूक्ष्मफलं स्मृतम् ।

समागमेऽपि सव्ये वा स्वल्पौ द्वावपि वेपथू ॥ १६ ॥

स्वोत्कटौ विग्रहौ द्वावादीप्तौ यदि समागमौ ।

उदक्स्थो दक्षिणस्थो वा भार्गवः प्रायशो जयी ॥ १७ ॥

जगतः कल्पनैवेयं भावाभावाय केवलम् ।

अन्योन्यमपि दूरस्थाः कथं युद्धं प्रकुर्वते ॥ १८ ॥

छादकोऽधःस्थितश्छाद्य उपरस्थः शशी रवेः ।

छादकश्छादिका राज्ञो भूक्षाया मुनिसत्तम ॥ १९ ॥

यद्येवं प्रतिशुक्लान्तं स्याद्दर्शनं प्रत्युपल्लवः ।

सम्भवाद्भवितुल्येन्दोर्भूक्षायातुल्यशीतगोः ॥ २० ॥

छादकौ राहुकेतू तावन्योन्यस्यार्धचक्रगौ ।

एवं यद्युक्तदोषेऽपि नेति चेत् तद्बृहन्मुने ॥ २१ ॥

तथा चेच्छुक्लकृष्णान्तादुपरागस्तदाऽन्यथा ।

न चेद् द्विरिन्दोर्मासं प्रत्यर्कस्य प्रतिवत्सरम् ॥ २२ ॥

यद्यैक एव राहुः स्यान्न ग्राह्यस्तस्य भार्धगः ।

एकैकं ग्रहणं मासं प्रतिवर्षं प्रतीति च ॥ २३ ॥

ग्रह्येण वटवल्मीकलक्ष्मेऽङ्गे वालिशः फणी ।

तद्वल्मीकस्थितो नास्ति कल्पो नार्कग्रहोऽस्ति चेत् ॥ २४ ॥

किं न स्याद्ग्रहणं शश्वत् कुतस्तत्र समं सदा ।

ग्रहणान्तरकालानां वैषम्ये किन्तु कारणम् ॥ २५ ॥

बहुप्रलापास्तेनोक्तास्तस्माद्देदविरोधिनः ।

निमित्तकारणं राहुर्द्वयोरेवोपरागयोः ॥ २६ ॥

विक्षिप्तः फणिना चन्द्रः सूर्यमाच्छादयेदथ ।

मेघः स्वयं वा भूच्छायां प्रविशेद्ग्रहणं भवेत् ॥ २७ ॥

शोघगामी शशी सूर्यं छायापश्चिमतोऽपि वा ।

प्रागत्यतीत्य तत्पश्चाद्ग्रहणं भास्करस्य च ॥ २८ ॥

प्राप्तोक्षः शीतगोस्तु प्राग्ग्रहणं प्रत्यगेव हि ।

ब्रह्मेन्दुशक्रविघ्नेशवरुणाग्नियमाः क्रमात् ॥ २९ ॥

फणीनभगणैक्याद्वि निमित्तग्रहणाधिपाः ।

समलिप्तौ यदाच्छाद्यच्छादकौ तत्र चेद्भुजः ॥ ३० ॥

विक्षेपजनको रास्यर्धनः सोमग्रहस्तदा ।

अर्कग्रहोऽष्टांशकतद्दृष्ट्यंशान्नाधिकः स तु ॥ ३१ ॥

सर्वत्र सोमग्रहणं सोममेव हि दृश्यते ।

उभयोरन्तराभावाद्भूषायाजान्तरं शशी ॥ ३२ ॥

क्षेपो यदा तत्समः स्यात् तेनोद्देश्य उपप्लवः ।

पूर्वापरान्तराभावादभावो लम्बनस्य च ॥ ३३ ॥

पर्वप्रतिपदोरेव ग्रासमोक्षौ विधोर्मुने ।

न हि लम्बनहेतुः स्यादेव याम्योत्तरान्तरम् ॥ ३४ ॥

तस्मिन् सति त्रिपादस्योऽप्युपरागोऽस्ति तद्दिने ।

तावत्कालस्तु याम्योदगन्या तत्त्वात् प्रसिद्ध्यति ॥ ३५ ॥

तदन्तरेण नासीतेः सम्भवाद्भास्करग्रहे ।

सेन्दुक्षेपयुतोना दिक् तुल्यभेदे ग्रहान्तरम् ॥ ३६ ॥

साक्षाच्चोदङ्मध्यलग्ने क्रान्त्योः साम्येन सम्भवः ।

पूर्वापरान्तराभावान्मध्याह्ने माऽस्तु लम्बनम् ॥ ३७ ॥

अस्यन्यदा तु पूर्वाह्णे ग्रासमोक्षौ तु दर्शगौ ।

प्रतिपद्यपराह्णे तु तयाऽतो वा तदा क्वचित् ॥ ३८ ॥

अर्केन्द्वोरतिदूरत्वात् समीपत्वादिदं भवेत् ।

दृक्कर्मणैव तत्सिद्धौ मध्यग्रहणसङ्गतौ(१) ॥ ३९ ॥

लम्बनावनती न स्तामपि सत्यन्तरद्वये ।

दूटलम्बनमन्यत्र यदौष्टाऽवनतिर्भवेत् ॥ ४० ॥

दृक्कर्म च तथा विप्र प्रत्यक्षं च ततस्तथा ।

दृक्कर्मणा हे च कृते व्यर्के भासति तादृशे ॥ ४१ ॥
 दृष्टाश्च वनतेर्भावोऽखण्डत्वाच्च यथा तथा ।
 मध्यजा मध्यलग्नस्य न तज्या हृदलेऽर्कवत् ॥ ४२ ॥
 चरसंस्कृतलग्नज्या लम्बज्या चेद्भवत्यपि ।
 अन्यक्रमेणोदयज्या त्रिज्या चेन्मध्यमौर्विका ॥ ४३ ॥
 कोटिजीवोदयज्या स्यादित्यूह्यं कोटिजास्फुटम् ।
 मध्यज्याकर्णजा दोर्ज्यादृक्क्षेपो दक्षिणोत्तरः ॥ ४४ ॥
 अन्यस्य दिङ्मध्यजीवादुज्याविक्षेपवर्गयोः ।
 विक्षेपो दृग्गतिर्मूलं शङ्कुरित्यपि चाच्यते ॥ ४५ ॥
 न तांशस्फुटदोः कोटिजीवे दृक्क्षेपदृग्गती ।
 छेदः शङ्कुहते कुज्या हतिश्छेदसमा यदि ॥ ४६ ॥
 मध्यलग्नार्कोत्थदोर्ज्याकोटिलम्बननाडिकाः ।
 महत्त्वात् प्राग्गतेरिन्दुर्दशान्तात् प्राक्समोऽंशुना ॥ ४७ ॥
 प्राक्पालेऽन्यथा पश्चात् तथा स्यादुतिरप्युत ।
 लम्बनं पर्वतः शोध्यं प्राक्पालेऽन्यथा परे ॥ ४८ ॥
 असकललम्बनं यावद्विः सिद्धं सकलं समम् ।
 रवीन्द्रोर्लम्बनं चेति हरिजं चेति भास्करः ॥ ४९ ॥
 वारयामास शब्दाभ्यामन्ययोगेषु लम्बनम् ।
 अग्रस्तोऽर्को विमुक्तो वा दिवा नक्तं च कालयोः ॥ ५० ॥
 व्यक्षे जणत्रयं दृश्यः पापिभिः सत्तमा इव ।
 स्थिरीकृतं तद्वरिजं लम्बनं स्वाष्टमाश्रितम् ॥ ५१ ॥

पितृभुक्तिविहीनानामवं वा सर्वलम्बनम् ।
 स्थिरीकृता दृग्गतिज्या सप्ताष्टाङ्कहताऽपि वा ॥ ५२ ॥
 अथ च्छेदार्थमाच्छेदं स्वाष्टमेन स्थिरीकृतम् ।
 यदीदयज्याप्रभवो विना बाहुज्यया मुने ॥ ५३ ॥
 मेषलग्नान्तरक्षेत्रज्यातो वा व्येकतः परम् ।
 वर्गयोरुक्तदृक्क्षेप एष मार्गः सदा न सत् ॥ ५४ ॥
 क्वचित् सन्नपि तत्रैतन्न क्वचिद्वाऽपि सन् किल ।
 दृक्क्षेपत्रिभजा चेत् स्यान्मध्यभुक्त्यन्तरस्य च ॥ ५५ ॥
 अर्कविध्वोः पञ्चदश नतिर्वा त्रिकृतिर्मुने ।
 दृक्क्षेपसप्तत्यंशो वाऽवनतिर्ग्रहणं ततः ॥ ५६ ॥
 नतिरल्यान्तरावान्त्यमार्गाभ्यां न हि दोषदा ।
 दृश्यते द्वादशांशोऽपि स स्वच्छाद्ग्रह एव हि ॥ ५७ ॥
 इन्दोर्लिप्तात्रयं वार्कस्योष्णत्वाद्गतितरत्र न ।
 ग्रहणं नामभेदो हि दुर्लेख्यमपि पुण्यदम् ॥ ५८ ॥
 तेनान्तराल्यकग्रासो ग्राह्यं चेन्न समो यदि ।
 सर्वग्रासोऽपि तिग्मांशोः क्वचिद्देशान्तरं सुत ॥ ५९ ॥
 अर्केऽन्तरसद्भावात् स्पर्शमात्रोऽपि नास्ति हि ।
 पर्वाधिपतिसंख्यासु पातालग्रहणं हि तत् ॥ ६० ॥
 स्नानादिषु तु न ग्राह्यं शुभेषु ग्रहयुद्धवत् ।
 ग्रहणं ग्रहयुद्धं वा तत्तदह्निफलप्रदम् ॥ ६१ ॥
 कुनं ग्राह्याधिकं चान्त्याद्विमर्दग्रहणं च तत् ।

यावद्विम्बैकदेशेन तावदेव भवेत् तदा ॥ ६२ ॥

विमर्दग्रहणं तावत्कालो वैमर्दिकः स्मृतः ।

चन्द्रविम्बाधिकं सूर्यविम्बमध्ये न कर्तुरम् ॥ ६३ ॥

तत्रैतत् कङ्कणाकारं कङ्कणग्रहणे मुने ।

तत्र कङ्कणकालः स्यादसौ वैमर्दिकस्तु यः ॥ ६४ ॥

स्थितिकालो भवेत् तावान् यावत् तिष्ठत्युपप्लवः ।

कर्णमानैक्यमानान्तरार्धक्षेपो भुजः स्वकः ॥ ६५ ॥

अन्या पूर्वापरा कोटिर्गत्यन्तरसमा यदि ।

स्थित्यर्धं च विमर्दार्धं क्रतात् स्यादष्टनाडिकाः ॥ ६६ ॥

कङ्कणार्धं विमर्दार्धं कङ्कणग्रहणे भवेत् ।

ग्रासी मोक्षो विमर्दार्धं नोनयुक्तः स एव सः ॥ ६७ ॥

निमीलनोन्मीलनाख्यं कङ्कणार्धेन तत् तथा ।

महुर्मुहुः कृताः सर्वे स्फुटाः सन्तु तदा मुने ॥ ६८ ॥

असंकुल्लम्बनं सूर्यग्रहणेऽन्ये सकृत् तथा ।

मध्यस्पर्शादन्तरं वा स्थित्यर्धादि स्फुटं स्वकम् ॥ ६९ ॥

स्थित्यादौ तु धनं वा स्यात् खमध्यहरिजान्तरम् ।

मध्याधिकोने क्षितिजखमध्यदिशि लम्बने ॥ ७० ॥

स्थित्यर्धादाव्रणं तच्चेदन्यथा हरिजान्तरम् ।

धनं कपालभेदेऽपि लम्बनैक्यं भवेन्मुने ॥ ७१ ॥

द्वयं स्फुटं वा स्थित्यर्धं विमर्दार्धं च नारद ।

स्थित्यर्धं लम्बनं चापि युगपच्चासकृत् स्फुटम् ॥ ७२ ॥

अहो गत्यन्तरं कोटिः कुमध्येऽष्टममक्षजम् ।
 तदर्कग्रहणो मध्यस्थित्यर्धघ्नं स्फुटं मुने ॥ ७३ ॥
 स्फुटस्थित्यर्धं संभक्तं क्षेपो बाहुः श्रवस्ततः ।
 ग्रासं तात्कालिकं प्रोज्झ्य मानैक्यार्धात् ततोऽन्यथा ॥ ७४ ॥
 दृष्टग्रहणकालः स्यादग्रासे स्पर्शमोक्षयोः ।
 तत्र कालः स्फुटो ग्राह्यो ग्रास उन्मीलनं तथा ॥ ७५ ॥
 अतीर्थेऽक्षविधिः कल्पो मध्याह्नात् तत ऊर्ध्वगः ।
 याम्योत्तरं मुनिश्रेष्ठ लम्बनं तद्ग्रहान्तरम् ॥ ७६ ॥
 नतोत्क्रमज्या द्युज्याग्री त्रिज्याप्ता क्रमकार्मुकम् ।
 वलनं तद्भवेत् प्रत्यक्कपाले दक्षिणं हि तत् ॥ ७७ ॥
 उत्तराभिमुखो याति तस्मिन् प्रतिपदं ग्रहः ।
 प्राचीमध्यं ततं स्थानं याम्यं प्रत्यहमादिशेत् ॥ ७८ ॥
 उत्तरं वलनं प्राच्यां वैलावलनमेव तत् ।
 ग्राह्यं क्रान्तिचतुर्विंशमध्यं वलनमापनम् ॥ ७९ ॥
 यद्वैलावलनं प्राच्या उत्तरोत्तरतो ग्रहः ।
 उदेति मकारादौ तत् प्राक् पश्चात् स्वर्णमत्र तत् ॥ ८० ॥
 अन्यदोदेति कर्कादावन्यादावत्र तत्र तत् ।
 इति निष्पन्नवलनं पारमार्थिकमुच्यते ॥ ८१ ॥
 तत् क्रमज्या त्रिभज्या चेद्बोधयोर्वलनाङ्गुलम् ।
 सप्तत्या साङ्गुलं वा स्यादत्यल्पं यत् तदन्तरम् ॥ ८२ ॥

नान्यजोत्क्रमजा कार्यी नतासोः सन्निभग्रहात् ।
वेदास्तु प्रवदन्त्येवं नतकालापवादतः ॥ ८३ ॥

इति ब्रह्मसिद्धान्ते पञ्चमोऽध्यायः ।

केद्यकेन विना केदाः सुस्फुटा उपरागयोः ।
न ज्ञायन्ते यतस्तस्माच्छेदकज्ञानमुच्यते ॥ १ ॥
समभूदिङ्मध्यविन्दोः सप्तवर्गाङ्गुलेन च ।
मानैक्यार्धेन वृत्तानां ग्राह्यार्धेन त्रयं लिखेत् ॥ २ ॥
तन्मध्यमं समासाख्यं वहिष्कं वलनाश्रयम् ।
ग्राह्यमण्डलमध्यस्थं दिशः प्रागेव साधिताः ॥ ३ ॥
यत्प्राच्यां वलनं देयं तद्यथादिशमेव हि ।
पश्चाद्यत् तद्विपर्यस्तं वलनं प्राक् प्रसिद्धये ॥ ४ ॥
आद्यन्तमध्यवलनैस्त्रिभिरेवाखिलं भवेत् ।
निमीलनोन्मीलनाभ्यां न किञ्चिदपि नारद ॥ ५ ॥
विक्षेपाग्रे यतश्चन्द्रः परस्मादविसृज्य तत् ।
प्राङ्मुखं मध्यवलनं तद्विक्षेपैकता यदि ॥ ६ ॥
भेदे पश्चान्मुखं देयमिन्दोर्भानोर्विपर्ययात् ।
सध्यापसव्यमार्गाभ्यां तथा तन्नासदर्शनात् ॥ ७ ॥
तिस्रो रेखामध्यविन्दुं प्रापयेद्वलनत्रयात् ।
तत्समासमयुक्तिभ्यां विक्षेपौ ग्रासमौक्षिकौ ॥ ८ ॥
वलनाभिमुखं विन्दोः स्वविक्षेपं च मध्यगम् ।

बिन्दुस्तं विलिखे चापं त्रिद्वेपत्रितयायगम् ॥ ८ ॥

दृष्टच्छत्रोनमानैक्यदलसंमितयाऽऽस्पदम् ।

शलाकया मध्यबिन्दोर्ज्ञात्वा चापे ततो लिखेत् ॥ १० ॥

ग्राहकार्धेन तद्विम्बं स्थानं चेत् स्पर्शमोक्षयोः ।

निमीलनोन्मीलनयोर्विन्द्याद्ग्रहणमीक्षितम् ॥ ११ ॥

अध्वान्तत्वाद्विधोः सूर्यग्रहणं कृष्णमेव तत् ।

ध्वान्तं छादकमिन्दोर्यद्विशेषोऽयं विधोस्ततः ॥ १२ ॥

धूमं कृष्णं क्रमात् कृष्णं कृष्णं ताम्रं विनिर्दिशेत् ।

किञ्चिद्दूनाधिकैः पादैश्च कपिलमेव तत् ॥ १३ ॥

नदेयं यस्य कस्यापि रहस्यं शास्त्रमुत्तमम् ।

अर्थलुब्धाय मूर्खाय साहङ्काराय पापिने ॥ १४ ॥

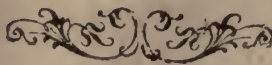
गुरुभक्तिविहीनाय पुत्रायापि वदेन्न हि ।

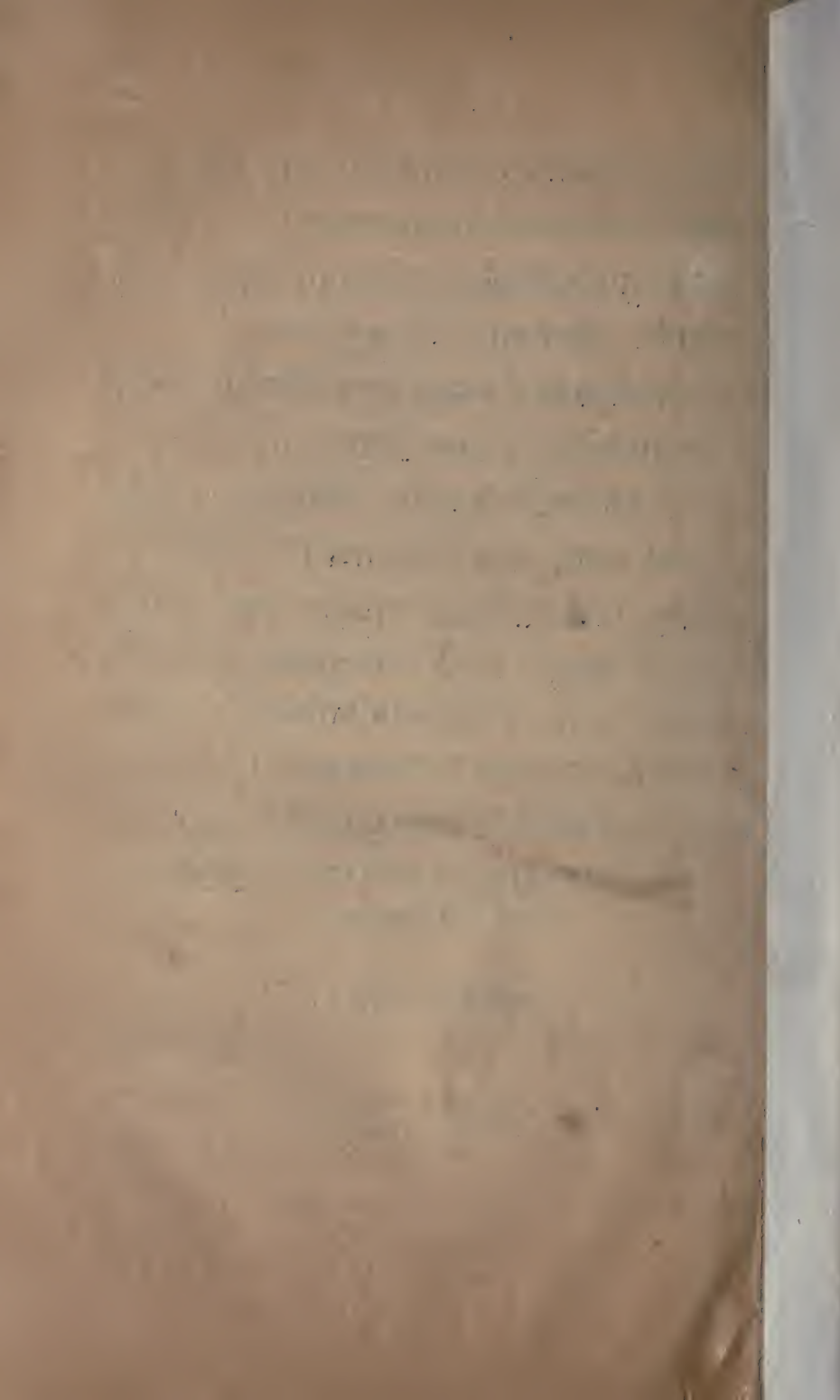
एतद्देयं सुशिष्याय मुने वत्सरवासिने ॥ १५ ॥

इति श्रीमाकल्यसंहितायां ब्रह्मनारदसंवादे ब्रह्मसिद्धान्ते

द्वितीये प्रश्ने षष्ठोऽध्यायः ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

QB   Jyotisha
41   Jyotishasiddhantasang
J9   rahah
1912
v.1

P&A Sci.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
